

HETYÉSSY ISTVÁN
Bük község monográfiája

Bük 750 – 1

Sorozatszerkesztő: Dr. Németh Sándor

HETYÉSSY ISTVÁN

BÜK KÖZSÉG
MONOGRÁFIÁJA

Kiadja:

Bük Város Önkormányzata

és a

Magyar Nyugat Könyvkiadó

Bük – Vasszilvág

2015

Készült

Dr. Hetyéssy István állatorvos: *Bük község monográfiája* (Budapest, 1972)
című kézírata alapján.

Az alapul vett eredeti kézirat-példány lelőhelye: Bük, Városi Könyvtár

A kötetet szerkesztette, az előszót írta, és dr. Hetyéssy István életrajzát
összeállította:

DR. NÉMETH SÁNDOR

Bük város polgármestere

A szöveget jegyzetekkel ellátta:

DR. NÉMETH SÁNDOR

Bük város polgármestere

és

SÁGI FERENC

helytörténész, nyugalmazott könyvtárvezető

Büki Művelődési és Sportközpont, Könyvtár

A kötet összeállításában közreműködtek a Vas Megyei Levéltár munkatársai:

BENCZIK GYULA levéltári kezelő,

FEISZT GYÖRGY főlevéltáros,

PUP CSILLA könyvtáros,

SEMEI FERENC nyugdíjas levéltári kezelő,

továbbá:

CSORDÁS NÉ MAJOR TÜNDE anyakönyvvezető

Büki Közös Önkormányzati Hivatal

© Dr. Hetyéssy István örökösei, 2015

AJÁNLÓ

A Bük 750 könyvsorozathoz

Az egykori három nemesi falu (Alsó-, Közép- és Felsőbük) 1902-ben történt egyesítésével létrejött Bük neve a köztudatban egyet jelent a határában 1962-ben megnyitott gyógyfürdővel. A szinte sztereotípiaként ható képzettársítás oka, hogy az új létesítmény és az azt kiszolgáló, folyamatosan bővülő szolgáltató vertikum minőségileg új fejlődési pályára állította az addig sorvadó agrárfalu gazdaságát és társadalmát. Vonzereje és a határ közelsége révén kedvelt turisztikai célponttá, munkaerővonzásának köszönhetően pedig a Répce völgyének legerősebb gazdasági centrumává, térszervező központjává vált. A folyamat eredményeként és elismeréseként a kút mellett kifejlődő negyedik településrész, Bükfürdő 1979-ben gyógyhely minősítést, az egész helység 1983-ban nagyközségi, 2007-ben pedig városi címet kapott.

A vendégek után a különböző tudományágak is felfedezték és megismerésük tárgyává tették Bükfürdőt. Számtalan geológiai, hidrológiai értekezés vizsgálta a vidék kőzettani felépítését, valamint a mélyben megbúvó kincs, a termásvíz mennyiségi és minőségi jellemzőit. Statisztikai és társadalomföldrajzi szemléletű munkák sokasága értékelte a helyi turizmus térségre gyakorolt hatásait, a vendégkör számszerűen leírható vonásait, igényeit, és adott tanácsokat a kínálati oldal fejlesztésére. Bükfürdőnek tehát nagyon gazdag bibliográfiája van, ellentétben Bükkel. Ez nem is csoda, hiszen Bük nevéhez – annak ellenére, hogy valószínűleg legalább Szent István korabeli település – nem kötődnek országunk történelmét érdemben befolyásoló események, és nincs igazán ismert szülőtte sem. A település ezer éves történetének nagy részét a szomszédos Csepreg város (a középkorban jelentős mezőváros) vonzásában, ha úgy tetszik perifériáján töltötte, így neve a régebbi történeti munkákban csak érintőlegesen, általában Csepreg kapcsán bukkan fel.

Bük – egyébként gazdag – történelmi múltját csak néhány kutató próbálta meg összegezni monográfiai igénnyel. Ezek a művek azért foglalkoztak Bükkel, mert szerzőik vagy itt születtek, vagy pedig életük egy jelentős részében kap-

csolatba kerültek a helységgel, és ilyenfajta kötődésük révén fordult vizsgálatuk azon korok felé is, amelyek a nem helybeli történészeknek nem jelentenének különösebben izgalmas kutatási témát. Ugyanez vonatkozik az egy-egy tudományterületet érintő feldolgozásokra is.

A rendszerváltás után ebben a tekintetben történt pozitív változás, mert az önkormányzatnak lehetősége volt egyre többet fordítani kulturális célokra, és mind gyakrabban rendezett tudományos konferenciákat, amelyek további érdekes adalékokat szolgáltatottak a helytörténethez. Immár bő két évtizede folyik a városi könyvtárban őrzött, több tucat kéziratból és több ezer fényképből álló helytörténeti gyűjtemény rendszeres és rendszerszerű gyarapítása, és már időszerű ezeknek a széles körben történő bemutatása.

Ehhez kitűnő alkalmat jelentett 2015, Bük első írásos említésének 750 esztendő évfordulója, amelynél ugyan biztosan idősebb településünk, de az általánosan elfogadott gyakorlat szerint ezt tekinthetjük a születésnapjának. A jubileumi évben az eddig kéziratban volt helytörténeti művek közül választottunk ki és dolgoztunk fel néhányat azért, hogy a 'Bük 750' című sorozat keretében modern fürdővárosunk gazdag múltjából minél többet tudjunk feltárni és bemutatni.

Isten éltesse városunkat és a velünk ünneplőket!

Dr. Németh Sándor
Bük város polgármestere

TARTALOM

ELŐSZÓ (Németh Sándor)	9
DR. HETYÉSSY ISTVÁN (Németh Sándor)	
Az életrajz és a bibliográfia összeállítása	13
Dr. Hetyéssy István életrajza	15
Dr. Hetyéssy István műveinek válogatott bibliográfiája	25
DR. HETYÉSSY ISTVÁN	
Bük község monográfiája	29
ELSŐ RÉSZ: Történelem	31
I. Az Árpádok és a vegyesházi királyok korában	32
II. Tizenhatodik század	39
III. Gyilkos sereg rémtette a Balogh-kúriában	46
IV. Feyérkövy István adománya Büknek	48
V. Vallon dúlás, fosztogatás Bükön	50
VI. A felkelések kora, pártviszályok	51
VII. Kuruc-labanc világ	57
VIII. [A] Rákóczi-szabadságharc kora	60
IX. Bük község újjászervezése	64
X. Az alsóbükiek teljesítményei 1705/1706-ban	71
XI. Felsőbük új átszerveződése	73
XII. Tizenkilencedik és huszadik század	76
MÁSODIK RÉSZ: Művelődés	88
I. Társadalmi viszonyok	88
II. Nemesség és jobbágyság arányszáma	89
III. Vallási viszonyok	90
IV. Bük régi temploma	95
V. Kisebb műemlékek	95

VI. Iskola	96
VII. Gazdálkodás, állattenyésztés	97
VIII. A Szapáry-kastély	99
IX. Régi pénzermék	102
X. Újabb római kori leletek	103
XI. A község házai és lakosságának vallás szerinti megoszlása 1828-ban	103
XII. A község egyéb fontos adatai	104
FORRÁSOK	105
MELLÉKLETEK	107
„A” melléklet: A nemességből töröltek összeírása 1701-ben	107
„B” melléklet: Bük régi dűlőneveire vonatkozó okmányok I.	111
„C” melléklet: Bük régi dűlőneveire vonatkozó okmányok II.	112
„D” melléklet: Hetyéssy György levele Lórántffy Zsuzsannához	113

ELŐSZÓ

A monográfia valamely szűkebb vagy szélesebb tárgyat kimerítően tárgyaló tudományos mű, illetve részlettanulmány. E műfaji jellemzője kitűnően alkalmassá teszi a települések történetének feldolgozására és bemutatására, hiszen miközben összefoglalja és kiteljesíti a téma korábbi kutatásait, új elemzések kiindulópontjául is szolgálhat.

Bük – egyébként gazdag – történelmi múltját tudomásunk szerint csak néhány kutató próbálta meg feldolgozni átfogó igénnyel: DR. CSÓKA J. LAJOS bencés szerzetes (1929), DR. FARAGÓ SÁNDOR tanár (1957?), DR. HETYÉSSY ISTVÁN állatorvos (1972), SZABÓ JÓZSEF tanár (az 1970–1980-as években több írásában) és DR. GYURÁ CZ FERENC irodalomtörténész (2000). E kéziratok mindegyike a XX. században készült, és kötet formájában mindössze kettő jelent meg: Szabó József *'Bük'* című útikönyve 1979-ben, Gyurác z Ferenc *'Bük'* monográfiája pedig a millennium alkalmából kiadott *'Száz magyar falu könyvesháza'* könyvsorozat keretében 2000-ben. Csóka J. Lajos *'Bük története'* elveszett, de legalábbis lap pangott, és csaknem háromnegyed század után került elő, illetve jelent meg a *Vasi Szemle* folyóiratban 2001-ben.

Dr. Hetyé ssy István egész életében állatorvosként dolgozott, de mellette több mint fél évszázadon keresztül foglalkozott a történelemtudománnyal is. Kutatási területe széles tartományban mozgott, és külön figyelmet szentelt a nemesi családokra (Báthoryak, Berzsényiek, Felsőbüki Nagyok, Nádasdyak), azoknak is elsősorban a XVI–XIX. századi históriájára. Életművében kitüntetett helyet foglal el szülőhelyének, Mesterházának tágabb értelemben vett környéke, a Nyugat-Dunántúl. Értékes publikációkban foglalta össze a sárvári Nádasdy-uradalom működését, valamint mutatta ki a kapcsolatot Berzsényi Dániel és az azonos vezetéknevű büki családok között. Kutatott a Szigetvár 1566-os ostrománál a vár védelmében részt vett vasiak után, továbbá feldolgozta Sopron és Vas vármegyék postahálózatának kialakulását és fejlődését.

Több évtizedes történetírói munkásságával a háta mögött 1972-ben zárta le a 79 gépelt A/4-es oldalt számláló *'Bük község monográfiája'* című művét, amely

eddig kéziratban maradt. Nyilvánosan mindössze három helyen érhető el: az Országos Széchényi Könyvtárban Budapesten, a Berzsenyi Dániel Könyvtárban Szombathelyen és a Városi Könyvtárban Bükön.

A mű két fő részre tagolódik. Az első, az összterjedelem mintegy kétharmadát elfoglaló egység a Bük nevű falvak kialakulását, illetve e folyamat eseménytörténeti áttekintését tartalmazza, többé-kevésbé kronológiai sorrendben. A szerző kutatási területének ismeretében nem meglepő, hogy az első részt tagoló tizenkét fejezetből tíz Bük XVI. és XIX. század közötti történetéről szól.

Az első fejezet elsősorban a Bük település(ek) elnevezéseivel foglalkozik, és elhelyezi őket a Répce középső szakaszának korabeli településhálózatában. Az ezt követő tíz fejezet alapvető módszere, hogy primer (oklevél- és levél-) források feldolgozásával, a büki családokon keresztül mutatja be a község(ek) fejlődésének állomásait, amelyeket a szekunder források (kiadott és kéziratban maradt feldolgozások, szakkönyvek) segítségével illeszt be a vármegye- és országtörténetbe, rendez össze egy pályáivbe. A tizenkettedik fejezet a XIX. és XX. századdal foglalkozik, de – annak ellenére, hogy a szerző itt támaszkodik, támaszkodhat leginkább személyes élményeire is – elnagyolt, úgy tűnik, mintha csak azért készült volna el, hogy eljusson a kézirat lezárásának dátumáig. Az időrendben nagy hiányok vannak, hiszen csaknem teljesen kimaradt az egész I. világháború, a Horthy-korszak, az 1956-os események, illetve azok helyi aspektusa. Ezekkel összefüggésben szembeűnő, hogy az 1914. augusztus 31-ei bejegyzés – amely a háború első Sopron megyei áldozatáról és a büki Vöröskereszt Egylet megalakulásáról tudósít – után a következő már az 1944/45 telén itt tartózkodó nyilas hatóságok tevékenységéről számol be. Ezután a Lenin és Kossuth Termelőszövetkezetek megalapításának körülményeit tárgyalja, de 1956 kapcsán csak egy szűkszavú megjegyzést tesz (*...”felbomlott a Kossuth TSZ, és hajdani tagjai ismét egyénileg kezdtek el gazdálkodni”...*), egyéb eseményekre nem tér ki. A történet fonalát csak 1959-ben, a második téveszesítési hullám elindulásától veszi fel, majd a gyógyfürdő létesítésének körülményeit részletezve a fedett fürdő építésével (1971/1972) zárja a felsorolást. A nem tárgyalt korszakok mindegyikét a Kádár-rendszer elhallgatta vagy saját elképzelése szerint (át) értelmezte, így valószínűleg nem azért maradtak ki a monográfiából, mert azok-

ról Hetyéssynek nem volt elegendő információja, hanem azért, hogy ne kelljen esetleg az uralkodó felfogással ellentétesen állást foglalnia ezekben az ügyekben (hiszen ezt nyilvánosan úgysem lett volna lehetséges megtenni).

A kézirat második része 'Művelődés' címmel nem időrendben, hanem tizenkét tematikus fejezetben tekinti át Bük társadalmi-gazdasági fejlődését. Nemcsak a történeti folyamatokat elemzi, hanem egy értékleltárt is készít, amelyben összegyűjti és jellemzi a település középületeit, régészeti emlékeit.

'Bük község monográfiája' nem könnyű olvasmány. Nemcsak kéziratban, azért, mert a gépelt és fénymásolt lapjai megsárgultak, elmosódtak, hanem azért sem, mert szaknyelven íródott. A szerzője nyilván nem a széles közvélemény számára írta, hanem inkább a történész szakmának. Erre utal, hogy az idézett latin szövegeket nem fordította le, és az előforduló számos szakkifejezés egyikét sem látta el magyarázatokkal.

A kézirat kiadását az indokolta, hogy a helytörténettel foglalkozó kutatók régóta alpműnek tekintették, és tulajdonképpen nincs is olyan utána született összefoglaló munka, amely ne használta volna forrásként, hivatkozási alapként. Különösen igaz ez a késő középkori és kora újkori (XVI–XIX. század) részére, amelynél részletesebb még nem készült Bükéről. Megérdemli, hogy a téma iránt érdeklődők többen, első kézből, könnyebben és nyilvánosan hozzájussanak.

Nem hallgatjuk el, hogy a műnek több hibája is van, amelyet próbáltunk a kiadásnál mérsékelni, esetleg kiküszöbölni. A legnagyobb problémája a viszonylag nagyvonalú, sőt kissé hanyag forráskezelés. A kútfőket szövegközi hivatkozásokkal idézi, de gyakran pontos lelőhely nélkül. Több esetben az idézett szöveg terjedelme sem derül ki a szövegből, azaz inkább vendégszövegek, semmint citátumok, és ez némileg csökkenti a tudományos értékét. Több esemény dátuma téves, és több helyütt – bármilyen, számunkra nyilvánvaló indok nélkül – felborul az időrend.

A könyv megjelentetésének előkészítésekor ezek miatt döntöttünk a kéziratba való néhány, elengedhetetlen beavatkozás mellett. A latin szövegeket lefordítottuk, az egyértelműen idézetként szereplő részeket dőlt betűvel kiemeltük, a bizonyosan elírt dátumokat kijavítottuk. Az értelmezést segítő nem csak a speciális történelmi kifejezéseket, elnevezéseket, hanem a hétköznapi szóhasználatban alig vagy egyáltalán nem alkalmazott fogalmakat is magyarázó lábjegyzettel lát-

tuk el. Az egymás után nem időrendben következő eseményeket visszarendeztük, továbbá a kézirat begépelésénél a jelenlegi helyesírási szabályokat alkalmaztuk, bár erre alig-alig volt szükség, hiszen azok a négy évtizeddel ezelőttihez képest nem változtak meg számottevően. Ahol minimális kiegészítésre (pl. névelő beiktatására) volt szükség, ott [azt] szögletes zárójelek között tettük meg.

Tevékenységünk végeredménye *'Bük község monográfiája'* mint egy helytörténeti szempontból értékes munka közkinccsé tétele. E mű ugyan nem dolgozta fel a település történetét nagymonográfiáktól elvárt részletességgel, de Bük XVI–XIX. századok közötti históriájának ma sincs alaposabb összefoglalója. Ennek alapján Bük egy szűkebb történelmi időszaka majdani szintézisének késő középkori és kora újkori részlettanulmánya, mintegy *'kismonográfiája'*, amelyet reményeink szerint haszonnal forgatnak majd a városunk története iránt érdeklődők.

Ennek jegyében ajánlom a kiadványt minden kedves Olvasónak!

DR. NÉMETH SÁNDOR
Bük város polgármestere

DR. HETYÉSSY ISTVÁN

(1893. augusztus 27. –1978. május 5.)

Az életrajz és a bibliográfia összeállítása

A *Bük község monográfiája* kéziratának feldolgozása közben megpróbáltuk összefoglalni a szerző egész munkásságát, szakmai életútját. Ez nem is látszott nehéz feladatnak, hiszen gazdag életműve eleve feltételezte azt, hogy egy részletes biográfiai adatbázis áll rendelkezésre róla.

Csakhamar kiderült azonban, hogy Dr. Hetyéssy István állatorvos-történészről nincs nemhogy tudományos igénnyel feldolgozott életrajz, de még az életének fontosabb eseményeit tartalmazó, nyilvánosan hozzáférhető felsorolás sem. A kéziratának zömét őrző Berzsenyi Dániel Könyvtárban sem található egyetlen életrajzi vonatkozású jegyzet, születési és halálozási évére vonatkozó bármilyen utalás vagy róla készült fénykép.

A Vas Megyei Levéltár családokra vonatkozó gyűjteményében 2,76 fm-t tesz ki Dr. Hetyéssy István hagyatéka, amely nagyrészt a foglalkozásával (állatorvosi praxis) és a hobbijával (történeti kutatások) kapcsolatos iratokból áll. A történeti vonatkozású anyaga általában a levéltárakban, könyvtárakban folytatott kutatásai alkalmával készített jegyzeteinek többé-kevésbé rendszerezett gyűjteménye.

A Hetyéssy-hagyaték egyik irattartójában találtuk meg az eddig egyetlen róla készült fényképet is, de Hetyéssy halálozási idejét nem tartalmazták a dokumentumok. Egyetlen lehetőségként az maradt, hogy a Hetyéssy utolsó ismert lakóhelye – Budapest, XII. kerület – szerint illetékes anyakönyvvezetőhöz fordultunk, ahol megtalálták a halálozás dátumát is: 1978. május 5. A Vas Megyei Levéltárban fellelhető Hetyéssy-iratok közül életrajzi szempontból figyelemre méltó a Dr. Hetyéssy által 1976. december 12-i keltezéssel Dr. Kiss Máriának, a levéltár igazgatóhelyettesének (későbbi igazgatójának) küldött levele, amelyben megvételre ajánlja fel az „1450–1750 évekről magyar írással (nem gyorsírással) készített perfekt kijegyzései”-t. Emellett megemlíti, hogy egészségi állapota nem teszi lehetővé az 56 éve végzett kutatómunkájának további folytatását. A levélről az

is látható, hogy a szövege és az aláírása nem ugyanattól a személytől származik, előbbi gördülékeny, míg utóbbi nehézkes íráskészségre vall. A levelet felesége írta, és a férje csak aláírta. Nagyon beszédes a levél végére a feleség által elhelyezett utóirat egyik mondata: „*Sajnos nagyon nehéz napjaink vannak vele.*” Úgy tűnik tehát, hogy életének utolsó esztendeiben Hetyéssy betegsége folytán jó-részt helyhez, otthonához volt kötve, a tudományos kutatói, közéleti tevékenységét nem tudta folytatni többé. Valószínűleg ez az oka annak, hogy a tudóstársadalom annyira elfeledkezett róla, hogy elhunytá után sem készült róla egyetlen publikált – egyáltalán létező – nekrológ sem, mint ahogy a szakmai életművét összegző bibliográfiája sem. A *Bük község monográfiája* kézirat kiadása kapcsán ezt a hiányt is próbáltuk némileg pótolni.

A mű nyomdába adása előtt szembesültünk azzal a problémával, hogy a Vas Megyei Levéltár tájékoztatása szerint ők csak a Hetyéssy-hagyaték tulajdonjoggal rendelkeznek, de – mivel a dokumentumok átadás-átvételi eljárása erre nem tért ki – a kiadásával nem. Ennek az aggályos helyzetnek az etikus megoldása érdekében még egy utolsó kísérletet tettünk a hozzátartozók felkutatása érdekében. Gyermekai után kutatva a Fejér Megyei Állami Gazdaság jogutódjánál, Mezőfalván Hetyéssy Pál nyomára bukkantunk, és megtudtuk, hogy Gárdonyiban lakik. Innen egyenes volt az út: a helyi polgármesteri hivatal segítségével felvehettük vele a kapcsolatot. Az ő tájékoztatásából tudtuk meg, hogy a három gyermek közül a legidősebb, Szilvia elhunyt.

Pál és neje 2015. május 9-én elhozta a Büki Közös Önkormányzati Hivatalba az édesapjukról, illetve munkásságáról fennmaradt dokumentumokat, továbbá jelezték, hogy segítenek az édesapa biográfiájának összeállításában.

Ígéretükhöz híven Hetyéssy Pál és István összeállították édesapjuk életrajzát, amelyet az alábbiakban teljes terjedelmében közzéteszünk.

Egy szakmai életút feldolgozásából nem hiányozhat a tudós műveit felsoroló bibliográfia sem, amelyet szintén próbáltunk pótolni. Ebben is segítségünkre volt Hetyéssy Pál és István, ezért joggal bízhatunk abban, hogy az életrajzzal együtt immár méltóképpen mutatja be azt a hosszú és gazdag történelmi kutató – és nem utolsósorban állatorvosi – pályát, amely idáig méltatlanul feledésbe merült.

DR. HETYÉSSY ISTVÁN ÉLETRAJZA

Dr. Hetyéssy István fényképe (1918 körül)

Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár, Vas Megyei Levéltár

Dr. Hetyéssy István iratai XIV. 33./1. doboz

1893. augusztus 27-én született a Sopron vármegyei Mesterházán (ma Vas megye) közbirtokos szülők ötödik gyermekeként. Édesapja Hetyéssy Antal, édesanyja Szigethy Vilma volt. Atyai nagyapja, Hetyéssy Sámuel 1834-ben Alsóbükről került Mesterházára, ahol az őt örökbefogadó gyermektelen idősb Mesterházy Ferenc és felesége szép kuriális birtokán gazdálkodott 3 fiával és 5 leányával. Ezen 8 gyermek közül István édesapja, Hetyéssy Antal volt a legidősebb, és ezért nála maradtak a Mesterházy családnak zsinóron lógó nagypecsétes kutyabőrös oklevelei, amelyeket Hetyéssy István – saját állítása szerint – részben bűzös szaguk, részben pedig terjedelmük [!?] miatt elégetett, de azért is, mert a latin szövegeket nem értették, ráadásul ezek a dokumentumok 1848 után részben elvesztették társadalmi jelentőségüket is. Ellenben a kuruc korban írt magyar nyelvű katonai leveleiket megtartotta.

Apja 42 éves korában Rábabogyoszlóból (ma Rábapaty része) hozta Mesterházára feleségül eőri-szigeti Szigethy Vilmát, akinek nagyapja Sárváron volt evangélikus lelkész, édesapja pedig a világosi fegyverletételről lóháton szökött haza, és elfogatása elől a rokon Vidos család tokorcsi szőlőhegyében bujkált sokáig, hüvelyestől megmaradt kardja pedig házuk díszül szolgált, és annyira megtetszett Istvánnak, hogy bevallása szerint ez ösztönözte arra, hogy katonának álljon. Ezt a szándékát még fokozta, hogy egy huszárosztály a királyi hadgyakorlatok alkalmával trombitaharsogás mellett, teljes felszereléssel és kivont kardokkal díszesen átvonult Mesterházán is. István a lovakat is nagyon szerette. Egyik kocsilovuk úgy pusztult el, hogy 2–3 napig hiába mentek messze állatorvosért, az csak akkor ért ki, amikor az állat már kimúlt. Ekkor határozta el, hogy állatorvos lesz. A hat elemi Mesterházán végezte.

1913-ban Sopronban jeles eredménnyel érettségizett, és ugyanakkor latin, görög és német költemények műfordításaiért 1-1 tízforintos aranyat nyert. Az állatorvosi egyetemi tanulmányaihoz a Sopron vármegye által alapított „nemesi ösztöndíj” elnyerése érdekében már kinyomozta nemesi származását, de ugyanakkor a Honvédség ingyen, teljes ellátás mellett katonai állatorvosjelölteket keresett. Ennek alapján négy év alatt, 1917-ben szerzett állatorvosi oklevelet, és július 1-jén rangelsőként kinevezték hadnaggyá.

1917. július 1. A hadnagyi kinevezéssel egy időben a 7 sz. tábori ágyús ezredhez került, a pótüteg állatorvos helyettese volt Várpalotán.
1917. július 21-étől 1918. november 30-áig a 41/2 gyalogsági hegyiüteg állatorvos főnöke volt. Részt vett a 11. és 12. isonzói csatákban, majd a Piave melletti harcokban. A Bainsizza-Heiligengeist fennsíkon – telitalálat következtében – minden állatorvosi felszerelése megsemmisült, ezért állatorvosi tevékenységét csak korlátozott mértékben tudta ellátni. A több mint 12 havi nehéz harctéri frontszolgálat hozta meg számára a "Károlycsapatkereszt" kitüntetést, melyet tüzérségi tiszti megfigyelő, vonatparancsnoki beosztásának köszönhetett.
- Az olasz front összeomlása utána a rábízott "vonatoszlopát" a Piavétól Laibachig vezette. A szlovének mindenüket lefoglalták. Onnan egységével vonaton tért haza Nagykanizsára, majd csapatával Hajmáskérre került.
1918. december 1.–1919. június 17. között a 44. Tüzérezred ezred-, majd a „Vörös” tüzérezred és tábor állatorvos főnöke. A szolgálat közben megbetegedett, az 1919. június 18.–1919. augusztus 5. közötti időben Jutason kórházban kezelték.
1919. augusztus 6. Belépett a Nemzeti Hadseregbe, a veszprémi helyőrség tiszti karhatalmi századának tagja lett.
1919. november 24-től a veszprémi gyalogezred állatorvos főnöke és az ezred-törzssz osztály parancsnoka.
1920. október 1. A Magyar Királyi Honvédség Veszprém Megyei Parancsnoksághoz került, mint a helyőrség állatorvos főnöke.
1922. március 3. A Magyar Királyi Honvédség Nadasdy Ferenc 3. huszárezred vezető állatorvosa főhadnagyként. Feladata a lóállomány biztosítása, együttműködve a méneskarral, betegségek megelőzése, felcserek, patkolókovácsok képzése, a gyógyítás körülményeinek javítása. Szolgálati helyei ez időben: Sopron, Pápa, Celldömölk és Budapest. A Nadasdy-huszárezrednél őrnaggyá nevezték ki 1935-ben.
- 1926-ban tudományos értekezése alapján doktorátust szerzett.
- 1937-ben megnősült, felesége Kiss Karolina Marcalgergelyiből származott. Ez a házasság megállapodást és biztos anyagi hátteret is jelentett a családnak. Rövidesen három gyermekük született:

1938. március 9-én Szilvia,
1942. augusztus 18-án István,
1945. január 9-én Pál.
1939. április 1. A Magyar Királyi Lótenyésztő Intézet katonai felügyelőségének állományába helyezték.
Gróf Teleki Pál miniszterelnök az 1941. április 2-áról 3-ára virradó éjszaka öngyilkos lett, a német csapatok Nagykanizsa – Szombathely vonalában felfejlődtek Jugoszlávia ellen. Magyarországon április 4-én mozgósítás volt a 3., a 4. és az 5. hadtestnél, és ez a mozgósítás Budapesten töltött szabadsága alatt érte. Bevonulása után részt vett a Dél-Felvidék, Észak-Erdély és Kárpátalja visszafoglalásában, az ún. országgyarapításban.
- 1924-től a Magyar Történelmi Társaság alapító tagja, azóta végzett genealógiai kutatásai segítettek a civil és katonai kapcsolatainak kialakításában. A rokonok-ismerősök felemlegetése segítette az adatgyűjtést. Az adatok összegyűjtése, rendszerezése, a kézírások megfejtése, a latin, a deák nyelv mindennapos használata közben megfeledezett arról, hogy az általa használt kifejezéseket mások nem értik. Ez beszélgetés és írás közben is előfordult.
1942. április 17-én az orosz frontra került, az I. Magyar Honvéd Hadtest Anyagi Törzséhez, mint állatorvos alezredes, segédtiszt és szakszolgálati feladattal.
1942. május 23-án Csatai Aladár vezérkari ezredes a szakszolgálati feladatainak ellátása mellett személyes segédtisztjévé nevezte ki. A német-magyar együttműködés, kapcsolattartás a feladata. Szolgálati helye: Poltava (akkor Szovjetunió, ma Ukrajna).
1942. augusztus 4-től Charkow-i Magyar Anyagi Törzs tisztii teendőinek ellátásával bízzák meg.
1942. augusztus 19-től a poltavai Magyar Anyagi Törzs visszamaradt részlegének parancsnoka.
1942. szeptember 17-én régi sérülése kiújult, Feldlasarettben (tábori kórházban) gyógykezelték, majd német katonai kórházi vonaton Budapestre szállították. Október 3-án lépte át a magyar határt, és december 27-ig a budapesti Honvéd Kórházban gyógykezelték.

Felgyógyulása után a celldömölki állomáshelyére, a régi beosztásába tért vissza.

1944. augusztus 23/24-én éjjel a románok fegyverszünetet kötöttek, hazánkban elrendelték a tartalékosok és a honvéd hadtestek mozgósítását. Ekkor került Székesfehérvárra, mint a Magyar Királyi II. Hadtestparancsnokság vezető állatorvosa. Augusztus 29-én indulás a frontra: Gödöllő, Debrecen, majd szeptember 3-án érkeztek Kolozsvárra.

A tordai áttörés után a hadsereg visszavonult és – mentve, ami menthető – kikerülte az Alföldön előretörő oroszokat. Kassa – Miskolcon keresztül a cél: Pécs. Újabb visszavonulás: Hőgyész, Sárbogárd, Enying, Székesfehérvár. A magyar hadsereget ekkor is a lovak mozgatták. A be nem kerített hadsereg a Székesfehérvár – Győr – Celldömölk háromszögben összpontosult. Az állatok etetéséről, a betegek elkülönítéséről, gyógyításáról kellett gondoskodni, ez rengeteg intézkedéssel, ellenőrzéssel és utazással járt. Kísérletet tett a pihenő lovak fedezésének beindítására, gondolva a háború utáni "vonóerő" igény kielégítésére, de ez a gyors orosz előrenyomulás miatt nem valósulhatott meg. Budapest elfoglalásával a visszavonulás üteme felgyorsult. 1945. március 29-én a II. Hadtestparancsnokság nyílt parancsával Csonkahegyhátról Rohoncra indult, hogy 5 m³ benzint Lentibe szállítson. Állatorvos számára ez egy rendkívüli feladat volt. Németújvárnál a német katonák nem engedték visszatérni az orosz csapatok előretörése miatt, majd a tankautókat benzinnel együtt átvették. 27 napig tartó bolyongás után találta meg a II. Hadtestparancsnokságot, amely akkor már angol fogságban volt. Eberhaltban, Klagenfurt térségében a fogolytábor magyar parancsnokság alatt, de angol felügyelettel és szögesdrót mögött volt. A fogság ideje alatt is állatorvosi feladatokat látott el az áttelepített katonai lovaknál, illetve az osztrák gazdák körében. Erre az angol parancsnokságtól írásos engedélye volt.

1945. október 30. A törzstisztek közül elsőnek tért haza Magyarországra: döntését segítette, hogy itthon felesége és három gyermeke várta. Itthon is katonaként kívánta az új magyar államot szolgálni, de erre nem nyílt lehetősége, mivel nyugaton került fogságba, a hadseregben nem alkalmazták, „B” listára került, majd nyugdíjazták.

1946. május 9-én a Pápai 31. Honvéd Kiegészítő Parancsnokságon működő igazoló bizottság a 61/1946. sz. határozat szerint „igazoltnak” jelentette a H.M. körrendelete alapján. Érdekesség, hogy 1951. október 7.–1955. július 8. között a Magyar Néphadsereg tartalékos tiszti állományába is tartozott.

28 évi katonai szolgálat után, amikor csak lovakat gyógyított – 53 évesen – kezdte meg sertések, szarvasmarhák, birkák, kecskék és baromfik gyógyítását. Magán állatorvosi tevékenységét a Marcalgergelyivel szomszédos községekben kezdte meg. Kezdetben gabonáért, tojásért stb., könnyen értékesíthető élelmiszerért gyógyított. A nehéz körülményeket még súlyosbította, hogy a szombathelyi új házát elvették, földjeit a pápai repülőtér használta. Apósa földjei is elfogytak az államosítások, kisajátítások miatt, az adókról nem beszélve.

A háború végén a II. Hadtest vezető állatorvosaként nagyon sok "civil" tartalékos állatorvossal együtt látta el feladatát. Kapcsolatai kiegyensúlyozottak voltak, megkereshette beosztottjait, hogy segítsék elhelyezkedését, Többször részt vett a környéket fenyegető járványok felszámolásában, ezért rövidesen lehetőséget kapott a közhivatalnoki munka elvégzésére is.

1950. október 18-tól először Kemenesmagasi, majd Nemescsó körállatorvosának nevezték ki.

1950. december 12-től 1962. október 31-ig Nemescsó, Pusztacsó, Kőszegpaty, Tömörd községek körállatorvosa.

1951. szeptember 1-én a család is Nemescsóba költözött, lakásuk a tanácsházából leválasztott kettő szoba, konyhás lakrész, nem túl tágas az öt fős családnak, de így legalább elkerülték a Marcalgergelyibe történő novemberi kilakoltatást.

Szilvia 1956–59-ig Budapesten a gyógyszerész kart végezte, a két fiú a nemescsói iskolából a kőszegi gimnázium elvégzése után egyetemre járt. István a miskolci Műszaki Egyetem olajmérnöki, Pál pedig a Gödöllői A.T.E. Mezőgazdaság-tudományi karára került.

1959-ben a körállatorvosi munka is jelentősen változott: mivel mind a négy községben termelőszövetkezetekben folyt a mezőgazdasági munka, az egyéni állattartás nagy mértékben csökkent.

1962. október 31-én, 69 éves korában 1650 Ft nyugdíjat állapítottak meg részére, ebből kellett megélni a négy tagú családnak. A Nyugdíj Intézetnél sikeres reklamáció után (a szolgálati idő jelentősebb figyelembevételével) 2500 Ft nyugdíjat állapítottak meg.

A szolgálati lakást elhagyva, az időközben férjhez ment lányával együtt 1963-ban Budapestre költözött a család. A két fiú szinte egy időben járt egyetemre, megélhetésük érdekében a megmaradt egyenruháit a Hadtörténeti Múzeumnak, értékes könyveit levéltáraknak, antikváriumoknak értékesítette.

Folytatta a genealógiai kutatásokat, kihasználva a budapesti levéltárak adta lehetőségeket. A nagy anyag rendszerezése meghaladta egyre csökkenő erejét, idegei nehezen viselték a megterheléseket, többször előfordult idegkimerültség, kisebb idegösszeroppanás is.

1967-ben fiai elvégezték az egyetemet, István olajmérnökként Szolnokon, Pál fia agrármérnökként Mezőfalván helyezkedett el. Szilvia Budapesten az ORFI-ban dolgozott gyógyszerészként. Közben bővült a család: 4 fiú és 2 lány unokája született.

1978. május 5-én Budapesten halt meg 85 évesen.

(Írták és összeállították: Hetyéssy István fiai, István és Pál)

Az életrajz összeállításához felhasznált források:

Magyar Nemzeti Levéltár, Vas Megyei Levéltár:

Dr. Hetyéssy István 1 db fényképe: Dr. Hetyéssy István iratai XIV. 33./1. doboz

Dr. Hetyéssy István és örököseinek levelezése a Vas Megyei Levéltárral: a Vas Megyei Levéltár levéltári irattára

Dr. Hetyéssy István fia, Pál szíves közlése

1976. dec. 12.

Kedves Mária!

Nagyon köszönöm a no. 38'ra írt megtisztelő
levelet. Egyszerű állapotom, endogea depressió's beteg-
ségem miatt jelenleg - sajnos - nem nyúl még erre le-
hetőséget, hogy 56 év óta tartó nagy buzgalommal foly-
tatott kutató és feldolgozó munkámat sikeresen folytassam.
Ellenben vannak 1450-1750 évekről kézírt magyar névne-
l (nem egyorvosi) kézírt perferat kifejezéseim, melyeket beteg-
ségem miatt sem a Széchenyi Könyvtárnak, sem az Országos Kézírt-
tárának eddig még nem tudtem bemutatni.

Ezek abc. sorrendben tárgyalt I. II. III. IV. irakatu
kötetben és 1,2,3,4,5,6,7 kis nyelvcadrét magyaráz abc. kis
kötetben vannak, melyeket 1977 márciusig szerettem meg-
kérni és kiegészíteni, hogy a combáltsági levéltárnak
megvittele felajánlhatnám.

Arra kérem, ha Budapestben járva majd megte-
rini két az anyagot (melyhez Palatinus, Balogh, Wittinger,
Chernel stb. forráskönyvek is vannak, szabóleményekkel
megerősíteni és támogatni szeretnék).

Kiváncsra várom a válaszát és boldog újévet.

Kézírt esküvel:

Hetyéssy István

Kedves Mária!

Nagyon köszönöm én is kedves levelet, nagyon
fejrem nagyon örült neki. Sajnos, nagyon nehéz napjaim
vannak. Kérem, ha lehet, küldjön nekem a szövegét és a
válaszát köszönöm: Hetyéssy István

Dr. Hetyéssy István levele a Vas Megyei Levéltár igazgatóhelyettesének,
Dr. Kiss Máriának (1976. december 12.)

Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár, Vas Megyei Levéltár

Levéltári irattár: Dr. Hetyéssy István levele, 1976. december 12.

1015/1978 ltsz

dr Hetyéssy Istvánné

B u d a p e s t

Kedves Karola !

Nagyon megörültem levelének, a multkor már érdeklődtem Nagy Sárítól
hogyléte felül. Az iratanyag érdekel bennünket. Beszéltem igazgató ur-
ral, és úgy nyilatkozott, hogy utazzam fel és nézzem meg a hagyatékot.
Mivel elég elfoglalt vagyok mostanában, felutazások időpontja bizony-
talan. Előtte feltétlenül telefonálok, vagy írok. Azt hiszem október
végén, vagy november elején jelentkeznek. Addig is sok szeretettel
köszöntöm:

Szhely 1978 október 10.

Kiss M.

1123/1979 ltsz

dr Hetyéssy Istvánné

B u d a p e s t

Szives kérdésére értesitem, hogy december 10-én délután
a kiválogatott iratokat levéltárunk részére megvásárolom.

Szhely 1979 nov. 21

Köszöntéssel:

Kiss Mária

Dr. Kiss Mária levelei a Hetyéssy-hagyaték megvásárlásáról (1978–1979)

Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár, Vas Megyei Levéltár

Levéltári irattár: 1015/1978 és 1123/1979 leltári szám

HETYÉSSY ISTVÁN MŰVEINEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

- 1927 ÍNHÜVELYTÁGULAT KEZELÉSE JÓDOS SZÜRKE HIGANYFECSKENDŐVEL.
In: Állatorvosi Lapok L. évf./17. szám p. 207.
LOVAK ZABLARÁZÁSA. In: Állatorvosi Lapok L. évf./17. szám pp. 207–208.
- 1932 NYEREGALATTI BŐRMEGVASTAGODÁSOK.
In: Állatorvosi Lapok LV. évf./10. szám p. 160.
- 1934 ÁLLATORVOSI FRONTSZOLGÁLAT A BAINSIZZÁN ÉS A PIAVÉNÁL.
Kézirat, 27 p. + 2 térkép, Hettyéssy Pál tulajdona
- 1960 SOPRON MEGYE HADI NÉPE THURZÓ NÁDOR ERDÉLYI HADJÁRATÁBAN.
In: Soproni Szemle XIV. évf./2. szám pp. 189–190.
- 1961 EGY SOPRON MEGYEI GAZDA KÜZDELME 1623-BAN.
In: Soproni Szemle XV. évf./4. szám pp. 78–82.
- 1962 SZIGETVÁRI HŐS ÉS FIA, SZOMBATHELY VÁROS BÍRÁJA, SZOMBATHELY ELVE-
SZETT SZABADALOMLEVELÉT KIRÁLYI MEGERŐSÍTÉSSEL MEGÚJÍTTATTA.
Kézirat, 3 p., Hettyéssy Pál tulajdona
- 1963 A SOPRONI ORSZÁGGYŰLÉSEK ÉS A MAGYAR KORONA SOPRONI HÁZIGAZDÁJA.
In: Soproni Szemle XVII. évf./4. szám pp. 371–372.
- 1964 RÁTKY KATA HAGYOMÁNYA A SOPRONIAKNAK.
In: Soproni Szemle XVIII. évf./1. szám p. 85.
EGY TÖKÖLYI (*sic!*) CSALÁDTAG SOPRONBAN?
In: Soproni Szemle XVIII. évf./3. szám p. 284.
- 1965 BERZSENYI DÁNIEL ISMERETLEN LEVELEI ÉS ANYAGI ÉRDEKELTSÉGEI.
Kézirat, Budapest, 30 p.

- 1965 ADALÉKOK FŐURAK SOPRONI KAPCSOLATÁRÓL AZ ELLENREFORMÁCIÓ KORÁBÓL. In: Soproni Szemle XIX. évf./1. szám pp. 92–93.
WITTNYÉDY ISTVÁN SOPRONI ÜGYVÉD LEVELE A TÖRÖK „FLASTROM”-RÓL. In: Soproni Szemle XIX. évf./4. szám pp. 381–382.
- 1966 ELLENTMONDÁSOK ÉS TILALMAZÁSOK..., Kézirat, Budapest, 49 p.
Megjegyzés: A szombathelyi Állami Levéltár „Ellentmondások és Tilalmazások” (Contraadictiones et Prohibitiones) jelzetű kötegeinek rövid, magyar nyelvű fordítása: A Vas megyei földbirtokosok gazdasági, politikai tiltakozásaiból az 1595–1699-es évekből.
JOBÁGY KEZES-LEVELEK A RÉPCE-MELLÉKRŐL. Kézirat, Budapest, 3 p.
Megjegyzés: 1507-ben Csepregen és 1685-ben Bükön íródott kezes-levelek.
A SÁRVÁR-FELSŐVIDÉKI GAZDATISZT KÜZDELMEI 1623/1624. ÉVEKBEN, ILLETVE A GRÓF NÁDASDY-URADALOM GAZDATISZTJEINEK TERMELÉSI ÉS ELSZÁMOLÁSI VITÁJA AZ 1623–1624. ÉVBEN. Kézirat, Budapest, 77 p.
VAS MEGYEI VÉDŐK SZIGETVÁR OSTROMÁNÁL. Kézirat, Budapest, 13 p.
VAS MEGYEI VONATKOZÁSÚ (FŐLEG SZOMBATHELYT ÉRINTŐ) ADATOK A GYŐRI PÜSPÖKI LEVÉLTÁRBÓL. Kézirat, Budapest, 7 p.
SOPRON KURUC OSTROMA ÉS A LABANC MEGTORLÁS SOPRON MEGYÉBEN. In: Soproni Szemle XX. évf./1. szám pp. 84–87.
SOPRON „TAKSÁLT” LAKÓI 1604-BEN. In: Soproni Szemle XX. évf./3. szám p. 63.
- 1967 A NÁDASDY-URADALOM GAZDATISZTJEINEK TERMELÉSI ÉS ELSZÁMOLÁSI VITÁJA 1623–1624-BEN. Kézirat, Budapest, pp. 457–480.
Megjegyzés: Különlenyomat az Agrártörténeti Szemle 1967. évi 3–4. számából, a Vas megyei Nádasdy-uradalomra vonatkozó adatokkal.
A POSTA TÖRTÉNETE A DUNÁNTÚLON, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL SOPRON ÉS VAS MEGYÉKRE. Kézirat, Budapest, 40 p.
VAS MEGYEI JOBÁGY-KEZESLEVELEK ÉS A PARASZTSÁG HARCAI A LEGELTETÉSÉRT (1678–1750). Kézirat, Budapest, 12 p.

- 1968 PREDIÁLISTÁK VOLTAK-E MESZLEN NEMESEI?
In: Vasi Szemle XXII. évf./4. szám pp. 595–596.
HASZNOS GAZDÁLKODÁSI TUDNIVALÓK A 16-IK ÉS 18-IK SZÁZADBÓL.
Kézirat, 14 p., Hetyéssy Pál tulajdona
- 1969 ADALÉKOK ÉS DOKUMENTUMOK BERZSENYI DÁNIEL ÉLETRAJZÁHOZ.
In: Irodalomtörténeti Közlemények LXXIII. évf./5. szám pp. 604–613.
SOPRON MEGYEI KORTÁRSÁK LEVELEI I. RÁKÓCZY GYÖRGY TÁMADÁSÁNAK
MEGINDULÁSÁKOR. In: Soproni Szemle XXIII. évf./3. szám pp. 267–271.
NYUGAT-MAGYARORSZÁGI JOBBÁGYI KEZESLEVELEK ÉS LEGELŐVISZÁLYOK.
In: Agrártörténeti Szemle XI. évf./3–4. szám pp. 469–485.
IGAZSÁGOT BÁTHORY ERZSÉBETNEK! Kézirat, OSZK. Fol. Hung. 3303
- 1970 NAGYSITKEI HATALMASKODÁS KEGYETLENKEDÉSEI EGY KÖRMONDATBAN.
In: Vasi Szemle XXIV. évf./1. szám pp. 123–124.
JOBBÁGY-KEZESLEVELEK A RÉPCE-MELLÉKRŐL.
In: Vasi Szemle XXIV. évf./4. szám pp. 612–616.
„A LOVAK BETEGSÉGEKRŐL VALÓ ORVOSSÁGOK”.
In: Magyar Állatorvosok Lapja XXV. évf./1. szám pp. 49–50.
- 1971 SOPRON VÁRMEGYE 1646. ÉVI TISZTÚJÍTÓ KÖZGYŰLÉSÉNEK ELŐZMÉNYEI ÉS
NÁDASDY FERENC. In: Soproni Szemle XXV. évf./3. szám pp. 269–271.
A HERMÁNI KASTÉLY ÉS URADALOM LEÍRÁSA 1713-BAN.
In: Vasi Szemle XXV. évf./1. szám pp. 131–134.
- 1972 BÜK KÖZSÉG MONOGRÁFIÁJA. Kézirat, Budapest, 79 p.
- 1973 KŐSZEGPATY KÖZSÉG VÁZLATOS TÖRTÉNETE. Kézirat, Budapest, 26 p.
- 1974 OSTFFYASSZONYFA OSTROMA ÉS „ISMERETLEN” MEGMENTŐJE.
In: Vasi Szemle XXVIII. évf./2. szám pp. 243–250.

1975 VASMEGYE 1733. ÉVI NEMESI VIZSGÁLATA. Kézirat, Budapest, 16 p.
Megjegyzés: A kézirat a szombathelyi Levéltárban található
Investigationes nobilium 1733 évi latin nyelvű vizsgálati jegyzőkönyvből
készült fordítás.

1977 EÓRSY ZSIGMOND KÖVET-JÁRÁSA A BUDAI VEZÉRNÉL.
Kézirat, 7 p., Hetyéssy Pál tulajdona
SOPRON VÁRMEGYE GYLKOS ALISPÁNJA EÓRSY ZSIGMOND.
Kézirat, 14 p., Hetyéssy Pál tulajdona

Év nélkül

A LEGÖREGEBB HÁZ SZOMBATHELYEN ÉS AZ ANKERREYTER CSALÁD.
Kézirat, 3., Hetyéssy Pál tulajdona

Dr. Hetyéssy István bibliográfiájának forrásai:

ARCANUM ADATBÁZIS KFT.: www.arcanum.hu

BERZSENYI DÁNIEL KÖNYVTÁR ELEKTRONIKUS KATALÓGUSA (OPAC):
www.bdmk.hu

MAGYAR FOLYÓIRATOK TARTALOMJEGYZÉKEINEK KERESHETŐ ADATBÁZISA:
www.matarka.hu

SOPRONI SZEMLE ELEKTRONIKUS ARCHÍVUMA: www.sopszem.hu

VASI SZEMLE REPERTÓRIUMAI

HETYÉSSY ISTVÁN FIAI, PÁL ÉS ISTVÁN, TOVÁBBÁ DR. GYURÁ CZ FERENC
SZÍVES KÖZLÉSEI

(Írta és összeállította: dr. Németh Sándor)

DR. HETYÉSSY ISTVÁN

Bük község
monográfiája

ELSŐ RÉSZ

Történelem

A Répce folyó egyik kanyargó csücskében, nyugatról dél felé irányuló könyökében fekszik Bük. Nevének eredetét a török nyelvben használt növénytól vette. Régtől fogva Sopron vármegyéhez tartozott, és csak az 1949-ben végrehajtott közigazgatási átszervezés¹ óta tartozik Vas vármegyéhez. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy régen Zala és Somogy megyékben is volt hasonló nevű község, s ezen megyék a honfoglaló Bulcsú vezér szállásbirtokai voltak. *A név alakját tekintve a falu eredetét a X–XI. századra tehetjük.* A magyar Alföldön² Lócs és Bő északkeletről, délről Guár³, Hobaj⁴ és Ablánc⁵, míg nyugatról Csepreg határolták.

A Stájer-Alpoknak és magyarországi nyúlványainak vízfeleslegét gyűjti össze a Répce folyó, amely a Kisalföldön a rónaságot végighasítja, és kiöntéseivel megtermékenyíti a folyó mentén gyöngyfüzérszerűen egymás mellé soroló magyar községek határait. Bük olyan szerencsés elhelyezésben fekszik, hogy északnyugati és délkeleti részeit is öntözte termékenyítő áradásaival már évszázadok óta, és *az áradások levezetésére készült mély árkolások ma is kiváló lehetőséget nyújtanak a közös gazdaság dolgozóinak az öntözéshez.*⁶

- 1 Az említett átszervezés 1950. február 1-jén lépett hatályba, Bük akkor kerül a megszűnő Sopron vármegyéből Vas megyébe.
- 2 Magyar Alföld: A Magyar Alföld általában a Közép-Duna-medence keleti részét kitöltő Nagy-Alföldet, illetve annak egy részeként hazánk legnagyobb nagytáját, az Alföldet értjük. Itt nyilvánvalóan a Kisalföld nevű nagytájunkról van szó.
- 3 Guár: azaz Górról a község.
- 4 Elpusztult falu Alsóbük és Bő között.
- 5 Ablánc: elpusztult falu a hasonló nevű patak mentén Büktől mintegy 4 km-re, délkeletre. Egy ideig a hasonló nevű major volt még a területén, ma már csak a malomból maradt fenn épület Acsád közelében (de Csepreg közigazgatási területén).
- 6 A „ma” ebben a mondatban a kézirat készítésének időpontjára vonatkozik, így a „közös gazdaság” a Bükön akkor működő Lenin Termelőszövetkezetet jelöli.

Okleveleink Bük történetére vonatkozólag a középkorból legfőképpen Bük legrégebbi birtokos családjának, a Büki (Byki) családnak változatait adják Csánki Dezső közismert munkája (Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában) és Nagy Imre: Sopron vm. Oklevéltára. Ezen kívül Szent István korából 3-4, II. István és II. Béla korából 12, II. Géza idejéből 22, III-IV. Istvántól 17, Imre korából 45, II. Endre idejéből 300, IV. Béla idejéből 1100 darab, Szentpétery 1930. évi oklevéltára 62. és 79. oldalán kettő darab. (CSÓKA LAJOS PANNONHALMI LEVÉLTÁROS SZÍVES KÖZLÉSE SZERINT).

Honfoglalás előtt a La Tène-i vaskorban **kelták** lakták e vidéket, kiket Krisztus születése körül a **rómaiak váltottak fel**. A római kultúrát a népvándorlás viharai söpörték el, de *a rómaiak sírját még a legújabb időben is megtalálták Bükön*. A rómaiak távozása után ennek a vidéknek a megszállását a germánok és az avarok sem mulasztották el. Ez utóbbiak közül sokan megvárták itt a honfoglaló magyarokat is, és velük többen házasságra is léphettek.

I. AZ ÁRPÁDOK ÉS A VEGYESHÁZI KIRÁLYOK KORÁBAN

A honfoglaló magyarok első letelepedése korában főleg a folyók mentét foglalták el, tették ezt főképpen a nomád állattenyésztés és halászat céljából, másrészt pedig azért, mert a folyók természetes védelmül is szolgáltak a váratlanul támadó ellenséggel szemben, minthogy az általuk megismert gázlókon gyorsan átkelhetek a túlsó partra. Ez a kettős szempont vezérelte Kál fia Bulcsú törzsét, valamint Taksony fia Lél törzsét is, mikor ez utóbbi Moson, Győr és Sopron megyék vízben gazdag területét megszállotta. Bár Lél törzsének nyugati határát a Fertő és a Hanság mocsarai képezték, később azonban egy nemzetsége (raja) a Répce mentén egészen Locsmándig⁷ haladt. *Bulcsú és Lél törzse között a választóvonalat a Répce gyepűvonalán a Hobaj nevű település képezte, mely nevét Huba*

7 Locsmánd: a Répce középső szakaszának központját az Árpád-korban a locsmándi várispánság képezte, amelyet a tatárjárás után Sopron vármegyébe olvasztottak be. Később Sopron vármegye Felsőpulyai járásához tartozott, majd a trianoni békeszerződés értelmében 1921-től Ausztria részeként ugyanezen járás része, mezővárosa Burgenland tartományban, *Lutzmannsburg* néven.

vezérről kapta, és még az újkorban **Hobaj nevű tag** elnevezésben maradt fenn a Büköt Bő községgel összekötő országútnak bal és jobb oldalán Bő közelében.

Honfoglalásunk előtti művelődésünk java, méltóságneveink és törzsneveink *a törökségtől származik* – a nemzetiségi alcsoport fejét a kirgizek „bi”-nek, más török népek „bej”-nek nevezték. A magyarokkal kapcsolatba jutott török népek közül élt ez az elnevezés a kunok között is „bej, bij” alakban, **„úr” jelentésben**. A magyar nemzetségi szervezetben a **nemzetségfő megjelölésére** ugyanezen szó szolgált, és ma is él „bő” alakban, Bő község megnevezésében, Bük szomszédságában, de ma „bőséges” értelemben. A türkök hét törzsből állottak, az úgynevezett kabarok a kazárok nemzetségéből valók, és elmenvén letelepedtek a **besenyők földjén**. A besenyők földje pedig a Sur kalandozó vezértől származó **Osl nemzetség szállásterülete volt**, s őrizték a répcementi gyeplíniat a nyugati támadások ellenében (GYÖRFFY GYÖRGY: A TÖRZSTŐL AZ ORSZÁGIG. SZÁZADOK, 1958).

A **répcementi gyeplíni**on élénk kereskedelem, árucserék, malomtermékek eladása stb. folyt, amely emelte Bük lakosságának meggazdagodását, mert a Répce kezdeti szakaszain – alacsony vízállása miatt – malmok még nem voltak. Minthogy a honfoglalók rátelepültek a bentlakókból itt maradt vagy itten rekedt idegenekre is, bátran állíthatjuk, hogy a gyeplíni életszíneának emelkedésében ők is részesülhettek, mert új gazdáik érdeke is így kívánta akkoriban. *Sopron megye betelepülése azonban a honfoglalás után viszonylag későn, a XI. század végén fejeződött be* a királyi hatalom megszilárdulásával.

A hódítók elsőnek olasz és vallon iparosokat hívtak be Bükre. Az otthonukat alapítók kezdtek idomulni a nyugati formákhoz, keresztény erkölcsi szokásokhoz. Ez akkor még nem csupán vallási hitbeli hajlamot mutatott őseinknél, mert hitbeli türelmetlenségüket lefékezték ősi szokások és [a] Szent István forradalma ellen kitörő *reakciók (Koppány, Vata) voltaképpen idegenellenesek voltak*. A pogányság és a kereszténység szembenállása még nem a hitelvek különbözőségében, hanem az egész élet idegenszerű berendezésében nyilvánult meg. Midőn István király legyőzi II. Konrád német császárt és Ostmark bekebelezésével egészen a Fischáig nyomul előre, akkor megindult a magyar papok élénk összekötése az onnan jött idegen papokkal, akik a magukkal hozott kultúrát igyekeztek beplántálni a honfoglaló s régi pogány szokásaikról ábrándozó népünkbe.

Székely-Bük (később Vinczlóbük majd Felső-Bük) a honfoglalás korából származó elnevezés, amikor a nyugatról jövő betörések kivédésére *megalakult a Répce mentén az első védelmi gyeű* a besenyőktől védve. A székelyek ugyanis besenyő eredetűek és törzsrendszerben éltek, mely rendszerüket tovább fenntartották, mint a magyarok. Mások szerint az avaroknak utódai, akiknek egy része a frank uralom elől menekült el, míg a másik része a vasi-göcseji és ormánsági gyeűkre, kicsiny zárt vidékekre települtek át. Bükéről – feltevésünk szerint – akkor költöztek el, amikor István király alatt a XI. században Sopron megye nagy része betelepült már, de *a székelyek emléke fennmaradt a mai napig is a Bulcsu⁸ környékén található regös énekekben.*

Vinczló-Bük – Venceslaus-Bük – Vizló-Bük. Ily nevű település nemcsak Sopron megyében volt, hanem Somogy megyében is, és mindkettő Bulcsu honfoglaló vezérnek volt a szállásbirtoka.

Géza fejedelem és annak Vajk fia külföldi lovagokkal erősítették meg kíséretüket. E lovagok egy része a király testőrségét, másik része a királyi seregek vezetését vette át. Ezeknek fővezére, a Wasserburgból Magyarországra jött Vecelin verte le a lázadó Koppányt, aki a **Vérbulcsu nemzetség Balaton melletti birtokain** közeledett Veszprém felé.

A lázadás leverése után következett a megtorlás. A Vérbulcsu nemzetség szállásbirtokainak nagy részét Vajk fejedelem Vecelinnek és a kíséretéhez tartozó Hormány lovagnak adományozta, míg a lázadó népség nagy része várjobbágyi sorba süllyedt. Vecelin latinul Vencelinus-Venceslaus szavakból alakult a magyar Vince, ebből Vincló, később Vinclófalva-Bük, illetve Viszló-Bük, majd Vizló-Bük. Az említett Vecelinnek (utódai Wencelffyek vagy Winczlóffyak másutt nagybirtokosok) kúriája valószínűleg akkor ebben a Bükben volt, melyet a székelyek a lázadás hírére hagytak el végleg, de már előbb a német papok megjelenésekor elrajzoltak.

A honfoglaló magyarok utódainak szállásbirtokait – Koppány leverése után – bekebelezték a királyi várbirtokba, maguk a bükiek pedig a király, illetve Sopron

8 Valószínűleg a Szombathely melletti *Bucsu* községre gondol a szerző, amelynek neve valószínűleg Bulcsu horka nevéből származik, akinek feltehetően a nyári szállásterülete volt ott. A regös énekek nyugat-dunántúli változatában a legteljesebb a Bucsu melletti Dozmat községben feljegyzett. Hasonlít hozzá, csak töredékesebb a Sebestyén Gyula által „répcevidéki változat”-nak nevezett, melyet többek közt Bükön is lejegyeztek.

megye szolgálatában **várjobbágyokká váltak**, akiknek a várispán parancsolt, de *a legelőkelőbb helyzetük a királyi jobbágyoknak volt a királyi katonaság sorába került többi személyekhez képest*. E várjobbágyok Bükön a várbirtok területéből örökös használatra kapott birtokaikon gazdálkodtak. A kapott birtok fejében háború esetén az ispán vezetésével a vármegye zászlója alatt harcoltak, békében pedig hetenként vagy havonként segítettek az ispánnak a várbirtok igazgatásában.

Hogy kik Bük lakosai, a bükiek, a honfoglaló magyarok utódai, akik később a fentebb leírt módon később várjobbágyokká lettek, azt *egy 1265-ben említett oklevél* bizonyítja, amikor is büki Sándor és István mind a maguk, mind pedig azok nevében, kiknek megbízásából beszélnek, állítják, hogy a hobaji Kelemen és elődei éppúgy igazi és nemes várjobbágyok voltak, mint ahogyan ők maguk is azok, és elődeik is azok voltak. Hobajban pedig *1265-ben Büki Pál és Pósa fiai soproni várjobbágyok szintén ellene mondtak Hubay Kelemen beiktatásának*.

Visszanyerték önállóságukat a bükiek a XIII. század véres pártvillongásaiban, amikor a királyok megbízható hívek szerzése végett osztogatták hatalmas birtokaikat, s ezzel felbomlott a királyi vármegye szervezete. Az Árpád-kor végén tehát már a bükiek is *szabad birtokos nemesek lettek, de jobbágyaik elszegényedtek*.

Új Vizlófalván⁹ 1428-ban „de Bük Mátyás” Mihály nevű fia zálogba adja – minthogy fiú utódja nem maradt – a csornai konvent előtt Vinczlófalván az *egyik udvarhelyének felét*, valamint Vinczlófalva negyed részét, továbbá fél malmát a Répce folyón, amely a Sopron megyei *Újvinczlófalva községgel* átellenben van, 20 valódi és rendes súlyú arany forintért az ablánci Krewz Miklósnak azért adta ezeket át, hogy a két lánya fiúsítás[á]hoz¹⁰ szükséges költségeket elő tudja keríteni. *Két lányát, Ágathát és Annát Bük, Hobaj és Vinczlófalva birtokokra fiúsította is*. Az erről szóló okmányt Emericus Paris de Bük 1540-ben helyezte letétbe a szombathelyi káptalannál. (ORSZ. LT.¹¹ GERSEI PETHŐ LT. SOPRON M. RÉSZ. PASC. P. NR. 235.).

9 Az „Új” szó arra utal, hogy több Vizlófalva, azaz Vizlő-Bük létezett, ez azonban sem a mű többi részében, sem más forrásban nem bukkan fel.

10 Fiúsítás: földesúri előjog, amely szerint a leánygyermeküket fiúörökössé nyilváníthatták, hogy az öröklésben a fiú leszármazottakkal megegyező jogot kapjon.

11 [Magyar] Országos Levéltár rövidítése, ma Magyar Nemzeti Levéltár (MNL).

1367-ben Büki Istvánnak János nevű fiát – aki semmi rosszat sem sejtett – saját házában Gaissel Henrik 4 soproni polgárral osztrák segítséggel megrohanta, és a *saját házában gyalázatos módon megölték*, majd a büntetés elől osztrák területre szöktek át. A gazdag gyilkosnak vagyonát a király Himfi Pálnak és fia H. Benedeknek ítélte, akiknek beiktatására *1367-ben, Büki Tiván Sopron megyei alispán helyettese mint királyi ember ment ki* a vasvári káptalan emberével, de a vagyon megmaradt haláláig Gaisseléknél, és halálakor azt a soproni Ferences templomra hagyta, mert a hármas halmon átugró kecske ennek a címere, s így került a kecske megmentőjük templomára (SOPRONI SZEMLE XV/4. SZ. 312. OLD.).

1458-ban a Bükiek fontos Sopron megyei szereplését a király azzal jutalmazta, hogy Büki Dávidnak és több társának is pallosjogot adományozott. Büki Dávid ugyanis abban az időben élt, amikor Erzsébet királynő 1441-ben Sopront és Kőszegét III. Frigyesnek zálogosította el, s azé maradt Sopron 1463-ig. Frigyes várnagyai pedig több ízben károkat okoztak a Bükieknek, kik közül a legvitézebb és leggazdagabb volt B. Dávid, aki 1482-ben Sümegen volt várnagy, és egyben ott a püspököt is védte. Leányai közül Dorotheának első veszprémi férje Uky János, második férje pedig Dömölky Márton volt. Második leánya, Helena pedig Iwánczy Lászlónak, míg Margit nevű lánya Gosztonyi Andrásnak volt a neje. Ebben az időben ezek a férjek Nyugat-Dunántúlnak tekintélyes főurai voltak.

Nem sokkal előbb láthatjuk kialakulni 1438-ban a **büki kastély**nak az alapvonalait is abból az osztozkodásból, mikor *Byki Vinczló fia Simonnak büki birtokait* osztották fel egymás között a rokonok. Volt ugyanis Simonnak Bükön egy kúriája (akkori értelemben talán már kastélynak is képzelhetjük el), melyet Simon haláláig személyesen használt. Ezt a kúriát hat jobbágytelek vette körül, **ebből keletről négy a Répce partján** – melyből lett a későbbi felsőbüki Nagy kastély – **kettő pedig a ellenkező oldalán terült el**, s ezek átalakításával építhette később Ebergényi László generális a mostan restaurálásra kerülő Csáky-kastélyt (Ebergényi lánya lett a gróf Csákyné)!

Ősi birtok volt ez, s ezért a fiág igyekezett a leányágot ebből kielégíteni, s ennek kapcsán Büki Tiván István győri kanonok és Büki Mankó János – nagyszámú rokonságuk nevében is – 1438-ban B. Simon utódait, így Ágathát és annak két lányát, Erzsébetet és Katalint kielégíteni. A fent nevezett kúriához szántóföldek, rétek, bozótos berkek és a Répce folyón lévő malmok negyedrésze tartoztak.

Ezekből az említett kúriát a keleti oldalon lévő négy jobbágytelekkel együtt Ágathának, leányainak és örököseinek adták. Az ellenkező oldalon lévő két telket csak Ágatha halála után kapták lányai. Ágatha pedig *mindezeket a büki nemeseknek adományozta azon esetben, ha ő és örökösei utód nélkül halnának meg.* Büki nemesek voltak 1438-ban: Pásztor László, György fia László, Sándor István fiai, János, Tamás, Péter, Pál, továbbá Büki György fia Lukács (NAGY I.: SOPRON M. EKLT. 290.).

Sándorfalva-Bük tehát az előbb felsorolt Sándoroké volt, de csakhamar elsatnyult, mert a fő- és köznemesek küzdelmei között egy kalandor természetű Karré család, melyet másképpen Sohonnainak is neveztek, különböző ürügyek alatt pusztította, terméseit lopva elvitette. Karré Mihály de Bazt¹² még királyi ember volt, azonban Karré Farkas de Vizlóbük-öt már Sohonnay néven említik okmányaink. Mindegyik Karré arra hivatkozott, hogy ősanyjuk a Sándor család leszármazottja és e feletti viszályuk még 1550-ben, 1572-ben és 1597-ben is tartott. Sándorfalva-Bük a mai vasútállomástól északra terülhetett el, s a pusztává vált helyen a Cziráki család majort (allódiium) létesített, mely később a Cukorgyáré lett, s ma a Lenin TSZ-nek egy tanyáját látjuk ezen a tájon.

Hunyadi János seregei 1454-ben vonultak át Bükön Csepreg ellen,¹³ és utána a Gór melletti domboldalon tanyáztak, s itt írta alá Hunyadi a Veszprém megyei-eknek engedélyezett adómentességet.

Büki **Mankó János** 1451. január 16-án Csepregen kelt iratában figyelmeztetve kéri a soproni tanácsot, hogy miként az elmúlt 3 évben, úgy most is engedjék meg, hogy birtokaikon a kamara hasznát (lucrum camarae) – melyet az ország védelmére fordítanak – kivethesse és beszedhesse (HÁZI JENŐ: OKMT. I. KÖT. 3. OLD.). Itt említi még meg, hogy: Büki Dávid 1452. október 12-en Byk-en kelt latin nyelvű levelében Sopron város tudomására hozza, hogy az ő birtokán jogosan behajtott 5 darab szarvasmarhát az alispánok erőszakkal elhajtották az ő bírójának házából, de a vármegye nemessége úgy határozott, hogy a marhákat újból vissza kell neki adni, és mihelyt ez megtörténik, arról értesítést fog küldeni és akkor azután a törvény útján kereshetik kölcsönösen az igazságukat.

12 Bazt: a későbbi Dasztfalu – ma *Egyházásfalva* része – középkori neve.

13 Csepreget ekkor a husziták tartották megszállva, és ellenük indult harcba Hunyadi János.

Büki Dávid birtokos volt Bulcsun és Széken is, és e 2 helységben lévő pusztáinak felét 100 Ft-ért elzálogosította Hermányi Lóránd Antalnak, de bucsui kúriáját továbbra is megtartotta. Kikötötte azt a jogát is, hogy a birtokot bármikor visszaválthatja. Kötelezettséget vállalt arra is, hogy Lóránd Antalt birtokában mindenkivel szemben megvédi, de ha mégsem tudná megvédeni, akkor a Zala megyei Mindszenten lévő birtokából 100 Ft értékben zálogbirtokot bocsát Lóránd rendelkezésére. A zálogba vett bucsui részt Lóránd tovább adta Theyedi Imre szombathelyi várnagynak, akitől B. Dávid 1474-ben 200 Ft kölcsönt kért, melyért birtoka másikkal felét adta. Ezt követően Theyedi e birtokok elidegenítésétől és elzálogosításától tiltotta Büki Dávidot, sőt annak megvételétől vagy birtokba vételétől Lóránd Antal tiltotta el.

A zálogbirtokosok és tulajdonosok harca tovább gyűrűzött, sőt egyre vadabb méreteket öltött. Bucsun 1510-ben ákosházi Sárkány László és fiának familiárisai, valamint jobbágysai támadást intéztek Büki Porkoláb Dávid lányának, Dorottyának asszonynak, Uki Andrásnak és Dömölki Tamásnak jobbágysai ellen. A támadás ezeket Ondód¹⁴ közelében érte. Sárkány emberei elfogták a Bükiek jobbágysait, őket bilincsbe verve Toronyba kísérték, ott 100 köből zabot foglaltak le tőlük, majd megfenyegették a Bükiek jobbágysait, hogy ne merjenek régi gazdáikhoz visszatérni.

Ezen erőszakos eljárás miatt még évekig tartó panaszos eljárás folyt a fentiek között, kik közül tudjuk már a régebben elmondottakból, hogy Dorottya asszonynak első férjétől, Uky Jánostól való fia volt U. András, míg Dömölki Tamás a második férjétől volt. Büki Dávidot pedig más néven Büki Porkoláb Dávidnak is nevezték, minthogy a sümegi várnak porkolábjá¹⁵ volt.

A Bükiek a XVI. század végére létszámban ugyan gyarapodtak, de ugyanezen oknál fogva anyagilag szegényedtek. Zsidányban¹⁶ és Pomogyon¹⁷ is voltak birtokaik, ez utóbbi községnek a felét például a hatalmas Fraknoi Miklós ellenében sikerült megkapniuk.

14 Ondód: 1950-ig önálló település, azóta Toronnyal egyesülve alkotja *Torony* községet.

15 Porkoláb: *börtönört*, régebben *várkapitányt* jelentett.

16 Zsidány: a mai *Horvátzsidány*.

17 Pomogy: ma *Pamhagen*, Ausztria.

Németszelesten¹⁸ volt birtokos Büki Péter fia Balázs, aki magtalanul elhalván a király azt 1396-ban Bogádi Andrásnak és Pálnak adományozta. Az adományozás ellen azonban a Szelesteiek szót emeltek és a per 1398-ban a Szelesteiek javára dőlt el. Mindszenti Büki György 1507-ben meghalt és a Zala megyei mindszenti, thivánfalvi stb. birtokát Ulászló király Bornemisza János budai, korlátkői Osvald tatai és komáromi várnagyoknak szándékozott ajándékozni. Velük szemben – valószínűleg rokonsági alapon – Dalkay György, Katalin (özv. Iwnczy Lászlóné) és Margit (goszthonyi Sárfy Gáspárné) szintén jogot formáltak az illető birtokokra. Az ügy elintézésére mindkét fél megbízottjait Budára hívta a király. E tárgyalás eredményét nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy Ferdinánd király 1546-ben Mindszenti György és a szintén magtalanul elhalt Mankó György büki birtokát Tarródy Péternek és Benedeknek adományozta.

Tivánfalva (tiván török szó, jelentése: sólyom) tehát 1507-ben még különálló település volt, de az említett bonyodalmas időkben, s talán a parasztlázadás során beolvadt a Tarródyak birtokába annak maradványa. Ezek alapján a maradvány helyét a Mankóbük és Egyházásbük szomszédságában ma meglévő Torkos szer képezhette. 1550-ben nemes Bogár László még Thivánfalván lakott. 1619-ben pedig *Somogyi Benedeknek, Németújvár főporkolábjának* volt itt kúriája.

II. TIZENHATODIK SZÁZAD

E század folyamán Bük tehát nagyjából már csak három településből állott, s lakóiról a következőket tudjuk.

1. Felsőbük =(Vizlő-Bük, Székely-Bük) már a század közepén eléggé apró birtokdarabokra töredezett, s a három Bük közül ez haladt leggyorsabb iramban a jobbágytalan, kuriális község irányába való fejlődés felé, jóllehet sohasem lett egészen azzá.

18 Németszeleste: a XVI. századtól Alsószeleste 1950-ig önálló település, azóta a korábbi Magyarszelestevel (a XVI. századtól Felsőszeleste) egyesülve alkotja *Szeleste* községet.

1515-től 1522-ig Csepregi Pacha János büki plébános, később a soproni javadalom élvezője, 1526-ban lési¹⁹ plébános, majd 1533-ig a soproni Szent Mihály egyház plébánosa. A két király versengése idején Hartich Ditrich Sopron várkapitánya elfogatta Máté pappal együtt, és vasra verve Ausztriába küldve bebörtönytette és azzal vádolta, hogy *János király érdekében, annak cimborálva agitál.* Ez azonban a Mátyás királyhoz írt folyamodásában tiltakozott a vád ellen, sőt *magyar érzelmeit is megtagadta azt állítván, hogy mindig Sopronba kívánkozott a németek közé.* A Nádasdyak támogatásával elnyerte a keresztesek oltár jövedelmét 1533-ban, és a vonakodó városi tanácsot kényszerítette a jövedelem átszolgáltatására. 1539–1542 között győri kanonok, de 1542 után nem találkozunk vele.

1544-ben Terestyén Tamás, Büky János és a Cseme-örökség birtokába jutott Kovács Tamás.

Thewrrwk István és Karré József de Wyzlóbüki nemesek 1556. november 19-én megtámadták Bagodi Litt. Benedek servitorját²⁰ Vyzlóbük szabad országútján (bizonyos Nagy Pált) anélkül, hogy bármit is vétett volna nekik, fegyveres kézzel a földre teperték, és úgy megsebeztek, hogy pár nap múlva meghalt. E gatzettükkel több, mint 100 Ft kárt okoztak neki (mármint Bagodinak – NS).

1557. július 22-én a fenti Török István fegyverrel kezében hatalmasul behatolt Bagodi Benedeknek a Sopron megyei Vyzlóbükön lévő házába, és ottan ottan volt családtagjait illetlen, rendkívül becstelen szókkal szidalmazta, nemesi házában lövöldözött, és akit ottan a családjából elkapott, siralmas halállal megölt. (SZHELYI. LT. LITERAE FASC. XIV. NR. 15.).

A Török szer ettől a gyalázatos Töröktől vette régi elnevezését. Fent nevezett Bagodi Benedek a Batthyány családnak volt bizalmas tanácsadója, igen hűséges familiárisa, s bizonyára az irigység stb. okozta Török támadásait ellene, de rajta kívül a simaházy Terestyén Lőrinc is hatalmasul ment be 1556. szeptember 29-én Bagodinak Vizlóbükön levő házába, és ottan szembe találván Bagodit, azt is meg akarta ölni fegyverrel a kezében. Ha a Terestyénnek az édesatyja kezeivel nem védte volna Bagodit, de *a felbőszült gyilkos ekkor a saját* [mármint Bagodi – NS] *édesatyját ölte meg.* Bagodi természetesen perbe idéztette ezen háromszo-

19 Lés: a mai Fertőd egyik városrészének, Eszterházának egyik részét, Lési-erdőnek hívják. Valószínűleg ezzel kapcsolatos az idézett helységnév.

20 Servitor: *szolga*.

ri hatalmaskodásaiért a vétkeket. A vizsály oka Bagodi neje: Terestyén Zsófia ráíratta birtokát ezen férjére.

Büki Jánosnak és nejeének, Gyalókay Zsuzsannának 1524-ben nem volt rózsás a helyzete, mert a *Sopron megyei Szókeföldre nevű praediumnak* voltak a zálogos birtokosai, *amely pusztáról I. Jurisics Miklós azt állította*, hogy az Felső-Szakonyhoz, s így Kőszeg várához tartozik. Ugyanezt állította II. Jurisics Miklós is, azonban 1561-ben ez a házaspár B. István nevű fia bebizonyította róla, hogy Gyalókához tartozik, mert Vissy István adta azt annak idején zálogba nekik. (VAS M. LT. LITERAE FSC. II. NR. 8.).

1544-ben **1-1 portája volt F. Bükön**: fenti Büki Jánosnak, Kovács Tamásnak és Terestyén Tamásnak. Ez utóbbi ugyan Simaházán²¹ lakott, de 1549-ben Vizlóbükön levő birtokát elzálogosította vizlóbüki Kulcsár Benedeknek, aki ekkor 29 éves volt.

1551-ben jakabházi Sallér György perelte simaházi Terestyén Tamást és Kovács Tamásnak nejét, Pethő Piroskát a **F. Bükön lévő bizonyos Heölös rét** miatt, melyet később Hölysi rétnek, majd Hövelyesi, illetve 1720-ban Hövelési dűlő néven találjuk Bük térképén. (VAS M. LT. LIT. FASC. 77. NR. 3. OKMÁNY 1551-BEN EMLÍTI MÁR).

1561-ben néhai Büki Mihály holmiját írták össze, melynek jegyzéke így szól: róka mál²² suba 2, rókahát suba 1, nyest suba paplan 2, vörös süveg 2, fehér süveg 1, chótár²³ új, lóra való 1, ezüst pohár 1, gránát dolmány 1, gránát felső ruha 1, új ezüstös sapka Dömölczki 1. Más dömölczki sapka paraszt skarlát kék. Ön palack 1, ön kanál 6. Egy tokban új palack 4. Ön tál 6. Aranyos fődél 3. Mayer 2. Selyem öv 1. Teghez nyíl 2. Egy vörös kamucha öv. Ezüst kalán 1. Egy nyest kupasüveg. Tallér 54. Egy ezüst aranyozott ereklyében arany 52, arany gyűrű. Ozpera (török aprópénz) 55. Mátyás király pénz 4 dénár. Aranyozott ezüst gomb, ezüstös kés, kevés törött ezüst, öt héjján 300 fillér.

1546-ban Káldy Bernát az ő birtokrészeit Vizló-, Egyházas- és Mankóbükön eladta Káldy Miklósnak és nejeének, Ladiszlavics Borbálának, Demeter, Pál, Amburus, György és Miklós fiainak, Anna és Dorottya leányainak.

21 Simaháza: 1928-ig önálló település, akkor Felsőszággal egyesült, *Simaság* néven.

22 Mál: drága prémféleség, amelyet a prémes állatok puha, hasi részéből nyernek.

23 Chótár, azaz csótár. Jelentése: *nyeregtakaró*.

1548-ban Viszlófalva-Büki Thörök Máté, István és Kelemen megegyeznek azon hatalmaskodások felett, mely szerint Sándorfalvi-Büki Bogár László házára ütöttek, s ezért Bogár Lászlót kielégítették.

Karré Imre ebben az időben nevezetes prókátor volt, atyja Péter volt, kinek neje a már említett Hegyi-Török Ilona révén vált hatalommá. 1550-ben Karré Imre perelte Iwánczyt, Goszthonyit és Sárffyt, ezekről azt állítván, hogy 17 hold földjét elfoglalták „*in praedio Sándorfalva-Bük*”²⁴ és rétjét Thivánfalva-Bükön. Iwánczy azonban 1554-ben tanúvallomásokban cáfolta meg Karré állításainak valóságát (VAS M. LT. LIT. FASC. 41. NR. 35. ÉS 42.).

1551-ben Karré Imre egy rétet vett meg Szakonyi (Zakonyi) Istvántól Ivánfalva-Bükön, mely tormás rétnak neveztetett. Ezen elnevezés alapján kétségtelenül hihető, hogy a mai Bük közelében meglévő Tormáspuszta volt Ivánföldre-Bük, ahol a mai déli vasútvonal megy át. 1578-ban Ivánföldre-Bükön lakott Ostffy Tamás is, aki előbb Veszprém megye alispánja volt, de a törökök elől a biztonságosabb nyugati területre menekült, sőt azt is tudjuk, hogy *1602-ben Veszprém, Zala és Sopron megyék közgyűléseiket Bük község közelében lévő Beő községben tartották.*

1557-ben a locsmánda dézsmakerület dézsmája: *Török Byk*: Kary Józsa és Akács Mátyás, *Egyházas Byk*: az Iwánciak részére és *Mankóbyk*: Horváth György, az Balogh urak és Nagy Mihály részére dézsmálnak.

1543 óta kezdettek a török elől Nyugat-Dunántúlra menekülni főleg köznemesek, akik közül sokan robotmunkával keresték itt kenyerüket. Ezek segítségével *kezdődött el az irtásföldek szaporodása*, a fák kivágása révén szaporodott az építkezéshez való gerenda. A házak építéséhez való homokot bőven hordotta Bükre az Alpok nyúlványairól lerohanó Répce, mely sodralékát lerakta az alföldi síkság kezdeti részén fekvő Bük területén. A homokon kívül rengeteg kavicsot is nyertek a lakók, melynek felhasználásával kijavíthatták sáros utcáikat és csinosították udvarhelyeik belső területét is. A fák, bokrok és cserjések irtását Bükön a simaházi Terestyén István és Tamás, valamint Büki Benedek kezdette el, s azért tiltakoztak, hogy azokat akár az Akács vagy akár a Karré család használhassa. (VAS M. LT. LIT. FASC. 89. NR. 2.).

24 In praedio Sándorfalva-Bük: *Sándorfalva-Bük majorban.*

Ifj. Cziráky Istvánnak Büki Zsófia volt a neje, kinek révén a Czirákyak is birtokosok voltak 1546 és 1580 között. E házasságból 2 fiú, Mátyás és Miklós született, és az 1548-ban özvegyé vált édesanyjuk igen nyomorúságos viszonyok között kényszerült élni, mert két árva gyermekét édesatyjuknak 2 testvére, Cz. Czirjek és Tamás vették gyámságuk alá, akiknek kapzsiséga folytán *özvegy édesanyjuk két árvája részére a kenyeret szolgáló lányának koldulásra küldésével tudta csak megszerezni, míg a gyámok Felső-Bükön majorsági (allodium) gazdálkodással gyarapodtak.*

Cz. Mátyásnak és Miklósnek a Vinczlóbükön levő birtokrészén, a Papkutától északra lévő vetésföldjén dolgozó providusát, Bokodi Simont 1558-ban fegyveres kézzel kegyetlenül megverte Terestyén Tamás de Simaháza a fiával, Imrével együtt, és azután otthagyták. Ugyanazon évben *ugyanazok felbujtásával* Tóth Márton nevű jobbágyukat (aki Bükön lakik) a büki kocsmában fegyveres kézzel úgy megverték, hogy sebeibe behalt. Ezért 1558-ban Nádasdy Tamás nádor perbe idéztette ezt a 2 Terestyént. (VAS M. LT. LIT. FASC. XIX. NR.15.).

Cziráky Moses és 3 édestestvére, Gáspár, Mihály és László 1622. július 18-án Sopronban kelt királyi adományul kapták Ebergényi Péternek és feleségének Sopronban szerzett kőházát és *Viszló-Bükön lévő nemesi kúriáját és a hozzá tartozó birtokait is.* (ORSZ.LT. LIBER REGIUS 186. OLD.). Ebergényinek ezt a Felső-Bükön lévő vagyonát az adományozás után csak Cziráky László használta, de testvéreinek megfelelő bért fizetett érte. Később *azonban az elhalt Gáspárnak Szelestei Margittól származó 3 fiát, Mátyást, Pált és Pétert azon az alapon túrták ki ebből, hogy ezek 1636-ban és az előtte lévő esztendőkbek különféle ló-, juh-, ökor-, disznó-, pulyka- és méhlopást tettek. Ezért 1636. december 15-én a Magistratussal – mint-hogy képviselőnkben senki sem jelent meg – proscibáltatták²⁵ őket.*

Czirákyék különben is csalárdsággal jutottak ehhez a vagyonhoz, mert Ebergényi Péterné 1622. április 1-jén végrendeletében a Felső-Bükön lévő udvarházat ráhagyta Ebergényi Istvánra és a Zergeth leszármazott Balogh Miklósról. Ez utóbbi halála után Ebergényi Istváné lett volna, de 1655-től 1656. december 2-ig bírták. Cziráky Ádámot 1656-ban ezért a „jogtalan” használatért 680 Ft

25 Proscibáltatták: különböző elmarasztaló ítéletet jelenthet, úgymint vagyonelkobzást, száműzetést, kivégzést stb., de ebből a szöveggörnyezetből nem derül ki, hogy melyik ítélettípusra vonatkozik. (Proscriptio = *felrovás*).

lefizetésére kötelezte Sopron megye és a négy zsellért is elvették tőle, (SOPRON M. LT. ACTA JUR. XXIX. NR. 1343.) és átadták tulajdonosának.

Gregoróczy Vincze *győri gyalogos kapitány* is birtokos lett 1564-ben F. Bükön a neje, Telekessy Katalin révén. *Gregoróczy kapitány írni és olvasni nem tudott*²⁶, *de kitűnő törökverő volt, ezért – bár Bük nem volt végvár – lakói mégis örömmel mentek hozzá Győrbe szolgálni.* Valószínűleg ő hozatta rendbe a büki kastélyt ölelő vízvár-rendszernek a tornyait is, melyek közül egyet 1926-ban még jégveremnek használtak. Fia, Gregoróczy Péter (neje a gazdag Orohóczy Kata) állítólag itteni *emeletes házában kezdette el azon rögeszméjét*, hogy őt a családja megmérgezi. Gregoróczy akkor is birtokhoz jutott itt, amikor 1582-ben a török fogságba jutott Karré Mihály ingatlanaiból kapott zálogos birtokot. Ennek lánya Gregoróczy Katalin és férje, *Lóránth Ferenc de Inke*²⁷ *vették át a Czirákyak büki birtokát is.* Maga Lóránth és fia, Péter nem lakott Bükön, hanem itteni tisztje, Barthakovics Péter *providus*²⁸ volt, amikor 1656-ban a Czirákiékat bírságolták. A Karré Mihály váltságdíjának előteremtése céljából zálogba vett birtokrészekből vette át Meszleny Benedek is Gondán Gergelytől. (SOPRON M. KÖZGY. JKV. I. KÖT. 225. OLD.). Ez utóbbinak veje, Ebergényi Péter a XVI/XVII. század fordulóján híres ügyvédje volt a Nádasdy családnak a Czirákyakkal és más nagy birtokosokkal folytatott háborúskodásokban. A vármegye a hatalmaskodásoknak képtelen volt véget vetni és a Zala megyéből Felső-Bükre került Ebergényi eközben tekintélyes vagyont szerzett, amit elősegített az is, hogy a Mátyás által bevezetett „füstpénz” hatására a nemesek sorra bocsátották el jobbágyaikat és földjeiket adómentes nemesi birtoknak írtatták. Ez a körülmény képtelenné tette a középnemességet, hogy a Mátyás halála után kiújult feudális anarchiától átvehesse a megye irányítását. Ennek tulajdonítható, hogy 1598-ban özv. Zeke Jánosné és Büky Mátyás 2-2, Gondán Gergely, Ebergényi Péter, Tóth János, Saárszeghy Lukács, Nagy Antal, Nagy Imre, Nagy Péter, Nagy Mihály

26 Gregoróczy más forrás szerint több nyelven (a magyar mellett latinul és németül biztosan) beszélt. Számos levele is fennmaradt. Igaz ugyan, hogy a (vár)kapitányoknak voltak íródeákjaik, akik a levelezésüket intézték, ezek alapján nehéz elképzelni, hogy Gregoróczy analfabéta volt.

27 Inke: község Somogy megyében.

28 *Providus: birtokgondnok.*

1-1 **zsellérház tulajdonosai** voltak, holott 1549-ben még 3 nemesi kúriát írtak össze csak.

Jobbágynevek 1579-ből:

Kis, Zalai, Katona, Szántó, Fejér, Király, Tóth, Lukács, Nagy.

2. Középbük (Egyházásbük) jobbágyos birtokos családok: Iwánczyak és Gesztenyiek, mellettük a Dömölky és Sallér családok, továbbá Móré Tamás sárvári porkoláb kisebb ingatlanok urai 1550–1570 között. Káldy Miklós leszármazottjai is állandó birtokosai voltak bizonyos kuriális telkeknek. 1598-ban Lóránth Ferenc 8, Hollósi Ferenc 5, Botka Ferenc 3, özv. Gosztonyi Jánosné 5, Mesterházy Benedek 2, Szappanfőző Miklós 1, Tapolczay Gergely 2, Hosszutóti Kristóf 1, Kávássy Jakab 2, Móré Pál 1, Noszlopy Boldizsár és Dömölky István 1-1 ház tulajdonosai voltak.

3. Alsóbük (Mankóbük, Tivánfalvabük) községben 1549-ben 1 nemesi kúria volt. 1546-ban szecsódi Tarródy Péter és Benedek adományt szereztek a Mankóbüki György magszakadása folytán uratlanná vált birtokokra. Az ötvenes években rajtuk kívül Cseszneky György, Szalay Ferenc, Káldy Bernát és Karré Imre szerepelnek birtokosok gyanánt. 1552-ben jelentkezik a **később oly nevezetes szerepet betöltő Dely /Jely, Gyely/ és mankóbüki Balogh család** Dely György és Balogh János személyében. *1556-ban megjelenik a mankóbüki Horváth család is.*

1598-ban Jely Tamás, Balogh Boldizsár és István, Büky János, Tömördy Gáspár, Dörögdy János 1-1, Horváth Bálint 2, Horváth Ferenc 2, Bejczy Miklós 3 ház tulajdonosa. Egytelkesek: Horváth Péter, ifj. és id. Balogh Boldizsár, Balogh István, Balogh Gáspár, Keszy Ferenc, Sédényi János, Kis Jánosné, Tarródy György, Somogyi Benedek és Bodola Ferenc.

III. GYLKOS SEREG RÉMTETTE A BALOGH-KÚRIÁBAN

1549-ben megjelentek Nádasdy Tamásnál, mint Vas megye főispánjánál és országbírónál nemes mankóbüki Balogh János és Ágatha úrhölgy – aki néhai mankóbüki Erdélyi Mihály nemesnek az özvegye – a következő panaszt tették.

Mikor Balogh János ezen özvegynek Mankóbükön lévő házában vele testvériesen beszélgetett, akkor ellenséges módon abba a házba hatalmaskodva berontottak a következő nemesek: németszecsődi Tarródy Gergely és György, Szecsődi Oswald, szentlőrinci Pethő Ferenc, Ankerrayter János lukafalvi Szarka Jánosnak a veje, Wyzlóbüki Nagy Sebestyén és Zebenye Miklós de Zebenyánc, akik gonosz szándékkal, előre kitervezett módon maguk mellé véve Szecsődről 9 szolgájukat lukafalvi Szarka Pállal és Jánossal, továbbá Wyzlóbüki Sohonnay másként Karré Mihály, Jakab és Jánossal, valamint néhai Tarródy Benedek nemes özvegyének, Borbálának szolgálóival gyalázatos módon sok sebekkel vagdosták és darabokra szétvagdalták Erdélyi Mihályt, annak dacára, hogy Balogh János és Erdélyi neje minden szentek nevében könyörögtek és őket tettükben igyekeztek megakadályozni. Azonban akkor őket is verni kezdték és vérük folyásáig vagdosták, sőt Balogh János a saját életét is csak futva-menekülve tudta megmenteni. A gyilkosok ezen égbekiáltó kegyetlenkedésüket Balogh János és az özvegy Erdélyi Mihályné nemesi jogainak megsértésével tették azok nagy szomorúságára és kárára.

Mivel a törvény szerint ilyen gaztett felett 15 napon belül ítéletet kell hozni, ezért a király nevében Nádasdy Kőszegen keltezett rendeletével utasítást adott, hogy a tettesek a kézbesítéstől számított 15 napon belül nála vagy személyesen vagy képviselőjük által jelenjenek meg. (ZALAVÁRI KONV. LT. NR. 295.). A gyalázatos tett okát nem ismerjük, de ihetőleg nemcsak anyagi okok, hanem Zápolyai²⁹ pártiság játszott közre, mert Nádasdy Ferdinánd király nevében utasította a Zalavári konventet a vádlottak megidézésére. **A rémtettet követte a bosszúállás**, mert az özvegy Erdélyi Mihályné és testvérei, Helena (Nagy Mihályné),

29 Zápolya: másik, ismertebb nevén Szapolyai János (1487–1540). A mohácsi csatából menekülve elhunyt II. Lajos helyére a magyar nemesek az 1526. november 10-i székesfehérvári országgyűlésen királlyá választották. Vele szemben 13 magyarországi főnemes és főpap 1526 decemberében Pozsonyban Habsburg Ferdinándot választotta meg. Ezzel az „egy ország, két király” helyzettel polgárháború robbant ki a két tábor között.

Krisztina (meszleni Marthon Mátyásné) 1549. május 6-án Szebenyi Miklóst támadtatták meg annak mankóbyki házában. Az özvegy Erdélyiné Tóth Márkus nevű, Nagy Mihálynak pedig Gallus nevű servitorjai Marthon Mátyás vezetésével – akit *Nádasdy Tamásnak sárvári provisorja urának parancsolatjából bújtatott fel erre* – fegyveres kézzel berohantak Szebenyi házába, aki akkor éppen a kúriája házában a kertben veteményezett. Ott elfogták, megkötözték, kegyetlenül verték és megsebesítették, és első napon Csepregebe vitték, fogva tartották és onnan Kőszegre vitték, ahol szennyes börtönbe zárva tartották. Majd Nádasdynak Léka várába vitték, bilincsbe verve átadták, ahol mindaddig fogságban volt, míg végül Batthyány Ferenc kérésére elengedték.

Ugyanezen alkalommal mankóbüki János, Jakab és Ambrus nemes Demelki Jánosnak Boldizsár fiával néhai szecsődi Benedek özvegyének, Borbálának Thywánfalva-Bükön lévő kúriájába rontottak be, és *az özvegyet árváival együtt abból kidobták*. Úgyhogy azok 13 napig mások házában voltak. Ezen özvegynek saját házában a Csepregről velük jött jobbágyok maradtak, akik szalonnáját, pulykáit és kacsáit megették, és egy hordó borát (16 Ft értékűt) megitták, és végül *felgyújtották*.

Szecsődi Tarródy Benedek özvegye és Szebenyi Miklós mindezeket jelentette Ferdinándnak, aki 1549-ben a szombathelyi káptalan útján meg is idézte őket, így magát Nádasdy Tamást is. (VAS M. LT. LITERAE FASC. 87. NR. 28.).

Ferdinánd tehát erélyes intézkedésével igyekezett a vizályokat megszüntetni, mert még Nádasdy Tamást is megidézette. A fogságban tartott Szebenyit pedig annak a Batthyány Ferencnek a kérésére bocsátották szabadon, aki 1532-ben vitézül védelmezte Szelimán seregével szemben Sárvárt és ezáltal Büköt is.³⁰

30 „... aki 1532-ben vitézül védelmezte Szelimán seregével szemben Sárvárt”: ekkor Sárvárt Nádasdy Ferenc (Nádasdy Tamás apja) védelmezte, de a három Bük közül egyiket sem, hiszen azok nem tartoztak a Kanizsai-, majd Nádasdy-birtokhoz. Az élelemszerzéssel megbízott török egységek nyilván a három Büköt is megsarcolták.

IV. FEYÉRKÖVY ISTVÁN ADOMÁNYA BÜKNEK

Feyérkövy István nyitrai püspök mint királyi helytartó új adományt ad Bük lakói egy részére (Kelt Pesten, 1596. március 10.)

Felső-, másként Székely- vagy Wyzló-Bwk (Sopron m.) némely lakóinak: Nagyondán Gergely, Saárszeghy György, Székely Imre, Heghi Ferenc, Feiér Balázs, Dömös Mihály, Vycze György, valamint a következő hölgyeknek: Karré Krisztinának (Balogh Gáspárné), Heghy Erzsébetnek királyhoz intézett kérésére új adományba adja mindazon birtokokat, melyeknek jelenleg is birtokában vannak, de az elmúlt zavaros időkben azokról szóló ősi irataik *elpusztultak ezen Sopron megyei községben, és azokra is, melyek bármi módon őket és leszármazóikat illették*. Ezért, valamint hűséges szolgálataiért „*nobili Gregorii Nagyondán de Wyzló sive Feolseo aliter Zekkel Bywk filii (,) egregii quondam Sebastiani Nagyondán et Noblil olim Domina Sophia consorte sua, filia vero olim Emerici filii condam Petri Karré de dicta Bywk et nobili domina olim Elena consorte sua, filia vero nobili olim Ambrosii Thörök et nobili condam domina Elizabetha consorte sua progeniti; ac Georgii filii Egregii Lucas Saaeszeghy et nobili domina Ursula, filia Michaelis Karré et eiusdem filiae Krisztinae consortis Gasparis Balogh,*

Item Anastasiam Petri literati de Bogyoszló et Ursulam Gregorii Káldy nobiliun consortes, filias autem praefatio, Thomas, filii Clementis, filii annotati olim Ambrosii Heghy et dicta olim una Cristina progenitus.

Item Elisanetham consortem Ambrosii Nagy aliter Kupna, filiam vero dicti quondam Clementis Heghy.

Item Ursulam consortem Osvaldi Parragh, filiam annotati, quondam Ladislai Dömös et praefata condam domina Cristina consorte sua progenita.

Posterum Ursulam Georgii Taulok, Dorotheum Urban Nagy consortes, filias vero olim Margaretae. filias praefati condam Ladislai Dömös et antefata domina

Cristina progenitus afficimur [...] totales portiones eorundem possesinarias activitas haereditarias [...]”³¹

új adományba adta és a szombathelyi káptalant utasította annak beiktatására. A beiktatásnál jelen voltak: **Mankóbükről:** Balogh Bertalan, Bedey Ferenc, Balogh István. **Felsőbükről:** Zekew György, Kulcsár Ferenc, Petrus Philipovics. **Thivánbükről:** Gyely Tamás nevében Kebelei Balázs. **Egyházashükről:** Farkas Balázs Bejczy Miklós nevében.

A beiktatásnak azonban ellene mondtak nobilis Nagy Mihály, Ebergényi Miklós (Péter fia), Cziráky Moyses.

Ez az új adománylevél két okból is viszonylag kevés értékű a község történetének valóságos felderítése tárgyában, mert egyrészt nem nevezi meg határozottan a „bármilyen módon őket illető” birtokokat, másrészt főleg azért, mert a birtokba iktatásuknak a község három fő nemese is ellene mondtott. *Nagy értéke azonban mégis ennek az okmányoknak, hogy igen precízen – egy részét éppen ezért eredeti latin szöveggel közöljük – sorolja fel a néhai Heghy-Török Ambrus összes leszármazóit, erről a Török Ambrusról pedig tudjuk, hogy 1464-1465-ben Sopron város*

31 Az eredeti szöveg hiányában és hiányos és hibás volta (mindezek a latin szövegben szürke mezőben) miatt teljesen bizonytalan átültetés. Valószínűleg Hetyéssy számára sem állt rendelkezésre az egész dokumentum, és talán ezért a monográfiában több helyütt előfordul latin szövegekkel ellentétben ezt meg sem kísérelte lefordítani, azt eredeti formájában beleillesztette a magyar szövegek környezetbe.

A lehetséges fordítás:

„Viszlói vagy Felsőbüki másképpen Székelybüki Nagygondán Sebestyén Gergely, valamint felesége, nemes Zsófia asszony, másfelől néhai Bükinek hívott Karré Péter néhai Imre fia leánya és néhai felesége nemes Elena asszony leánya, másrészt néhai nemes Thörök Ambrus és néhai felesége, nemes Erzsébet asszony leszármazottjai, továbbá nemzeti Sárszeghy Lukács György és nemes Orsolya asszony fiának, Karré Mihálynak, továbbá Balogh Gáspár felesége, Krisztina leánya,

továbbá Bogyoszlói Literatus Péter és Káldy Gergely nemesek feleségei, Anasztázia és Orsolya, Kelemen fia, a bevezetőben említett Tamás, valamint a fent megjelölt Hegyi Ambrus és az említett néhai Krisztina fia leányainak leszármazottja.

továbbá Nagy másként Kupna Ambrus és az említett Hegyi Kelemen leányát, Nagy másként Kupna Ambrus feleségét, Erzsébetet,

továbbá Parragh Oszvald feleségét, az említett néhai Dömös Lászlónak és feleségének, a fent említett néhai Krisztina asszony, az ő leszármazottja leányát,

végül Taulok György és Nagy Urbán feleségeit, Orsolyát és Dorottyát, továbbá néhai Margitot, leszármazottjai, a fenn említett néhai Dömös László és a fenn említett Krisztina asszony leányait azok minden osztályából, tényleges örökbirtokából részesíti.”

nagyhatalmú kapitánya és valószínűleg Sopron megye főispánja is volt (SZOMBATHELYI KÁPTALAN 1597. ÉVI PROT. NR. 31.).

A három Bük lakosságának bizonyos része egymással keveredett, és valószínű, hogy a 3 év múlva bekövetkezett vallon utcai harcokban az adományban részesültek közül is többen elhaltak.

V. VALLON DÚLÁS, FOSZTOGATÁS BÜKÖN

Győr és Pápa elvesztése után a török megszállotta az egész Rábaközt, és Sopron vármegyének ez az élestára 1594-től 1604-ig (tíz éven át) török megszállás alatt volt, mert a törökpártiság és a hitszakadás megbontotta a magyar egységet, megosztotta a katonai erőket is. A katonai erők megerősítése céljából Ferdinánd vallon zsoldosokat hozott a Dunántúlra, és ezek részére állomáshelyül Óvárt és Sopront jelölte ki, egyben utasította a két vármegyét, hogy ezek ellátásáról kellőképpen gondoskodják.

Sopron és Vas vármegye 1596. január 22-én Meszlenben tartott közgyűlésén a vallon zsoldosok részére szükséges élelem stb. előteremtése céljából (victualia) felelős beszerzőnek és egységes adminisztrátorának Káldy Pétert bízta meg. Az 1600. év elején történetesen sok vallon tartózkodott és ment át Bükön, ahol a sötétedés kezdetekor váratlanul két puskalövés zavarta meg a csendet. E miatt a vallonok azt képzelték, hogy a lakosság őket támadja. E vaklárma futótűzként terjedt el a vallonok között, de eleinte csak kisebb csetepaté kezdődött a két „ellenséges fél” között, később azonban úgy elmérgesedett a helyzet, hogy a sötétben egymást verték, ütötték, lőtték, gyilkolták mindazokat, akik közéjük keveredtek. A nagy kavarodásban végül vallon a vallont is, büki a bükit is riadtan öldökölte. Itt-ott is gyermekek sírtak, néhányan a fákon felakasztva lógtak, míg az *életben maradt vallonok tovább vonultak Bő pusztítása után Mesterháza felé, melyet szintén felgyújtottak.*

A balsors sújtotta büki emberek tekintete tompán meredt otthonukra; rongyos, zilált arcú nők mezítlábasan keresték hozzátartozóikat.

Másnap a helyszínre vármegyei bizottság vonult ki, melynek tagjai közgyűlési jegyzőkönyvükben „siralmas”-nak mondják az általuk látottakat, de neveket

nem említenek, csak a hullák eltemetetéséről intézkedtek. Megállapították azt is, hogy két lézengő magyar katona adta le az első lövéseket. Emlékét őrzi az ebből a korból datált sok belga, holland stb. pénzérme is, melyeket a 19. század folyamán Bükön ásott ki Hetyésy László³² soproni theológiai professzor és lyceumi tanár. Ezek a pénzérmék a soproni Lyceumból idővel a soproni múzeum különtermében voltak, ahonnan a legutóbbi háború során ismeretlen módon eltűntek, de azok pontos leírása megmaradt a budapesti múzeum gyűjteményében.

A francia-vallon katonaság pusztításai folytán *Sopron vármegye közgyűlése 1601-ben Bük és Bő községek lakóit mindenféle adózás, dica³³ stb. fizetése alól felmentette.*

VI. A FELKELÉSEK KORA, PÁRTVISZÁLYOK

1. **Bocskai háborúja** alkalmából Gregoróczy Katalinnak – mivel férje a király szolgálatában a pozsonyi kamara tanácsosa volt – *menekülnie kellett, s e célból Bükön lévő birtokának jó részét a pozsonyi káptalan előtt kötött szerződésével átadta mankóbüki Horváth Bálintnak. A háború alatt Gregoróczy Katalin vejének, Völcsey Farkasnak Völcsejen és annak környékén lévő birtokait nagyon fel is égették, majd Bethlen lovasságának parancsnoka, Bogradi János rabolták és életét is csak sarcának lefizetésével tudta megmenteni.* (SOPRON M. LT. ACTA JUR. FASC. 18/183. ÉS 22/990.).

Bükön lévő javai azonban épségben maradtak Horváth kezében, de ezekről Gregoróczy Katalin később azt állította, hogy a háború miatt potom áron adta azokat el, s ezért kérte a vármegyét, hogy a birtokok valódi értékét hivatalosan

32 Hetyésy László (1788–1852): a Soproni Evangélikus Lyceum tanulója, majd tanára, később igazgatója és könyvtárosa. 1788. november 3-án született Középbükön. Grammatikát, teológiát, majd a bölcséleti és jogi tudományokat tanította. 1848 tavaszán támogatta a tanulók jogos követeléseit és a diákokból álló nemzetőrszázad létrehozását. A század tagjai közül többen is önként beléptek a honvédségbe, és részt vettek az önvédelmi harcban. A szabadságharc bukása után Hetyésy tanári állását megszüntették, a líceumtól pedig elvették nyilvános jellegét. Hetyésy László 1852. július 13-án hunyt el Sopronban. Földi maradványait szülőfaluja temetőjében helyezték örök nyugalomra.

33 Dica: az országgyűlés által megszavazott, a jobbágytelek után fizetendő (hadi)adó. (Dica = rovás).

állapítsa meg, s a többlet értékét neki fizesse ki Horváth. Horváth azonban *még a megye által ellene kiküldött karhatalmat is megakadályozta ebbéli tevékenységében.*

2. Csemetei István alispán meggyilkolása Mankóbükön 1607. január 1-én. Csemetei fiatal korában a kiskomáromi várban szolgált, s akkor még evangélikus vallású volt, később azonban katolikussá vált, minek folytán ellenkezésbe került Bocskai rendíthetetlen hívével, Nádasdy II. Tamással. Neje, Bejczy Dorottya annak a Káldy Péternek volt az özvegye, aki a Bükön szereplő vallon zsoldosok élelmezését intézte. Csemetei 5 társával 1597-ben királyi adományba nyerte a kihalt Ládonyi Miklósnak nagy vagyonát, s ettől kezdve Vas vármegyét képviselte mint követ az országgyűléseken, majd 1600-ban – Nádasdy alispánsága után – Vas vármegye alispánja lett. Bár kastélya volt Lóacson, mégis kapzsi módon Kőszegpatyon az özvegy Patyi Miklósnétól, Megyery Borbálától is elorozott részeket, melyek ezen Borbálának második férjét, Schvastics Gábort is illették volna. Minthogy ez a birtok szomszédos volt Nádasdy birtokával, Csemeteinek megküldötte Megyeryi révén a peres *birtok árát, mely a valódi érték többszöröse lett volna. Ezt a pénzt azonban gőgösen visszautasította Csemetei.*

Ezzel betelt a méregpohár Schvastics részére, aki akkor a mezei hadak kapitánya volt. Csemeteinek Lóacson 16 jobbágyháza volt, s ezektől megtudta, hogy január 1-én Csemetei a lócsi kastélyából Bükön át Szombathelyre utazik. Erre a napra Schvastics szolgáljával és két nemes lovassal (Véssei Andrással és Horváth Andrással) Bükön a Répce hídjánál lévő mankóbüki Horváth-malomnál várakozott a Szombathely felé vivő út melletti fás bokroktól elrejtve a Répce jobboldali partjánál. Közben kémlelőket küldöttek a Lócs felől Bük felé vezető útra és a Répce hídjára, akik sípjelekkel adták hírül a kocsi érkezését. Ekkor az összeesküvők rejtekhelyükről lóháton kirohantak, és a kocsilovakat kantárjaikból fogva megállították, és Csemeteit halálra kaszabolták, majd hirtelen elszéledtek.

A gyilkosok kinyomozására Bejczy Dorottya sok alkalommal végeztetett őfelsége parancsára tanúkihallgatásokat, de ezek legtöbbszörre eredménytelenül végződtek, mert a tanúk részleteket nem láttak, de – ha előzőleg terhelően vallottak is – később azokat visszavonták és készségesen fizették meg a hamis esküvésért járó 100 Ft-nyi büntetési díjat is, mert megtudták, hogy tanúvallomásaikat Nádasdy Tamás az ajtónál hallgatta. Schvasticsot felfogadta magához

rimaszécsi Szécsi Péter és részére Muraszombaton egy házat adott, és alája 100 lovast rendelt, majd megtette a Felvidéken udvarának felügyelőjévé.

Bár Csemetei 1602-ben az alispánságról önként lemondott, gyilkosai 1607-ben halálbüntetést érdemeltek volna, de az elől Schvastics a Felvidékre menekült, nemes Véssei István és Horváth István – mint nevezetes gonosztevők – halálbüntetés helyett Ófelségétől kegyelmet nyerve kiszabadultak fogságukból.

A fentiekben elősorolt vétkeik felül Csemeteinek volt egy gyalázatos vétke is: a Bocskai-háború idején Kőszegen, mely város Nádasdynak kivonulása után Dorn Farkas császári kapitány kezébe került, aki több kőszegi lakost és 3 sárvári polgárt lázadás ürügye alatt kínpadra vontatta és a császári párton álló *Csemetei István „öszöntésére” a már-már vonaglókat a várban őrizett török foglyokkal lefejeztette.*

3. Mankóbüki Horváth Péter 1604-ben Pápa kapitánya, neje Sibrik Ilona. A Sibrikok megsebesítették Moson vármegye alispánját, mikor az bizonyos elítélt foglyokat be akart börtönöztetni, házában orvul megtámadták. Ezért a Sibrik-birtokok Óváron zálogba kerültek, de Horváth Péter azokat kiváltotta, s ennek fejében felesége azokat férjére íratta. *Bocskai vezérével elfoglalta Horváth Bő községet is, mely 1619-ig evangélikus maradt.* E család őse Horváth György, aki 1557-ben már Mankóbükön volt birtokos, ezt a birtokot nagyra növelte:

4. Mankóbüki Horváth Bálint 1559-től kezdődőleg 1634-ben bekövetkezett haláláig. Eleinte a „végvári magyar lovasok vitéz kapitánya” volt. Némethy Gergely 1605 májusában a csepregi várból kibocsátott felhívó levelével nyerte meg Bocskai pártjának. 1612. április 16-án megosztozott felesége, Bagodi Köveskuthy Dorottya testvéreivel a Bagodi családi jószágon és ingó marháin. *A Bagodi Balázstól maradt 200 Ft-on vette meg Bükön a Gregoróczy jószágot.* (MISSILES NR. 19741.). Nagyon sok levele – missiles – maradt fenn a körmendi Batthyány-levéltárban, melyek a Bethlen-felkelés kori adatok legmegbízhatóbb dokumentumai. **Batthyány Ferenc 1605-től 1625-ig Sopron megye főispánja volt, kinek 1618-tól 1629-ig Horváth Bálint volt az alispánja, mindketten a reformáció legerősebb hívei.**

Horváth Bálint 1615. július 25-én írja, hogy Magyarit, Nádasdyt és Czirákyt kérte: *„Ne lennének ily vad atyafisággal Batthyányhoz, hanem mint régen öreg Batthyány Boldizsár és Nádasdy voltak.”* 1616. június 25-én Bükrről írja urának:

„Én vasárnap szemben voltam Zrínyi urammal és Nagyságodnak azt izente, ü csak Ngodtól vár, hogy mely helyre, Körmendre vagy Szentgotthárdra akarja Ngod és mely napra, tehát Zrínyi uram kész odamenni, ahova Ngod akarja és szemben lenni Ngoddal.”

1605. december 4-én Horváth Bálint és Péter, továbbá Schvastics Gábor (mind-egyik 4-4 lóval) szolgálta Batthyányt.

1619. május 19-én Hatos Bálint pápai kapitány szorgalmazta Horváltól a vármunkához erőik küldését: „Szekerek, gyalogok szentháromság napra be fognak állani Pápára.”

1619. szeptember 26-án Palatinus izente, hogy bizonyos számú gyalogokat és lovagokat rendeljünk, ezekkel a vármegyékre és végekre vigyáznánk. Négy kapu egy lovas, két kapu egy gyalogost ad, s azokat Nagygeresdre rendelte. Horváth Péter lesz ezeknek a kapitánya.

1620. január 11-én Mankóbükről írja, hogy **„Sopron megye katonasága Horváth Péter parancsnoksága alatt Locsmándon van, mert onnan gyorsan lehet akár Sopronba, akár Rohoncra küldeni. Ezeket szerdán fogom mustrálni, mert nálam nélkül mustra nem lehet!”**

Bük, 1620. július 1. Csernel Pál Horváthnál volt és kéri, hogy 8 lóval a saját költségén felmelessen Batthyányval Besztercére a gyűlésre.

Csepreg, 1621. január 8. Felpanaszolja a hajdúság fizetlenségét, engedetlenségét, ruhátlan étlenségét. Várallyai Mátyást 100 legénnyel, Poka Andrást katonákkal Rohoncon hagyta.

1633. május 13-tól június 6-ig betegágyban Bükön fekszik, urától „Purgoltat”³⁴ kér, talán az segít rajta. Ez idő alatt lett Batthyány Ádám valószínűleg katolikussá.

1633. október 20. Sárváron tagja [sic!] az elhalt Nádasdy Pál aranya és ezüstjének leltározásánál, majd lábai mind eldagadtak, és az egyik lába fel is fakadozott.

Bükről 1635. június 18-án írja Batthyány Ádámnak: „Arról is kellett írnom, hogy az vitézlő rendek közül ugyan felesen folyamodtak hozzám mind innét a Répce mellől s hasonló képen Körmendről is irtanak, emlékeztetvén én általam Ngodat arra, mivel Ngod az bor mellé gabonát is ígért volt adadni nekik, melyet ezideig még meg nem adtak, s most volna peniglen szükségük reá, mert most sem ó,

34 Purgolt, Valentinus: a Batthyányak orvosa ebben az időben.

sem új gabonájuk nincsen, szintén reá szorultanak, Ngodat azért én is kérem, hogy rendeltesse el és adassa meg nekik, hogy ahhoz képest, amire kívántatik, eők is örömösebben szolgálhassanak Ngod mellett. **Az én tetszésem pedig az volna, hogy minden lovasnak Ngod rendeltetne 2-2 köből gabonát, s hasonlóképpen a gyalogoknak is, mert [nem] az ló eszi meg a gabonát, hanem az ember, és ember számára kellett kiadatni.** Ha Ngodnak kész gabonája vagyon, mingiárt adassa meg nekik, mert ezután csak három hét múlva aratás lészen, és akkor már mindenkinek lészen kevés, és akkor már érette sem érnek reá küldeni.

Csernel Miklós, Mesterházy Bálint és Bicsérdi János – Ngod jámbor szolgálói – panaszolják, hogy ezek is hiába fáradtak el Németújvárra, adassa ki nekik a bort és gabonát. Czompó András és Büki Pintér Mihály is voltak borért, de csak egy átalag bort kaptak egy csöbörrel, de ezek két lóháti lovasok és szolgálói Ngodnak, azért a mostani rendelés szerint még mindegyiknek jár 1-1 csöbör boruk.”

Horváth Bálint fáradhatatlanul járt ura érdekében Szombathelyen, Körmen-den, Rohoncon és Pozsonyban is, de még többet a Répce-vidék lakossága érde-kében. 1629. október 4-én Locsmádon tartott nagygyűlésen mondott le az alis-pánságról. Érdemei jutalmául – minthogy tehetségük szerint eddig is hűségesen szolgálták Őfelségét – Tulok Miklóssal együtt a hűtlenségbe esett Szelestei György tulajdonát képező birtokokat kapták nádori adományba a Vas megyében fekvő következő községekben: Szeleste, Gyák³⁵, Terestyénfalva³⁶, Ujfalu³⁷, Nagyölbő³⁸, Botosháza³⁹, Kisölbőn⁴⁰ levő összes birtokrészeit, Górbán levő malmát és Tapasz-falva⁴¹ pusztán részbirtokát 1626. december 6-án. **A gyilkos Szelestei György ugyanis lelőtte édestestvérét, Szelestei Sándort,** s ezért hűtlenség büntetétébe esett (ORSZ. LT. REGNICOLARIS: ESZERHÁZY NÁDOR JKVE I. KÖT. 88. OLD.).

35 Gyák: másképpen Ják(fa). 1914-ig önálló község, akkor egyesült Terestyénfa községgel Terestyénjákfa néven, amikor pedig ez 1928-ban egyesült Rábakövesddel, az új község ismét a *Jákfa* nevet kapta, és viseli ma is.

36 Terestyénfalva: lásd Jákfa lábjegyzetnél.

37 Ujfalu: ma *Uraiújfalu* településrésze.

38 Nagyölbő: 1890-ig önálló község, akkor egyesült Kisölbővel, *Ölbő* néven.

39 Botosháza: Felsőszelestével, Pósfával és Kisölbővel határos, később elpusztult település a Kőrös patak mellett.

40 Kisölbő: lásd Nagyölbő lábjegyzetnél.

41 Tapaszfalva: Jákfa részét képező Terestyénfától északnyugatra feküdt. Ma puszta.

1625. évi törvénycikk Horváth Bálintot, Sopron megye alispánját, Uky Jánost, Veszprém megye alispánját és Szántóházy Ferenc főjegyzőt küldötte ki *a Rába folyó gázlóinak szabályozására*.

5. Szökött jobbágyok beállítását a császári katonaságba elősegítette a háborús időkben beállott zavar, ezért 1632-ben a dunántúli vármegyék Szombathelyen megtartott közgyűlésén ezt a nemesség kifogásolta.

6. **Mankóbüki Horváth Györgyöt** 1651. október 10-én Sopron vármegye alispánjává választotta, főjegyzőjévé pedig Rabby Istvánt tették meg. Mindketőnek Bükön is volt birtoka, azért ezentúl úgy határozott a vármegye, hogy a közgyűléseket Nemeskéren tartják.

7. **Mankóbüki Horváth János** 1643-ban Kisfaludy Istvánnal Vas megye alispánja, kiknek egyik szolgabírója szentgyörgyi Horváth János.

8. **Ebergényi János** de Bük és Somogyi Mihály de Bük 1646–1648-ban Sopron vármegye esküdtjei.

9. **Nádasdy Ferenc** 1643-ban áttérve az evangélikus vallásról a katolikusra a birtokain lévő templomokból az evangélikus lelkészeket Lándor Péter nevű kapitányával – aki különben Nagydamonyán⁴² lakott – kiszóratta. Így kiszóratta Csepregről Szabó Mihályt is, aki onnan átment Bükre prédikátornak, ahol nemesi birtokai voltak, ott a *Nádasdynak nem lévén birtoka*, a nemesség is megmaradt Bükön evangélikusnak, valamint az egész Répcemelléke.⁴³

10. 1650-ben Meszleni Benedek kapja Szelestei Györgynek – aki Magister Directoris⁴⁴ – Középbükön lévő javait. 1656. december 2-án visszakapja Balogh Ilona végrehajtással a Czirákyaktól azt a birtokot Felsőbükön, melyet azok az Ebergényi Péter halála után jogtalanul használtak, de elszegényedése miatt továbbadja felsőbüki Nagy Györgynek, aki a Czirákyak elleni perben segítségére volt.

42 Nagydamonya: középkori falu, amelyet új birtokosairól elnevezve 1436-tól már biztosan Chernelházának hívtak. Chernelháza 1925-ben egyesült a szomszédos Damonyával, így elnevezése azóta *Chernelházadamonya*.

43 Nem az egész Répcemelléke, hanem csak annak egy része maradt meg az evangélikus vallásnál.

44 Magister Directoris: főgondnok, törvénytudó. Itt valószínűleg *főgondnok* értelemben.

11. **Sigray János** királyi adományba kapta 1652-ben a magvaszakadt Iváncsy Mihály Egyházashükön lévö javait, melyekhez megvette 1656-ban 500 Ft-ért Bödey Margit (férje Hetyésy György) kezén lévö Ivánczy leányági birtokot. Ennek a királyi adománynak azonban ellene mondott a Mankóbüki Horváth család.

12. A Wesselényi-összeesküvésben résztvettek közül Nádasdy és Zrínyiek lefejeztetése után a császáriak 1670 májusában⁴⁵ – mint meghódított területre – szállottak a Dunántúlra is. Lipót császár 1671 tavaszán elrendelte, hogy *minden vármegye és város köteles eltartani a császári katonaságot, mely kiszípolyozta a nemest, jobbágyot és polgárt egyaránt.*

VII. KURUC-LABANC VILÁG

1670. június 16-án Alsóbük földbirtokosai külön vízlevezető csatornát (educilium) és korcsmát építettek, azonban Rabby István ez ellen tiltakozott, mert ezt az ő birtokán nem engedi meg.

1672-ben kezdődött a magyar katonák elbocsátása a végvárakból, körülbelül 8000 főt bocsátottak el, akiknek azonban csak 2 havi zsoldot adtak. Ők aztán Erdély határán gyülekeztek a földönfutóvá lett nemesekkel és protestáns papokkal. Ezek egymásba olvadva éhesen, nyomorogva várták, hogy mi lesz velük. A harcra kész, de fegyelmetlen kurucságnak egységes vezetése csak 1678-ban lett Thököly Imre vezérlete alatt. Ennek keze alatt a kurucság külön társadalmi rendként illeszkedett bele a fennálló rendszerbe, és paraszti tömegek is olvadtak bele. Thököly török vezérlet alatt kényszerült Bécs alá vinni embereit, akik az ottani vereségük utáni visszatértükben békésen előzönlöttek Sopron megyét is, de *a tatárok feldúlták Nemeskér templomát.*

1677-ben a Felsőbükön lakó Balogh Miklós és neje Meszlen Anna – ki előbb Tulok Gergelynek volt a felesége – feljelentést tettek ismeretlen tolvaj ellen, mert Erzsébet lányuk és férje, Nárai Ferenc 500 tallérjukat a házuk padlásán a gerendázatba rejtették el, és valaki idegen azt éjjel ottan felkutatta és elvitte.

45 A Wesselényi-összeesküvés vezetői közül Frangepán Ferencet, Nádasdy Ferencet és Zrínyi Pétert 1671. április 30-án végezték ki, tehát Hetyéssy szövegének 1670-es évszáma nem helytálló.

1678-ban a Gyeli család tiltakozik az ellen, hogy Sigray felszabadítsa Bükön lévő jobbágyságot.

1679–1681 között nagy pestis volt Sopron és Moson megyében.

1683-ban *Thököly követői által kirendelt birtokosok Mesterházy Péter és Kiss Miklós voltak, s így Büköt veszély nem érhetette.*

1686-ban a magyar nép megszabadult a töröktől, de *a császáriak részéről fokozódott a porciózás, kegyetlenség. Bükön már 1665-ben hat ház pusztult el a szentgotthárdi csatából győztesen visszavonuló idegen katonák dúlása folytán, s a károk felbecslésére a megye felsőbüki Nagy György szolgabíró, Mesterházy Mátyást és Czompó András helyettes alispánt küldötte ki. 1703-ban a türelmetlenség élére II. Rákóczi Ferenc állott. A fentiekből következően érthető, hogy Bük nagy része tódult Rákóczi zászlói alá.*

1686-ban a német szállás-csinálók 30 Ft-ot vetettek ki Bükre, melyet a község azonnal lefizetni nem tudott volna, s helyettük Gyeli Tamás önként átadott Szelestei Györgynek 30 Ft-ot erre a célra azzal, hogy Szelestei György megígérte neki, hogy majd ezután adóban kivetik a községre, és visszaadja neki. 1691-ben Gyeli ezt az összeget Szelestein keresi, mert Gyeli azt állítja, hogy csak Szelestei „kezességére” adta át neki ezt az összeget (SOPRON M. LT. ACTA JUR. FASC. 54. NR. 2397.).

1689-ben nádori donációba⁴⁶ kapta Ebergőczi László Felsőbüken néhai Gondár János javait.

1692-ben emberemlékezet óta nem hallott nagy árvizek sokakat koldulásra kényszerítettek.

1693-ban az Alsóbüken lakott néhai Tulok Miklósné Somogyi Katalinnak lánya, Tulok Katalin (férje Pacsai Péter) *a német katonaság eltartása miatt perelte Gyeli Tamást az alsóbüki határban az Avasban lévő rétjét (amelynek felső szomszédja Fodor László, alsó szomszédja néhai Lukács Ferenc özvegye). Előbb ez a rét Balogh Jánosnál volt zálogban szántóföldjével, amely az idők folyamán Gyeli Tamásé lett (SOPRON M. LT. ACTA JUR. FASC. 59/2540).*

1699-ben már szélében folyt a protestáns lakóknak is az üldözése, melyet azok nemcsak keményen szenvedtek, hanem a katolikus misézést a büki legények – Csepregben borozgatván – gúnyolták, sőt Répceszentgyörgyön az utcán

46 Donáció (pontos latin helyesírással: donatio): *adomány*.

viccesen egymást gyóntatták. Ez utóbbiak miatt ellenük Szentkirályi Márton szentgyörgyi plébános vizsgálatot is indított (U. o. ACTA JUR. FASC. 61. 2636.).

1699. július 6-án a fent említett ítélőmester előtt örökösen bevallotta Szabó Mihály és Anna (a néhai id. Szabó Mihálynak Bódei Margittól született gyermekei) 7 hold zálogos földjét Alsóbük határában Szedenics Istvánnak és Hetiessy Jánosnak, valamint ennek nejének, Szabó Máriának.

Az a bevallás a következő dűlő tagneveket tartja emlékezetben:

2 és fél hold a Szy bokornál,
fél hold a Nagy-útra dűlőben,
fél hold Belső által útra dűlőben,
fél hold Külső által útra dűlőben,

(E felsoroltaknak a Fodor család szomszédja).

Egy hold az Ivánczi részen belüli harmadik dűlőben,

fél hold az Ivánczi részen belüli második dűlőben,

fél hold a Farkas veremnél.

Bizonyítéka ez annak, hogy a Büköt környező erdők irtása még teljesen nem fejeződött be, mert farkasok tanyáztak azokban, és sokáig veszélyeztették a bükkiek állatállományát.

1689-ben *felsőbük*i Nagy István még csak főjegyzője volt Sopron és Vas megyéknek és Esterházy Pál nádornak megbízottjaként iktatta be a híres labanc generálist, Ebergényi Lászlót, aki a törökök ellen vitézül harcolt kétszer is Budánál, Újváron, Esztergomban, Vácznál és végül Mohácsnál is. Ezekért adta neki Esterházy Pál Bécsben kelt adományával a Sopron megyében lévő Felső-, népiesen Viszló-Bük községben néhai Gondár Jánosnak magvaszakadtával annak nemesi kúriáját a hozzátartozó összes részeivel. *Ennek azonban ellene mondott mankóbük*i Horváth II. Péter mint az adományozott részeknek zálogos hitelezője. *Czompó Zsigmond pedig azért, mert ő azokban a javakban vérrokon.* E beiktatásnál – mint szomszéd birtokosok – megjelentek: *Francsics Zsigmond, Nagy Pál, Mesterházy Péter, Sopron megye esküdtje, Kovácsics György és Ebergényi Pál.*

1699-ben mankóbüki Horváth Éva a második férjével, telekesi Győrffy Miklóssal visszaperelte Gyeli Tamástól az *Alsóbük határában Bő felé eső részen*

a – közönségesen – *Nagyrétnek nevezettet*, melyet Éva asszonynak édesanyja, Szilvássy Judit visszaváltás melletti joggal adott Gyelinek (SOPRON M. LT. ACTA JUR. FASC. 61. NR. 2630.).

VIII. [A] RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC KORA

Az előzőekben már említettük, hogy a megyékre rátelepült német katonaság a magyar társadalomnak szinte minden rétegére nyomasztó súllyal nehezedett, de legkeményebben talán

1702 óta, amikor elkezdődött a katonafogdosás részükről. Ez elől a nemesség gazdagabbjai könnyebben el tudtak menekülni (például felsőbüki Nagy István Kőszegre menekült), de a köznemesség és főképpen a parasztság az erőszak alól nehezen tudott kibújni. A szegény nép legtöbbet szenvedett Heister⁴⁷ katonáitól. Minthogy a lefejezett Nádasdy nagyon jó barátja volt a Rákóczi-háznak, viszont a csüggedetlen béri Balogh Ádámnak sok rokona élt környékünkön ebben az időben, ezért Bükön és környékén is a mozgalom első idejében aránylag sok előkelő nemes csatlakozott népével Bercsényi mellé. Ennek korlátozására a császáriak kitalálták a hűségeskü letételét, mert 1704 márciusában a császár amnestia rendeletet adott ki, melynek hírére tetemesen megfogyatkozott Károlyi kuruc serege, mikor seregével Kismartonba indult.

Alsóbükről 1704. április 14-én Nádasdy labanc grófnak Nemeskéren hűséget esküdtek: Kovácsics György, Horváth Ferenc, Major János, Nagy János, Balogh Mihály, Kisfaludy András, Szabó Mihály, Hetésy János, Horváth István nemesek és Horváth Péter úr.

Felsőbükről ugyanekkor ugyanezekkel egyedül Ebergényi Miklós nemes esküdt hűséget.

Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyve *Bük lakóinak teljesítményeit* – sokszor pontos meghatározás nélkül – a következőkben jegyezte fel (az alsóbükieké egy önálló, jelen kötet IX. fejezetében leírva): „*Felsőbükiek vittek 1706-ban ja-*

47 Heister, Sigbert (1646–1718): osztrák gróf, császári tábornagy. 1704–1705, illetve 1708–1710 között a magyarországi császári-királyi csapatok főparancsnokaként jelentős szerepe volt a Rákóczi-szabadságharc leverésében.

nuár 30-án Losra, január 3-án Sággra, 8-án Keresztúrra, április 3-án az Hadak számára Alsó-Szakonyba Révay Mihály őnagysága mint egy hatszáz portióból álló nyolc companiával való rostagozásakor.⁴⁸

1705. november 8-9. Bakács Lukács őnagysága katonájával nálok lévén 300 hus, 100 abrak, 10 majorság, 200 kenyér, 4 szekér széna, 25 akó bor, 25 font só. Karácsony előtt egy héttel Somogyi Ádám úr katonáinak adtak: 200 hus, 50 abrak, 6 majorság, 150 kenyér, 2 szekér széna, 3 vaj, 15 akó bor. Ugyanazon évben Szent György napján méltóságos generális Forgács Simon és Csáky Mihály Uraimék nálok lévén cselédjeikkel és Kisfaludy György vitéz ezredére költöttek 200 hus, 6 majorság, 400 kenyér, 10 szekér széna, 6 vaj, 1 akó bor, 40 font só.

Ugyanazon évben augusztus 15-ike táján Géczy Gábor Úr ezere⁴⁹ nálok lévén 300 hus, 40 majorság, 400 kenyér, 1 szekér széna, 6 vaj, 3 akó bor, 40 font só.

Ugyanazon évben a húsvét utáni hatodik vasárnapját követő csütörtökjén Békássy László uram is náluk lévén, majd május 1-én Bezerédy Imre főstrázsa-mestere, Szombathelyi Ferenc compániájával.

Ugyanazon év nagypéntekjén Doby nevű kapitány nálok lévén, Virághéten Baranyai Ferenc és Kisfaludy László uraimék Ezerének Tormásra. Hasonlóképpen Gecsy Gábor Ezerének május hónapban Szakonyba adtak, áprilisban pedig Ebeczky István Ezerének Nagygeresdre.

Szintén *Soprony alá Bottyán János hadai számára* karácsony feliben. Szintén karácsony feliben Balfra.

Ugy szintén január első felében Bottyán János és Ocskay László uraimék Ezereinek.

Protekciónálisuk vagyon a bükieknek Méltóságos Generális Bercsényi Miklós őnagyságától, mely Ruszton január 10-én kelt.”

1709. január 3-án a megyei összeíróknak Nádasdy Ferenc utasítást adott, hogy össze kell írni, kik szolgáltak a kurucoknál, kik tették le a hűségesküt stb. a taxával⁵⁰ egyetemben azoknak a hozzátartozóknak a nevét is, akik jelenleg még a kurucoknál vannak. (SOPRON M. IV. SZ. KÖZGY. JKV. 1575-1579. OLD.). Ezzel az

48 Rostagozás: valószínűleg a rostokol (vesztegel, tétlenkedik) ige névszói változata: *tétlenkedések, táborozáskor*. A szövegkörnyezet alapján utóbbi jelentésével értendő.

49 Ezere: azaz ezrede.

50 Taxa: adó.

összeírással azonban a megyék késlekedtek, s így a kurucságnál 1709. október 2-án Felsőbükön Csonka Márton bíró, nemes Sós Péter, Salj Márton paraszt, Takács Balázs paraszt és Farkas Márton szolgáltak. Középbükön Kigyósi Mihály bíró, Spissics László, Korcsmáros János, Sopronyi Mihály szolgáltak. Alsóbükön Takács Péter bíró, Fodor László és János (mindkettő már nótáztatott), nemes Szelestey György (4 háza van), Csizmazia János 4 gyermekével, Németh Győző fogságban Győrben.

1710. október 24-én mind a három Bük község előjárósága eskü alatt vallotta, hogy írásban terjesztette fel az Őfelsége hűségére térteket.

A hűségeskü szövege 1709. október 15-én a következő volt: *„Én esküszöm a teljes Szentháromság egy Istenre, boldogságos Szűz Máriára és Istennek minden szentjeire, hogy jóllehet ez előtt 2 esztendővel a Rákóczi istentelen konföderanciájának hűtöm letételével ellene mondtam, mindazonáltal ujjabban az eő felségbe ellenségi közé köllött keverednem. Akarván azért a Fölséges József császár és valóságos fölkenet koronás királyunkhoz, kegyelmes uramhoz hűségemet bizonyítani, kötelem magamat, hogy Őfelségét igaz királyunknak, kegyelmes urunknak vallom, és soha Őfelsége hűségétől el nem állok, rebellisivel se nyilván, se alattomban nem correspondálok. Barátinak baráttya, ellenségének ellensége utolsó csöpp vérem kiöntéséigh igaz hive maradok. Isten engem ugy segéljen!”*

A Nádasdy kivégzése óta megélnékült katolikus ellenreformációt is eléggé megbénította a szabadságharc, melynek hevében 1706 táján az utcán Felsőbükön beszélgetve Bangó György állítólag azt mondotta, hogy a Szűz Mária is olyan szűz volt, mint amilyen az ő felesége most. Esterházy Pál nádornak – aki kezdettől fogva ellensége volt a protestánsoknak – ezt tudomására hozták besúgói, és Bangót megbilincseltetve a vármegye börtönébe vitette. Bangó hiába érvelt azzal, hogy csak az ellenségei állítják ezt róla, az ügyész – ura óhajának engedve – mégis élve leendő agyonkövezésre és megégetésre ítélte. *Özvegye, Csajtai Éva ennek engesztelésül emeltette Bükön Szűz Mária tiszteletére a szobrot 1711-ben.*

Bük és Salamonfa⁵¹ között Szakonynál 1710. július 31-én vívott harcban Nádasdy Ferenc visszavonulásra kényszerítette béri Balogh Ádámot, s a bükiek ekkor Salamonfára is a hadak élelmezésére sok szénát, zabot és vágó ökröket kényszerültek vinni. Ugyanebben az évben *Sopron megye Bük községben külön*

51 Salamonfa: 1931-ig önálló település, akkor Zsirával és Gyülevizzel egyesült, Zsira néven.

vette a parasztságtól a büki agilis⁵² és a szabados⁵³ embereket, s mindennemű őrfelesége porcióját s adót külön fizették.

Felsőbükön a szabadságharc győzelmes szakaszában a kurucok lefoglalták Nagy István ítélmesternek a kastélyát majorgazdaságával együtt, és annak kormányzásával a Czompó családot bízták meg, mert az ítélmester elmenekült. Ez a lefoglalás azonban csak egészen rövid ideig tartott, mert Rákóczi a Nyugat-Dunántúlon lévő nagybirtokoknak konfiskálását⁵⁴ hamarosan megtiltotta abban a reményben, hogy ügyének támogatóivá lehetnek.

Középbük lakói a vármegye rendeletére 1715. december 19-én Bőbe, 1706. január 8-án Keresztúrra, január 30-án Losra küldtek élelmet, Lóczy András kapitány pedig 13 századjával hált meg náluk február 8-tól 12-ig.

Alsóbük legvitézebb kurucának, Fodor Lászlónak 1711. január 18-án Veszprémben hullott ki a vére.

1711. március 21-én Felsőbük 4,29, Középbük 5,61, Alsóbük 7,26 Ft-ot adott Sopron megye katonái számára.

52 Agilis: *mozgékony, fürge*. Olyan jobbágy, aki nemes nőt vett feleségül, illetve a nemes anyától és nem-nemes apától származó gyermekek megnevezése. Az agilis szabad ember volt és némi jogokat is élvezett, de jogilag nem számított nemesnek, mivel a társadalmi rang apai ágon öröklődött. Anyjuk címét, címerét, előnevét sem használhatták. Általában a kiterjedt nemesi rokonságuk révén könnyebben kaphattak nemesi előjogokat, vagy juthattak hivatalba. A magyar köznyelvben, népmesékben is meghonosodott *árgyéhus* formában, amelyet a nem nemes köznép megnevezésére használtak.

53 Szabados: latinul *libertinus*. Jogaik tekintetében a nemesség és a jobbágyság között elhelyezkedő társadalmi réteg, amely ugyan nem élvezett adómentességet, de tagjai a kamarának évente egy meghatározott összeget fizetve mentesültek a személyes földesúri szolgáltatásoktól, a robottól és a dézsmától.

54 Konfiskál: *lefoglal*.

IX. BÜK KÖZSÉG ÚJJÁSZERVEZÉSE

A szabadságharc leverése után a lehűlt magyar vér behódolt III. Károlynak, és a háborús romok eltakarításába kezdett.

1710–1713 között a környéken uralgó pestis megakadályozására Nagy István ítélmester a község bejárataihoz őrsegeket rendelt, akik csak passussal (elmenteli engedéllyel) bíró embereket engedtek be a községbe.

1717 februárjában Francsics Zsigmond kérelmére III. Károly király Bécsben 1717. február 18-án elrendelte Nagy István ítélmesternek, hogy vizsgálja felül *azt a 4000 Ft-ról szóló adósságlevelet, melyet Sopronban 1709. január 26-án Szécsényi György adott Fodor Lászlónak a neki átadott 4000 Ft-ról.* Mivel ezt az adósságot Szécsényi sem Fodor Lászlónak, sem annak özvegyének nem fizette meg, holott az kiskorú fiának, Fodor Istvánnak jár, kinek Francsics Zsigmond a hivatalból kirendelt gyámja. Szécsényi tehát nem csak a 4000 Ft-ot, hanem annak azóta kb. *1000 Ft-ra rúgó kamatát is fizesse meg.*

1715-ben Sopron megyében a kiküldött összeírók, Benyiczky István és Révay Péter a következőket jegyezték fel:

Felsőbükön 28 jobbágy- és 2 zsellérházhoz tartozott 434 pozsonyi mérő⁵⁵ alá való föld, 65 $\frac{1}{4}$ kaszás rét.⁵⁶

Középbükön 25 jobbágy és 1 zsellérházhoz 536 mérő alá való föld, 60 kaszás rét.

Alsóbükön 41 jobbágy és 1 zsellérházhoz 642 mérő alá való föld, 89 $\frac{1}{2}$ kaszás rét.

1717-ben a fenti összeírók külön jegyzékbe vették fel a három Bük községben lakó parasztokat, idegeneket és zselléreket.

1720-ban (decemberben) ugyanazok külön jegyzékben felsorolták azokat a büki nemeseket, akik a különböző szőlőhegyekben akár hegyvámjoggal bírnak, akár dézsmát fizetnek arról.

1717. augusztus 16-án *a török fősereggel vívott csatában Ebergényi László altábornagy több nehéz sebet kapott, és lábát is átlótték.* Ugyanezen évben a

55 Pozsonyi mérő: elsősorban gabonamérésre szolgáló űrmérték. 1 pozsonyi mérő = 62,53 liter.

56 Kaszás rét: akkora rétdarab, amekkorát egy kaszás átlagosan le tud kaszálni egy nap alatt.

dasztifalui⁵⁷ birtokán 39 lova és csikója dögölt meg. Bükön lévő birtokába 1689-ben iktatták be, és meghalt 1724. június 25. hajnalán.

1732-ben néhai Ebergényi Juditnak Czompó Sándortól született 3 fia, Sándor, Ferenc és János ellene mondanak annak a cserének és előörökítésnek, amelyet akár édesatyjuk, akár annak testvére, néhai Czompó Zsigmond tett id. felsőbüki Nagy Istvánnak és ennek feleségeinek tettek a *három Bükben* lévő javaikra nézve, melyek részben atyjuké, részben anyjuké voltak. *Czompó Sándor 1732-ben Sopron vármegye főjegyzője volt.*

1735. március 6-án Alsóbükön végrendelkezett Fodor István, *a Splen ezrednek főstrázsamestere* (supremus vigiliarum praefectusa), melynek alapján Erdődi Pálffy János nádor 1746. szeptember 5-én beiktatta annak birtokaiba a kivégzett Fodor Lászlónak István fiát és néhai Fodor Jánosnak szintén János nevű fiát, minthogy a végrendelkező atyjuknak testvére volt. (Tehát a családnak egyik tagja a kurucok oldalán vérzett el, míg a másik tagja a labancoknál szolgált, ami abban a vérzivataros világban szinte szokássá vált.) Ennek a beiktatásnak azonban ellene mondtak: Alsóbükről 1746. szeptember 5-én néhai Balogh Mihálynak János nevű fia és nemes Hetyéssy János a saját, valamint rokonsága nevében. Felsőbükről Kramaricz László, Kovács Mihály, Csajtay László, valamint Jászy Pál pozsonyi magyar kamarai tanácsos a felesége, Gyórfy Klára nevében, mert az adományozott Fodor Jánosnak néhai atyja mankóbüki Horváth Máriát vevén feleségül, úgy lett birtokos.

1735-ben Dóczy Zsigmond, Ádám és István az ő öröklött nemesi rész-birtokjokat Felső-, másként Vizlóbükön, mely a Tóth család helyének szomszéd-ságában Tóth-szernek neveztetett el, eladták felsőbüki öregebb Nagy Istvánnak. Ugyanennek adta el 1734-ben Felsőbükön osztályába jutott részét minden hozzátartozandójával Szőke Katalin, melyekből többet még szegény anyja 325 Ft-ban zálogba adott, és a vevő 12 Ft-ot adott neki a zálogon felül.

1744 novemberében újabb lovas ezredet állított fel Őfelsége számára Sopron megye. Ehhez **Felsőbükről** ifj. Ebergényi János, Csajtai István. **Középbükről** Simon Ferenc és Horváth László. **Alsóbükről** (Damonyával) Szelestei Ferenc és Dávid, Balogh Mihály és Hetyéssy Pál mentek el. 1744. november 3-án Szent-

57 Dasztifalu: 1933-ig önálló község, akkor Egyházásfalvával és Kisgógánfával egyesült *Egyházásfalva* néven. Ehhez 1950-ben hozzácsatolták Keresztényt is.

Margitán⁵⁸ volt a szemléjük, és november 21-én már ki is mentek a porosz elleni csatába. *Ezredparancsnokuk a büki Marton László volt, és mellette 4 századparancsnok: Tóth István, Vörös Pál, Salamon László és Vizkeleti László. Marton László ezredes nyugdíjas éveiben Bükön élt.*

1755. március 18-án Sopron vármegye közgyűlésén Pásztor László alispán vádat emel felsőbükiek ellen, mert a karácsony előtti napon a vármegye által hozzájuk küldött előljárókkal galádságokat követtek el, és *azokat megverték, majd elmenekültek. Ezeket a nemeseket a legközelebbi törvényszékre karhatalommal elő kell állíttatni s ellenük vandál viselkedésük miatt pert kell indítani.* (SOPRON M. XVI. KÖZGY. JKV. 1511–1512. OLD.).

Emiatt 1755. szeptember 10-én Nemeskéren tartott közgyűlésen Tóth István lemondott a komisszáriatuságáról, helyébe Horváth Istvánt és Lukinics Lázárt ajánlotta Pásztor László alispán erre a tisztségre, mert azok arra alkalmasak. 1755. október 29-én a nemeskéri közgyűlésen hirdették ki, hogy Horváth István lett a komisszárius.

Legeltetési viszályok zavarták meg a békés egymás mellett élést a három Bük lakosai között, mert a határok szűk volta miatt már régebben is bajok voltak, de a kuruc-labanc világ zavarai által mind élesebbé váltak. 1663-ban Hetyésy Györgyné Bödey Margit hajtatta be Meszleni Benedek és felesége, Szalay Katalinnak sertéseit, mert ezeket az ő erdejében makkoltatták engedélyük nélkül. A középbükiek nem engedték meg azt, hogy a felsőbükiek az ő cserjéseiken keresztül hajthassák legelőjükre marháikat. Fodor János elvévén feleségül mankóbüki Horváth Máriát Alsóbükre jött lakni, ahol 1680 óta juhokat kezdett tartani, vagy 500–600 darabot, és azt Alsóbük határában tartotta, jóllehet a község tiltotta.

„*Alsóbük lakosai – mihelyst a fű kinő – tavasztul fogva a maguk lovait és szarvasmarháit a réteken őriztetik mindaddig, míg onnan ki nem tiltják. Fodor János uram juhait azalatt a mezőn s mind az erdőn a fűvet feleszik az alsóbüki lakosok marháinak nagy veszteségére*” – vallotta 1730-ban a községi pásztor (SOPRON M. LT. ACTA JUR. FASC. 94. NR. 3542.). Minthogy szoros lévén az alsóbüki határ, azért most már – vallotta a tanú 1730-ban – *kénytelenítették az alsóbüki lakosok a*

58 Szent-Margita: 1899-től *Szentmargitbánya* elnevezéssel, falu a Fertő partján, a történelmi Sopron vármegyében, 1921-től *Sankt Margarethen im Burgenland* néven Ausztria része.

csepregi erdőt is kibérteni és fizetnek minden ökörtül 2 garast, jóllehet inkább kellene a pénz őfensége adójának megfizetésére. 1733-ban az alsóbükiek pereskedtek a lócsiakkal is a juhok legeltetése miatt. 1752-től kezdődőleg Guár község nemes és nemtelen lakói hajtották át marháikat a Répcén keresztül az alsóbükiek Bó közelében lévő rétjeire olyan ravaszul, hogy a Répce partján vigyázókat állítottak abból a célból, hogy ha az alsóbükiek kijönnének oda a tilosban talált marháik behajtására, akkor a vigyázók füttyjelzésükkel értesítsék őket. A két fél között emiatt többször is verekedés és lövöldözés is támadt ott a helyszínen. Sáhgy Dániel főszolgabíró 1754. július 25-én jelentette, hogy az elmúlt napokban némely alsóbüki lakosok egymással összebeszélve elfoglalt réjtük visszaszerzésére gyülekezvén Horváth István urat úgy megverték, hogy még most is, 8 nap múlva az ágyban fekszik. Gór és Bó közötti legeltetési viszály sokáig tartott, de végül 1782-ben Vas és Sopron megye közös hatósága csinált közöttük rendet.

1748. december 12-én a Nemeskéren megtartott közgyűlésen mindhárom Bük lakosai ellen azért panaszkodtak, mert *többszöri figyelmeztetés dacára juhaikat a vetéseken legeltetik, jóllehet tilos.* Felsőbük nevében Büky János, Középbük nevében Horváth László esküdt, Alsóbük nevében Balogh János kérte a juhok eltiltását a vetésekről. Ezért Pászthory József szolgabíró ezen a gyűlésen ezt ki is hirdette azzal, hogy *aki ezt fogja csinálni, elveszti juhait és ellene fellebbezés nincs.*

Csonkafa nevű Bokor Alsóbük község határában ember emlékezetétől fogva mindenkor közös fundusnak tartatott, és közlegelője volt a községnek, ha pedig valakinek tetszett, tuskét és bokrot vágott ottan, amikor akarta. Nemzetes és vitélő Fodor János és Horváth Mihály uraimék *ennek dacára azt kivágatták és árpával bevetették* 1755-ben, ami ellen a község 1756. november 13-án tiltakozott, sőt – ha netalántán ezen tiltakozás dacára is – hasonló cselekednének, akkor a község nemes és nemtelen lakói törvényes úton fognak ellenük eljárni. Ezen megintésre Fodor János azt felelte, hogy az általa kiirtott és felszántott terület saját magának tudja, és attól mindaddig el nem áll, amíg be nem bizonyíttatik, hogy az egész lakosságot eleitől fogva illeti, Horváth Mihály semmit sem felelt a letiltásra.

Tavaszi Szer nevezetű mező Alsóbük területén volt, ahol – az alsóbüki határok szűk voltához képest – mindenkor hol őszi, hol tavaszi vetemények szoktak lenni. Ez a mező alszélről az alsóbüki csordajárásig, napkeletről – a Csonka ha-

raszt alatt 2 dűlőt kivéve – azon belül napnyugatról egész az alsóbüki kertek aljáig terjedt, és másképpen az általúton kívüli első és második dűlőnek is nevezték. Ezen a helyen esztendőről esztendőre nemzetes és vitézlő Horváth Mihály juhászát zálogolták az alsóbükiek, mert az *emberemlékezet óta mind télen, mind tavasszal, ősszel és nyáron oly tilalom alatt tartatott és 1756-ban is tartatik, hogy soha se csorda, se juhász, marha nem járta, sőt még a szántó marhának is* – a kártételnek eltávoztatásáért – *néha tilosnak tartották*. Néhány esztendővel ezelőtt néhai Czuppon Sándor juhászát juhaival hajtották be, és 3 napig behajtva tartották. Felsőbüki Nagy Lajos juhait onnan juhászával együtt behajtották, melyeket *a juhász mindjárt ki is váltott fizetvén a behajtónak 2 máriást,⁵⁹ a falunak pedig büntetést, egy tallért.*

Horváth Mihálynak juhászát ugyanott kapván, öreg szűrét elvették és a bíróhoz vitték, melyet – ki nem váltott – a bíró eladott 25 garason és a juhász bojtárját is megbüntették. Idősb Balogh János vallotta, hogy a tavaszi mezőn *az útnak keskenysége miatt csak egy pár ökröt sem lehet kötél nélkül kár nélkül kihajtani, nemhogy egy sereg juhot kár nélkül el lehetne hajtani.*

Középbükieknek ezen Tavaszi Szer nevezetű dűlőn kellett a saját erdejükre járni. Itt a saját marhájukat is csak akkor legeltették, ha ottan dolgoztak. Egyébként a középbükieknek is volt közös legelőjük a Haraszton és Kerék parragon, melyet 1755-ben az Alsólócson lakó Horváth Bálint, Felsőbükön lakó Nagy Lajos és Alsóbükön lakó Fodor János is a magok hasznára felszántottak a középbükiek nagy kárára, de a község nemes és nemtelen lakói mindezeket 1755. szeptember 30-án letiltatták a szolgabíró, felsőbüki Nagy Ignác útján.

1764–1765-ben marhavész pusztított a három Bük községben, s ezen felül még nagy árvíz is sújtotta azok lakóit. Bár az elhullott állatokért a vármegye némi kárpótlást adott, de a szegénységnek az úrbéri rendelet megjelentetése hozott igazi könnyebbséget, mert visszaadta neki a szabad költözködés jogát, és gyermekét bármely pályára küldhette. Az új rendelet a jobbágyság, parasztok és zsellérek *urukkal szembeni kötelezettségeinek legszélsőbb határát állapította meg, amelyen csak a jobbágy előnyére volt szabad változtatni. Az örökös vagy a*

59 Máriás: XVI–XIX. század között vert pénzérme, amely nevét onnan kapta, hogy rajta a gyermek Jézust tartó Szűz Mária volt látható.

szabadmenetelű jobbágyok⁶⁰ maguk határozhatták meg, hogy a kilencedet természetben vagy egyenértékben akarják-e adni, a nyomtatásban kiadott tabellák mindent pontosan, félreérthetetlenül megmagyaráztak. Ha a jobbágy belső telke nagyobb volt 2 pozsonyi mérőnél (azaz egy magyar holdnál), *a többletet beszámították a szántóba vagy rétbe*: ha kisebb volt, a hiányzó részt szántóval vagy réttel pótolták, a rétből hiányzó részt szintén szántóval pótolták. *Belső telek, szántó, réthelyett beírt adatokat a tabella utolsó rovatában külön feltüntették, mert ennek terméséből nem járt kilenced a földesúrnak*. Ha a jobbágy a kezében lévő területet nem úrbéres földként⁶¹ akarja használni, azt is bejegyezték, hogy milyen más feltételekkel kívánja használni. Minden egyes telkes jobbágy telkének milyenségét is meghatározták, vagyis egész telek-e vagy annál nagyobb, illetve hányad részét teszi ki az egész teleknek, $\frac{3}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{15}{32}$ stb.

Felsőbükii jobbágyok: úrbéres földje 206 terület, kisebb birtokosoknak 8 egész telek. Az itteni jobbágyok kérték kilenced helyett a robotot, amibe felsőbükii Nagy Istvánné beleegyezett.

Középbükön kisebb birtokosoknak 6 egész telkük, úrbéres föld itt 163.

Alsóbükön özv. Nagy Istvánné Tersztyánszky Júliának 4 egész telke, s kisebb birtokosoknak 4 egész telek, az úrbéres földterület 422.

1769. július 4-én Sopron megye közgyűlésén az urbárium III. § 5. pontjához még a következőket hirdették ki: *„Az egész helyes a duplázást úgy végezi, hogy legföllebb egyszer marhát és kétszer kézi munkát tegyen, míg a félheles, fertálos és nyolcados csak az egy hétre esendő robotját duplázza. Az 5-ik és 8-ik pont*

60 Örökös jobbágy: a jobbágyot olyan szoros személyes függés fűzte a földesúrhoz, hogy amíg annak birtokán tartózkodott, lakott, az tulajdonjogot gyakorolt felette. A jobbágy e személyi függésből nem törhetett ki, mert ha el is szökött vagy költözött, az új földesúrral szükségszerűen ugyanilyen viszonyba került.

Szabadmenetelű jobbágy: a jobbágy bejelentette földesurának távozási szándékát, lefizette a szokásos kimenőpénzt, elrendezte – ha volt – adósságait, s utána szabadon elmehetett bárhová. A jobbágyköltözésnek ez a formája Magyarországon a 13–15. századra jellemző, és a Dózsa-féle parasztháborút követő megtorló, 1514. évi törvények szüntették meg a jobbágyok szabad költözködését, így létrejött a röghöz kötöttség, azaz az örökös jobbágyság.

61 Úrbéres telek: a földesúrnak az a vagyona, amely nem saját és közvetlen rendelkezése és gazdálkodása alatt álló majorsági (allodiális) birtokaiból állt, hanem jobbágycsoport kezén álló telkekből és közös legelőkből, amelyért cserébe a jobbágy bizonyos ellenszolgáltatással, ún. úrbéri terhekkel (pl. robot) tartozott a tulajdonosoknak.

szolgáltatást semmi időben duplázni köteles nem leszen, és ha földjei fél fertálosnak értékét föl nem érik, azoktul csak kilencedet ad, és aki félfertálosnál kevesebbet bír, csak házas-zsellér gyanánt tartassék.”

A jobbágyok munka-, termény- és pénzszolgáltatásai azonosak voltak a telkes házas és házatlan zsellérékével. Az olyan kuriális helységeket, melyben kizárólag nemesek laktak, nem vonták úrbéri rendezés alá, viszont azokat a helységeket is kuriálisnak mondták, amelyekben kizárólag csak jobbágyok laktak, de a település a földesúr kuriális földjén volt. Ezek a jobbágyok tizedet nem fizettek. Alsóbüköt általában az előbbiekhöz számították.

1767. június 16-án Alsóbükön nagy szélvihar kíséretében fatális nagy tűzben sokaknak a háza leégett. Az égő házakból egy 2 éves gyermeket félig elégve mentettek ki. Hetyéssy Ferencnek 4 éves kislánya ijedtében a szekrény háta és a fal mögé bújt el (hiába keresték), ott teljesen szénné égett. Hetyéssy Ferenc a nagy sietségben nemesiládáját a tűzből az udvarra akarván menteni, ládájának tetje közben kinyílt, s a benne lévő régi iratai – köztük a Lórántffy Zsuzsannától és I. Rákóczi Györgytől kapott donáció iratai – a viharos szélben mind elégték és maga is súlyos sebekkel került Horváth Bálint kúriájába. Ez a tűzvész éppen egybeesett az úrbéri összeírásokkal, amikor az alsóbükiek külön felemlítették: „*hogy a legutóbbi nagy tűz miatt robotoló gazdák házaikat felépítik-e újra, az még nem tudható.*”

Alsóbük urbáriális táblázatán ezért csak a következők szerepelnek: felsőbüki Nagy Pál, özv. Nagy Istvánné, Szabó Ferenc, Horváth Mihály, Bálint és Ferenc, özv. Mórocz Andrásné, Fodor István, özv. Gál Györgyné, özv. Czompó Jánosné, Nagy Mihály, Zobotin László és özv. Polányi Pálné, holott az 1754. január 15-én felvett jegyzékben Alsóbükön összesen 27 birtokos van felvéve, tehát a nagy tűzvészben **1767 júniusában legalább 14 birtokosnak az állatai és épületei váltak a láng martalékává.** Összesen 30 ház égett le ekkor.

X. AZ ALSÓBÜKIEK TELJESÍTMÉNYEI 1705/1706-BAN

(A VIII. fejezet pótlása)

„1706. január 8-án vittek a hadak számára Keresztúrra⁶² 1 vágómarhát, 12 és fél köből abrakot, 33 kenyeret, 2 szekér szénát. Január 30-án a Comissíaratusság requisitiojára Nemes Vármegye Impositiojából Losra⁶³ 4 és fél köből abrakot és 45 kenyeret. Március 23-án Szemerébe⁶⁴ Kisfaludy György vitéz Ezere számára 200 font hust, 100 kenyeret és egy borjut.

1705. december 9-én Somogyi Ádám kapitány 168 lóval megszállván nálok ötöd napig 700 font hus, 100 köből abrak, 160 kenyér, 22 akó bor fogyott el.

1706 év elején Somogyi Ádám compániája meghálván...napig, adtak hust, 25 köből abrakot és 7 akó bort. Ugyanazon év hónap végén Bezerédj Imre Ezeriből való Borbély Gáspár volmiter hadnagy három izben megszállván nálok adtak 200 hust, 20 köből abrakot, 25 kenyért és 3 akó bort. Ugyancsak március 18-án Bossányi János ezredének hadnagya századjával egy éjjel nálok hála: lo hust, 14 köből abrakot és 22 kenyeret fogyasztottak. Faludy György kapitány Kis Ferenc hadi comisszárius által Szemerében adtak 2 vágó marhát és 100 kenyeret. Bezerédj Imre Ezerének Pórládonyban⁶⁵ adtak egy vágó marhát, 35 köből abrakot és 124 kenyeret. Szintén 26-án Török István kapitány Ezerének Szöllősy László quartélymester által küldöttek a Rábaközbe 800 hust, 39 abrakot és 70 kenyeret. Ugyanezen év április 9-én Gecsy Gábor Ezerének Szakonyba adtak 11 vágót, 12 abrakot és 140 kenyeret. Április 17-én ugyancsak Szakonyba Petróczy Ezerének 600 hust, 30 abrakot, 150 kenyeret és 6 akó bort. Április 21-én Ebeczky István kapitány Ezerének Nagygeresdre Vaseric György limitációjából adtak 38 és fél font hust, 33 abrakot és 135 kenyeret.

62 Keresztúr: község 1899-ig Németkeresztúr, majd 1921-ig Sopronkeresztúr néven. A trianoni békeszerződéssel Ausztriához csatolták, ott ma *Deutschkreutz* néven mezőváros (Marktgemeinde) Burgenland tartományban.

63 Los: másképpen *Lozs* mezőváros, ma Nagylózs község.

64 Szemere: másképpen *Répceszemere*.

65 Pórládony: 1941-ig önálló község, akkor az 1871-ben Tompaháza és Berekalja összevonásával kialakult Berektompaházával egyesült *Tompaládony* néven.

Április 24-én Kisfaludy László ötöd napig lévén rajtok, adtak Ezerinek 1800 hust, 18 abrakot és 4 akó bort.

1706. május 12-én hozzájuk érkezvén Esztorás Dánielnek főstrázsamestere Benta István hét kompániával és 17-éig (május) nálok lévén 800 hust, 6 abrakot, 220 kenyeret és 5 akó bort. Ugyancsak május 14-én hét kompániájával Berthóty megszállván, adtak 200 hust, 30 kenyeret és fél akó bort.”

E sokféle megszállás és szolgáltatások folytán a község lakói remény és félelem között éltek mindinkább elszegényedve. Több nemesnek juthatott volna a török teljes kiűzése után igazolt régi (Somogy m. stb.) birtoka vissza, de a kis nemes nem tudta azt visszaszerezni, mert nem volt a fegyverváltságra (ius armorum)⁶⁶ sem tőkéje, sem pedig kölcsönvételi lehetősége.

A neoacquisita komissziónál – amelynek elnöke Kollonich érsek⁶⁷ volt – alsóbükiek közül a *Koffer, Major és Topos rokonság jelentette be igényét, de ezeket Szelestey Ferenc rábeszélte, hogy vele együtt keressék (közös költségen) jogaikat.* Történetesen azonban Szelestey – egy labanc tiszttel párbajozván – hűtlenségbe esett, s ennek folytán kérelmük dugába dőlt. Kollonich birtokpolitikája és telepítési rendszere más büki lakót nem érintett.

66 Fegyverváltság: a magyar nemesek a töröktől felszabadított birtokaikat csak akkor kaphatták vissza, ha birtoklevéllel igazolták a tulajdont, és a birtok értékének 10%-át a felszabadítás terheként kifizették. 1688-tól az ezzel kapcsolatos feladatokat a Neoquistica Comissio (Újszerzeményi Bizottság) látta el.

67 Kollonich Lipót (1631–1707): gróf, bíboros, esztergomi érsek, a magyarországi ellenreformáció egyik vezéralakja és az elnemetesítés egyik fő szorgalmazója.

XI. FELSŐBÜK ÚJ ÁTSZERVEZŐDÉSE

1668-ban Czompó János megvette Tompa János és Ilonának Felsőbükön őket illető kuriális birtokrészt és *megtiltja felsőbüki Nagy Györgynek és feleségének, Tompa Rebekának,*⁶⁸ *hogy ottan bármiféle építkezésbe kezdjen.*

1684-ben Ebergényi István a török által megöletvén, annak birtokait a Czompó család tagjai öröklik, mert az Ebergényi Jánosnak lánya, Judit 1665-ben harmadik férje volt Czompó János. Ez a Czompó Judit *1666-ban visszaváltotta Nagy Györgytől 175 Ft-ért Vizlóbükön azt, amit a Tóth-szeren néhai Tarródy Márton leszármazóitól jogtalanul (admonitio⁶⁹ nélkül) szerzett.* Czompó Sándor (Jánosnak testvére) 1673-ban átvette Felsőbükön Somogyi Mihálynak 5 holdját, 1730-ban pedig a szombathelyi káptalan előtt visszavonja mindazon bevallását, egyezségét, melyeket idegeneknek tett (Czompó Sándor 1754-ben végrendelkezett és halt meg⁷⁰), különösen a felsőbüki Nagy Istvánnak tetteket.

1739-ben VI. Károly császár *Czompó Ferenc, Sándor és Jánosnak adományozta a gyermektelenül kihalt Büki Mihály, Ágota és Annának a Sopron megyei a Felső-, másként Vizlóbükön lévő, általuk bírt 12 sessioval⁷¹ a mellettük elfolyó Répcén lévő malmokkal együtt, sőt e megyében még bárhol található javaikkal.*

1769-ben Czompó László feleségével, Pászthory Annával Felsőbükön a „meleg-érnél” egy rétet elzálogosít Ebergényi Pálnak, aki egyben felhatalmazza Ebergényi János nevű rokonát, hogy a Czompó családnak összes javait 1773-ban bérlő Jezerniczky Károly ellen – aki Sopron megye alispánja – indítson pert.

1772-ben Markovics Péternek özvegye, Habermayer Mária 40 Ft bér ellenében megengedte, hogy *a büki kastély egyik felében* Czompó László neje, Pászthory Anna úrnő lakhasson, jóllehet ezen özvegynek ekkor még Jezerniczky Károly 7650 Ft-tal adós volt a vételárból. A vételi iratokhoz csatolt „passiva” levelekből kitűnik, hogy a büki kastély festését és *oltárképének aranyozását Sedlmajer András soproni lakos 1748-ban* végezte, teljes felépítését a kőművesek 1752-ben kezdték el.

68 Tompa Rebeka Nagy György fiának, Nagy Istvánnak volt az első felesége, tehát téves Hetyéssy állítása. Nagy György felesége Chernel Kata, majd halála után Büki Pintér Kata volt.

69 Admonitio: *figyelmeztetés, előzetes értesítés.*

70 A két említett Czompó Sándor – kora alapján – nyilván két különböző személy.

71 Sessio: *a jobbágytelek* elnevezése a középkori Európában.

1780. szeptember 20-án gróf Festetics Pál összeíratta Bükön Jezerniczky Károly házában talált összes ingóságokat és állatokat, melyeket 1122 Ft-ra becsültek. Jezerniczky egyben átadta a birtokot terhelő valamennyi adóslevelet, aminek összege az elmulasztott kamatokkal együtt 31000 Ft-ot tett ki. Ebben az összegben a legnagyobb volt 11000 Ft, a Niczky családnak járó adósság, míg a bécsi zsidóknak 6200 Ft volt kifizetendő.

„1790-ben felsőbüki [II. – beszúrás: S. F.] Nagy Istvánnak özvegye, Tersánszky Justina öreg és beteg lévén visszaemlékezik arra, hogy férjével együtt a vasvári káptalan előtt 1757. november 29-én szerezték meg néhai Nagy Lajos testvérük vagyonát, 1777. június 3-án pedig ezen özvegy zálogba adta gróf Szluha Antalnénak, és azóta a birtok több kezen is megfordult, és ezért csaknem végső romlásba jutott, mert a fbüki Nagy családból senki sem kínálkozott arra a vagyona, ahonnét a család előneve van. Ezt a vagyont az ő férje is gyarapította, és úgy rendelkezett, hogy az mindig a fiu ágnál legyen.

Minthogy Justina asszony szerelmes gyermekei elhaltak, viszont fb. Nagy Sándor consiliárius⁷² és viceispán⁷³ urnak szép gyermekei vannak, szeretetből ingyen adja azt át Nagy Sándornak azzal a kötelezettséggel, hogy az 1757. évi vételkor megnevezett összegeket tartozik néhai fb. Nagy Lajos leszármazottjainak megfizetni. Kelt: Pápa, 1790. okt. 21.”

A felsőbüki kastély – mint azt már Gregoróczy Vincénél is jeleztük – már 1585-ben állott, bizonyítja Karré Mihály zálogos levele arról a bizonyos rétecskéről, mely Vizlő-Bükön a Kastélyhely mellett van, ahol 5 hold szántóföldje is volt Karrénak. (JEZERNICZKY ELLEN CHUS XIV/555.). Gregoróczy Péter 1602-ben Egyházas- és Mankóbükön lévő birtokrészét 1700 tallérért adta el mankóbüki Horváth Bálintnak a Vas megyei Bucsuban fekvő birtokrészével együtt (U.O. XXII/833.).

72 Consiliarius: *tanácsadó*.

73 Viceispán: *alispán*.

Gregoróczy Péternek Erzsébet lánya Jellasich Györgyné, tőle Markovicsok, akik családi örökség révén lettek Bükön birtokosok, mert Jankovich Izidornak lányát Markovics Gusztáv vette feleségül.⁷⁴

1781. június 23-án daruvári Jankovics Antalnak és feleségének, nemeskéri Kiss Katalinnak adta át tolnai Festetics Pál mindazon javakat a három Bükön, melyeket ő Jezerniczky Károlytól átvett és pedig ugyanazon árban, amiben ő azokat megvette, hozzáadván még Tormás pusztát is. Ennek a Jankovicsnak egyetlen fia 7 éves korában elhalván, a birtok testvérére, Jankovics Jánosra maradt, kinek leszármazottja – a már említett – Jankovics Izidor királyi tanácsos volt.

1786-ban Korabinszky Mátyás Lexikonjában⁷⁵ ezt írja Felsőbükre vonatkozólag: „*Nagy családnak székhelye, birtokosai gróf Jankovics, Nagy, Horváth, Fodor és más családok.*” Jankovics Izidornak 1857-ben bekövetkezett halála után lányának, Markovics Gusztávnénak a kezére szállott. 1869-ben ennek birtokán rejtélyes leletre bukkantak: nagyszámú edénytöredék és igen erős emberekre valló csontvázak nagy tömegben kerültek felszínre.

1790-ben néhai nemes Büky Györgynek Krisztina lányától származott dédunokái és ükunokái (Sillinger, Koffer, Albert és Ampmon családok) eladták összes birtokaikat a három Bük községben rájuk maradtakat 400 Ft-ért néhai Büky János özvegyének, nemes Cséby Krisztinának.

74 A Markovics család csak a XIX. század második felében lett Bükön birtokos azzal, hogy a büki nagybirtokos Jankovics Izidor lányát Markovics Gusztáv vette feleségül, tehát nem örökség révén lettek itt birtokosok.

75 Korabinszky János Mátyás (1740–1811), pozsonyi nyomdász és kiadó 1786-ban *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn* címen földrajzi, történeti és gazdasági lexikont jelentett meg, térképmelléklettel. A helységnevtárat és térképet több szerző munkáiból szerkesztette.

XII. TIZENKILENCEDIK ÉS HUSZADIK SZÁZAD

A francia forradalom nem vetett nagyobb hullámokat, de a háborús konjunktúra minden birtokosból kupeceket csinált. A pénz a zsebben erősebb fegyver volt az ősi kardnál. Mikor pedig jól megszédtek magukat az újjgazdagok, nyereségüket az 1811. március 15-i pátenssel⁷⁶ kilopta zsebükből a kormány. A papírpénzt halomra gyűjtő nemeseket váratlanul visszalökte az ősi pénztelenségbe, s át kellett adniuk helyüket az igazi kupeceknek, akiknek volt kapcsolatuk vagy szimatuk, hogy a pénzügy jövőjébe lássanak.

A papírpénz rohamos elterjedését ostorozta a reformkorszak úttörője, felsőbüki Nagy Pál, aki 1777. október 7-én született⁷⁷ és 1807-ben jelent meg Sopron megye követeként a pozsonyi országgyűlésen. Itten ritka szónoki tehetségével elmondott felszólalásaiban a magyar nyelv politikai és közéleti érvényesülését követelte, szót emelt a jobbágyság fokozódó kizsákmányolása ellen. Bátorsága miatt királyi dorgálást kapott, és az 1825-iki országgyűlésen már ismét ő az alkotmányvédő ellenzék elismert vezére, a közvélemény és az ifjúság bálványja. A magyar nyelv érdekében kifejtett tevékenységének eredménye, hogy Széchenyi István kezdeményezésére létrejön a Magyar Tudományos Akadémia. A nemesi társadalom ünnepelt költője, Berzsenyi Dániel ódát írt hozzá: „*A derék nem fél az idők mohától, a koporsóból kitör és eget kér, Érdemét a jók, nemesek, s jövődő Századok áldják.*”⁷⁸ A nemzeti és társadalmi reform szempontjából rendkívül fontos 1832-iki országgyűlésen azonban már támogatta a konzervatívok azon követelését, hogy korlátozzák a hallgatóság részvételét az alsó tábla ülésein, legjobban azonban a vallásügyi vitában tanúsított magatartását ítélték el.

76 1811. március 15-i pátens: valójában 1811. február 20-án adta ki az uralkodó ezt a devalvációról szóló pátenszt. Ennek értelmében az elsősorban a napóleoni háborúban eladósodott Habsburg Birodalomban forgalomban lévő 1060 millió Ft értékű papírpénzt, a „bankócedulákat” 212 millió Ft értékű „váltócedulákra” váltották be, azaz minden papírpénzt a névértékének ötödrésztéért értékelt le. A rendelkezés – különösen Magyarországon – heves tiltakozásba ütközött, és nem is volt képes a pénz értékét stabilizálni.

77 Születésnapját illetően több dátum szerepel a különböző munkákban, mivel az anyakönyv nem tünteti fel. E dátum a keresztelés napja. Unokaöccse, ifj. Bezerédj István szerint 1777. szeptember 28-án született.

78 *Felsőbüki Nagy Pálhoz című (Az Országgyűlés alatt alcímű) verse.*

Az ellenzék az alsó táblán csaknem fél éven át vívta harcát a főrendekkel a protestánsok vallási jogainak kiterjesztése érdekében. Az *egyébként magát antiklerikálisnak és liberálisnak valló Nagy Pál* nem állott az ellenzék mellé, sőt taktikai húzásokkal segítette a kormányt. Jutalmazásául a kormány megbízta a zár alá vett gróf Pálffy birtokok jövedelmének kezelésével, de Pálffy 1832. október 8-án azt kérte – mivel Nagy Pálnak ekkor már kevés birtoka volt –, hogy kötelezzék Nagyot birtoka egy évi jövedelmének (600 000 Ft) kauciókénti letételére. Válaszul erre Nagy Pál azt felelte: *„Mi tagadás benne, hogy értéken sokakéhoz képest nagyon csekély, annak hihetőkép az oka, hogy eleim ámbátor Erdélyből való kiköltözésük után már a 3-ik századnak lefolyta alatt különbféle, rész szerint polgári, rész szerint egyházi hivatalokat folyvást viseltek, mégis mellette duzs gazdagságra soha szert nem tettek, „probamque pauperiem sine done querebant”.⁷⁹ Csak nem oly régen az atyámnak testvéröccse pedig majdnem szegénységben, mint szombathelyi megyés püspök halt meg.”* (Nagy Pál atyjának testvére, Nagy József az 1790-es években volt személynök, Somogyi Lipót – anyai nagybátyja – 1806–1822 között volt szombathelyi püspök.)

1833-ban rendkívül kedvező áron adta el birtokát Jankovics Izidornak,⁸⁰ és ezután semmiféle rendes jövedelemforrása nem maradt, azonban anyagi gondjai nem voltak, mert a Pálffy zárgondnokságból járt neki évi 6400 Ft, ehhez napidíj, eltartás és lótarthatás az uradalmon belüli utazásoknál. 1848-ig volt zárgondnok.⁸¹

1840-ben kapta meg a kb. 450 holdas majoruradalmat Csepregben,⁸² melynek adományozását már 1831. február 25-én kérte a Kancelláriától. Ezt a bir-

79 *„Adomány nélkül viselték a terhet és a szegényebb voltukat.”*

80 Az újabb kutatások alapján az eladás 1820-ban történt. A vevő a birtok árát tizenöt évre elosztva, negyedévi részletekben fizette, és közben Nagy Pál még a kastélyban lakhatott, megtarthatta a cselédséget, és használhatta az istállót, kerteteket stb. Lásd bővebben: SÁGI FERENC: FELSŐBÜKI NAGY PÁL ÉS DARUVÁRI JANKOVICH IZIDOR KAPCSOLATA. IN: *VASI SZEMLE* VLII. 2008. 1. SZ. PP. 63–69.

81 Zárgondnok: A cselekvőképességet kizáró gondnokság alá helyezés iránt indított perben, az alperes vagyónára elrendelt zárlat időtartama alatt a vagyont kezelő személy, akit a gyámhatóság rendel ki a bíróság zárlatot elrendelő végzésére.

82 Az újabb kutatások alapján 1842-ben történt az adományozás, 1843-ban a birtokba történő beiktatás. Ténylegesen 1850-ben, a haszonélvezettel bíró özvegy halála után, vette át a birtokot a Tallián-örökösöktől. A birtok becsértékét az özvegy halála után kellett kifizetnie (LÁSD: SÁGI FERENC: IDÉZETT MŰ).

tokot Somogyi közbenjárására 35 953 ezüst Ft értékben kapta meg, de még az ilyenkor szokásos „önkéntes felajánlasként” fizetni szokott 1000 aranyat is elengedte neki a király. A nemzeti közvéleményben 1832 óta megerősödött az a meggyőződés, hogy Nagy Pál hűtlenné vált korábbi eszméihez és anyagi előnyökért a kormány szolgálatába állott. Politikailag mellőzöttségét maga is méltatlannak ítélte, s életének hátralévő szakaszát visszahúzódva, a magány és a keserű megbántottság jegyében élte le. A méltatlanságot Kossuth 1886-ban – Nagy Pál fiának, felsőbüki Nagy István országgyűlési képviselőhöz írott hosszú levelében is – hibáztatta ezekkel a szavaival: *„Nagy Pál szerinte nem maradt meg a régi alkotmány keretei között, reformer volt, újtó, aki a politikai önrendelkezésen kívül a polgári jogegyenlőségért is harcolt. Nevetséges eltévelyedés volt azt feltenni, hogy egy olyan szellemi óriás potom zárgondnokságért eladja a parasztság iránt érzett rokonszenvét.”* Bükön egyszerű polgári ruhában járt, barátságosan elbeszélgett a vele találkozókkal, lett légyen az kismemes vagy robotoló paraszt. Felesége Moravek Aloysa⁸³ volt, akitől 1829-ben Pál nevű, 1848-ban István nevű fia született. Ez utóbbi bírta a felsőbüki jószágot, míg Pál csepregi birtokos volt. Atyjuknak egyszerű, újkóti dísű síremléke közvetlenül ott áll a templom előtt, szép, csinos park veszi körül, meghalt 1857. március 26-án.

1831-ben a Felvidéken pusztító kolera iszonyatos gyors terjedését a hatósági intézkedések gátolták a nyugati végekre jutásában, de a rémület hatása alatt néhányan Bükön is végrendelkezni kezdettek, melyeket később visszavontak.

83 Moravek Aloysa (helyesen: Monerich Alojzia): Monerich Gáspár soproni polgármester lánya 1812-től felsőbüki Nagy Pál felesége, akivel kapcsolata megromlott. Válóperük 1847–1853 között zajlott, de végül nem engedélyezték elválásukat. Nem tisztázott, hogy volt-e közös gyermekük, de az biztos, hogy az Alojziával kötött házasságból származó gyermekek Nagy Pál egyik végrendeletében sem szerepelnek. Nagy Pál élettársa a nála 34 évvel fiatalabb Klein Izabella lett, akit éppen az érvényben lévő házassága miatt nem vehetett feleségül. Négy közös gyermekük – Pál, Júlia, Paulina és István – született, akiket viszont a nevére vett. Lásd bővebben: MELKOVICS TAMÁS: FELSŐBÜKI NAGY PÁL – ÉLETE, POLITIKAI PÁLYAFUTÁSA ÉS KÖZÉLETI SZEREPVÁLLALÁSÁNAK JELENTŐSÉGE. *MAGYAR NYUGAT KÖNYVKIADÓ, VASSZILVÁGY, 2013.*, 234 p. Klein Izabellát Bükön temették el, de nem Nagy Pállal közös sírba, hanem a temető egy különálló parcellájába.

Mind a három Bük falunak esztendőnként külön bírát választottak. Felsőbük határa a „Hüjlés”⁸⁴ nevű gyöp közepéig tartott, Középbük határa pedig ezen gyöp közepétől Horváth Péter úr alsóbüki kertjéig terjedt. Ez a gyöp eredetileg bozótos, bokros volt, de hüjlésnek is hívták még 1600 előtt, legutóbb pedig „hüvelyes-rész” volt a neve, s a déli vasúttól keletre még most is látható csekély bokros része, míg a többi részét „hüvelyes nevű gyöpnék” nevezik.

Alsóbük bírása a közbirtokossággal gyűlésben úgy határozott, hogy a Rétre járó dűlőben – míg az vetés alatt áll – régóta az a szokás, hogy oda csak vonó állatokkal szabad menni, de juhokkal ottan legeltetni Szent Mihály napja előtt tilos. Horváth Lászlónak, Mesterházy Istvánnak és Fodor Ferencnek a juhászai mégis Szent Mihály napja előtt ott legeltették számtalan juhaikat, amiért megzálogolta őket a község „ductorja” (vezetője), Balogh György 50 Ft-ra. Emiatt a perben a vármegye először a falunak érveit fogadta el, mert a régi szokásjog alapján nemcsak a közbirtokosság és a parasztság, hanem a földesurak is alkalmazkodtak a régi szokáshoz. Többszöri perújítás, fellebbezés után mégis 113 Ft-ra büntették Balogh Györgyöt, mint aki a zálogoláskor Alsóbük „locumtenense” (felelőse) volt, mert az 1723. évi 58-ik artikulus szerint:

- 1) a gyűlések nyilvánosak legyenek, tehát hirdessék ki;
- 2) a határozatokat jegyzőkönyvbe kell venni;
- 3) elfogadásuk előtt azokat fel kell olvasni;
- 4) a határozataik jegyzőkönyvét hitelesíteni kell.

A 90-ik § szerint olyan határozatokat, amelyek mindenkit érdekelnek, ki kell hirdetni, akik ezt dacból mellőzik, csökönyösen, felelősségre vonandók. A per folytatása közben Balogh György lemondott és 1817-ben Nagy János – mint Alsóbük ductorja – kapta a fenti megrovásokat Sopron vármegye hatóságától.

84 Hüjlés (másként 'Höllís'): Felső- és Középbük között, a déli vasút mellett Szombathely irányába elhelyezkedő dűlő, amelyen, mint a községben legközelebb fekvő területen valamikor főként hüvelyes (helyi tájszólásban: 'hólés') növényeket termesztettek. Ebből származik a dűlő neve: 'hóles' > 'hólís' > 'höllís' > 'höllíses' > 'hüjlés'). A vasútvonal a 'Höllíst/Hüjlést' átvágta, így két részre osztotta: 'Főss-Höllís' és 'Ósó-Höllís'-re.

1836-ban a Fényes-lexikon⁸⁵ a három Bük község birtokosait együttesen így sorolja fel: Jankovich, Horváth, Pejacsevics gróf.

1840-ben szerezték meg az evangélikusok a nagyharangot, mely az első világháborúban veszett el, mert ágyúöntésre beadták a bükiek.

1848-ban a magyar alsó tábla elfogadta az ősiség eltörlését, megszüntették az úrbért és az azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgáltatásokat: robot, dézsma és pénzbeli szolgáltatásokat. Minden a szegénység jólétét segítette elő, mert Bükön 1-1 jobbágnak ekkor már 2-3 földesúrnak is kellett szolgálnia a földesúri családok összekeveredett házasságai folytán.

1851. március 1-jén életbe lépett a dohány egyedárúság és fogyasztási adó, ami a szabadságharcát veszített nép keserűségét fokozta. E lappangó keserűség féken tartására *idegen katonaság szállotta meg Bük községet a Bach-korszak⁸⁶ alatt*. Az idejött lengyel ulánusok⁸⁷ őrhelye a mai Kossuth utcában volt, tisztjeik pedig a szemben lévő Mika kocsmában szoktak ebédelni. Hadnagyuknak az volt a rossz szokása, hogy étkezése után tányérját a kutyájával nyalatta ki. Ez ellen Mesterházy Sándor pincér tiltakozott, a hadnagy ennek dacára – a pincér szemeláltára – megint csak kinyalatta tányérját a kutyájával. A pincér ekkor – se szó, se beszéd – dühében egy jó magyaros arculütést kent le neki, majd hirtelenjében eltűnt. A hadnagy a hallatlan vakmerőségért megtorlásul engedélyt kapott felettesétől, hogy – *ha 24 órán belül elcsípi a tettest* – minden *teketória nélkül azonnal kivégezheti Mesterházyt*. A hadnagy katonáival azonnal keresésére is indult, miközben eljutottak már Mesterházára is, ahol a tettes a nádasban folyó érben rejtőzött el, s amint a nádasban előtörő lovasok zaját hallotta, béka módjára mindig lebukott a víz alá. A derék pincér így megmenekült a kivégzéstől, de a kiállott

85 Fényes-lexikon: Fényes Elek (1807–1876) statisztikus hivatkozott művének teljes címe *Magyar Országok a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*, és a büki birtokosok felsorolása pontosan így hangzik: „*F.u.: Jankovich, gr. Pejachevich, Horváth, Bersenyi, Radó, s más számos nemesek.*”

86 Bach-korszak: a nyílt abszolutista önkénynek az 1851-től 1859-ig tartó időszaka Magyarországon, amely Alexander Bach akkori osztrák belügyminiszterről kapta a nevét. Ebben az időszakban a Habsburgok célja az volt, hogy Magyarországot teljesen beolvassák a birodalomba.

87 Ulánus: lengyel eredetű *könnyűlovas fegyvernem* a XVIII. századtól a XX. század közepéig.

izgalmak úgy megviselték szervezetét, hogy jóval később (50 éves korában) váratlanul szívrohamban halt meg Mesterházán.

1865-ben szeptemberben megindult a Sopron – Szombathely – Nagykanizsa vasút, mely Bük lakosságát közelebb vitte a nagyvilághoz a velejáró sokféle előnyével. (1864. július 14-én már Bükön járt vonat).

1867-ben építették a büki cukorgyárat freudenthali Luft Antallal Gonzales Károly. A Nagycenki Cukorgyári Rt. 1868-ban vette át Luft A. és társaitól a gyárat, melynek gyors fejlesztését tervezte az rt. és új gyártelepek építésébe is kezdett, új gépekkel gazdagítva. A gépeket Patzenhoffer Konrád, a Schmid H. D. szerelője szerelte fel, s ezen Schmidnek alkalmazottja volt Rotherman Dániel és Bauer Ernő. A gyárhoz tartozott Riedinger közönséges nemes volt, de meggazdagodott azon, hogy a répa mosását feltalálta, fia pedig tanult ember volt. *A gyár nemcsak kenyeret adott Bük lakosságának és nemcsak új házak épültek, hanem a lakosság létszáma is kb. 800 fővel szaporodott.* Az első világháború alatt egy ismeretlen nevű cseh mérnök gyűjtötte fel a gyárat és elmenekült.⁸⁸

1891-ben Bella Lajos kutató az Izabella-majortól⁸⁹ nyugatra, a Répcén túl római sírt ásott ki, melyből egy füles korsónak felső része és egy bögre került felszínre.

1912. január 8. A politikai község átveszi a közbirtokosságtól a 4 bikát, melyeket a közbirtokosság ingyen ad át neki. A falu köteles a pénztárából eltartani anélkül, hogy azt az anyaállatok arányában az állattulajdonosokra kivethetné.

88 A büki cukorgyár felszerelése az 1910-es évek közepére elavult, jelentősebb felújításra szorult volna. A háború alatt nyilván a létesítmény esetleges eladása sem lett volna túl egyszerű feladat. Az viszont biztos, hogy a tűzeset előtt a gyárat nagy összegre biztosították, így annak megsemmisülése jelenthette az egyetlen lehetőséget arra, hogy a részvényesek a tőkájük minél nagyobb részét kivehessék, kimenthessék belőle. Szabó József (1915–1988), a néhai jeles büki tanár-helytörténész több tényezőt számba vevő értékelése alapján úgy vélte, hogy a büki cukorgyár nem véletlenül gyulladt ki és égett le. Lásd bővebben: SZABÓ JÓZSEF: BÜK ÉS CSEPREG CUKORGYÁRAI. IN: VASI HONISMERETI KÖZLEMÉNYEK 1987 (XIV.) ÉVF./1. SZ. PP. 39–45.

89 Izabella (vagy Korpa) major: Csepregtől délre a Korpás dűlő mellett helyezkedett el. A Csepreget Acsáddal összekötő út mellett volt, 1902-ben 62 fő lakta. Az Izabella nevet Klein Izabelláról kapta vagy Felsőbüki Nagy Páltól vagy hasonlónevű fiától.

1912. március 23. Minthogy az új „valósítás és osztálybéli sorolási” munkákhoz több költség merült fel, ezért Hetyésy Lajost és Riedinger Károlyt megbízza a község, hogy ezt a vadászati bérből – saját belátásuk szerint – intézzék.

1912. április 27-én a jelenlegi jegyző (Nagy János) személyére nézve a község megszavazta a 15 %-os drágasági pótléket⁹⁰ a főbírói hivatal e tárgyban felhívása alapján.

1912. május 20-án a **munkáslakások felépítésére** olyan határozatot hozott, hogy Kisfaludy Ferenc, Pór István, Tóth István, Takács Samu, Csonka István, Gacs János, Nemes József, Kebelei János, Mikovits József, Szalai János, Iliás János, Kocsis József és Strén János, *minthogy ezeket szorgalmas munkásoknak ismeri*, javasolja részükre munkásház felépítését (ha a törvény szerint előírt feltételeknek megfelelnek) és kész részükre méltányos ár fizetése mellett fundusról (telek) is gondoskodni.

Csepregben az ásatások folytán (Ásás a neve)⁹¹ *a folyó partján emelt sáncolásal az esetleges árvizet a községbe szorítják, mi által a községnek egyes lakosait a legnagyobb veszélynek teszi ki*, azért a képviselő-testület megbízza az előljáróságot, hogy sürgős teendőként a bíró, a jegyző, Riedinger Károly és Lovranits György lépjen a kultúrmérnökkel érintkezésbe.

A cukorgyár által községi póttadó címén befizetett tőkét a csepregi Takarékpénztárban helyezték el, de mert az kevés kamatot fizetett, onnan kivették és másutt próbálják elhelyezni.

1912. augusztus 6. *vágóhíd helyéül az alsóbüki Koplalót*⁹² és a volt Középbükön lévő *cigányház mellett lévő térséget jelölték ki*, de ezt a tervet a cigányok közelsége miatt a felsőbbbség nem fogadta el, ellenben a *faiskola szomszédságában*, a

90 Drágasági pótlék: fizetési többlet neve, amelyet régebben nagyobb drágulások alkalmával a hivatalnokok kaptak.

91 Ásás: A Répce árvizeinek megakadályozására 1814–1818 között Locsmándtól (ma: Lutzmannsburg, Ausztria) a Répce medréből elágazva új árkot létesítettek, így a Répcét két árokba terelték. Az Öreg-Répce a mellette felépült malmoknak adott energiát, míg a másik ág, az Ásás elősegítette az árvizek gyors lefolyását. A két meder Középbük mellett egyesült, de az 1978-ban végzett mederszabályozás óta csak az Ásásban folyik víz, az Öreg-Répcét megszüntették. Az Öreg-Répce ma az ármentesítő csatorna része.

92 Koplaló: disznólegelőként majd szérűskertként használt terület az alsóbüki Répce-híd (Öreg-híd) mellett.

Lovranits háza előtti téren leendő felépítését rendelték el. A vágóhid elkészítésére 2900 Ft-ot előirányoztak, és a felépítési megbízatást Stern Jenő csepregi lakos kapta meg.

1913. március 15-én határozatilag gyógyszerertár létesítését javasolta a falu. Ennek építését Gercz Dezső gyógyszerész a minisztériumtól is kérvényezte, és nagyon melegen pártfogolja, mert a községnek égető szüksége van erre közegészségügyi szempontból, annál is inkább, minthogy *Bük községnek 2938 főnyi lakosa van és nagy forgalmú cukorgyára a téli időkben 600, a nyári időkben 300 idegen munkást foglalkoztat.* Nagy forgalmú vasútállomása van, s a most épülő Zalabér – Túrje – Sárvár – Bük vasútvonal nagy kiterjedésű vidékről fogja önteni a munkásokat a faluba. *Bük tehát egy nagy vidék kereskedelmi központjává lett.*⁹³

1913. december 2-án tartott gyűlésen 30 villany-láng bevezetését határozza el az utcákra, mert ezek nem tűzveszélyesek, és olcsóbbak, mint a petróleumvilágítás. Tűzrendészeti, vagyoni és személybiztonsági szempontból is előnyös, valamint takarékosabb az eddiginél. A pénztárnoki állás szervezését elveti, azonban *segédjegyzői állás szervezéséhez 500 Ft-tal járul hozzá.*

1914. március 4-én az önálló vadászterületek levonásával 2700 kat. holdnyi területét 3 részletben adja ki bérbe 10 évre, és pedig az első volt alsóbüki határ 300 Korona, a második a volt középbüki határ 240 Korona, a harmadik a volt felsőbüki határ 190 Korona kikiáltási árban. *Agarakkal és lóháton vadászni tilos.*

1914. április 15-én a belügyminiszter elrendelte a pénztárnoki állás rendszeresítését (melyet 1913-ban a falu elvetett), s ebből kifolyólag most a pénztárnok évi fizetését 100 Ft-ban állapítja meg.

1914. május 11-én Felsőbükön 10 magánház építésének szabályozási tervét (Markovics utca,⁹⁴ Rákóczi utca) kiadta Csonka Istvánnak és társainak.

1914. június 2. Fekete úti hidak⁹⁵ fenntartási költségeit (t. i. az Ásás jobb partján lévő hidak) a község nem hajlandó viselni, mert az a csepregi határban

93 Ténylegesen a gyógyszerertár csak 1931-ben készült el Bükön. (Németh János gyógyszerész a felsőbb hatóságoktól csak 1930-ban kapta meg a létesítési engedélyt.)

94 Markovics utca: ma Hunyadi utca.

95 Fekete út: Felsőbükről a Répce-ágakon átkelő, az Acsád-Csepreg országútig vezető (mezőgazdasági) út, amely nevét onnan kapta, hogy régen a cukorgyárból kikerült salakkal töltötték fel az utat, így az állandóan fekete volt. Erre hajtották a rétekre a marhacsordát.

fekszik, és azok használják főleg, és 1908-ban is csak azért vállalta, mert az út végleges jellege megállapítás alatt állott. Kéri ezt az utat vicinális útnak⁹⁶ nyilvánítani, és annak költségeihez a megállapítandó „érdekelttség arányában” fog hozzájárulni.

1914. június 26-án a község *újból kéri gyógyszerárának felállítását*, mert ennek felállításával a csepregi gyógyszerár forgalma nem csökken, minthogy a község főleg Szombathelyről szerezte be a gyógyszereket. Indokolt azért is, mert *a községnek már évtizedek óta van orvosa*, és jelenlegi állandó községi orvosa náluk lakik.

1914. július 26. *rendkívüli közgyűlést tartottak a helyzet komolyságára való tekintettel.*⁹⁷ A főszolgabíró telefonon utasította a községet, hogy a vasúti vashidaknak őrzéséről gondoskodják addig, amíg annak őrzésére katonaság nem jön. A tűzoltó gyűlés elfogadta a hídőrzést, és rendszeres őrjáratot, sőt a képviselő-testületnek minden tagját felkérték, hogy kísérik éber figyelemmel minden gyanús egyén megjelenését, mozgását, s a nyugalom és rend fenntartása érdekében a tűzoltók nyújtsanak segédkezet az előljárásnak nehéz munkája teljesítésében.

1914. augusztus 21-én tartott közgyűlés *már a hadba vonult katonák családtagjainak segélyezéséről intézkedett.* A képviselő-testület erre a célra 500 Koronát szavaz meg.

1914. augusztus 31-én bejelentik, hogy az alispánnak főhadnagy fia elsőként nyitotta meg a vármegyében a véráldozatot. A község részvétét írásban adja át Nagy István, Kocsis Ferenc plébános és Balogh Gyula bíró. *Vöröskereszt-egylet megalakul*, elnöke Riedinger Károlyné és László Józsefné öngyásága lesznek.

Az első világháború 99 főnyi hősi halottainak emlékét és nevét a temető bejáratánál csinos parktól övezve egy szép kivitelű hősi szobor őrzi.

1944/45 telén a nyilas Honvédelmi Minisztérium egy része és egy szekeresz (ún. trén) oszlopa szállásolt Bükön, mely innen látta el szánkókkal a harcoló nyi-

96 Vicinális: jelentése *szomszédos*. Ennek megfelelően a vicinális út olyan községi közlekedési út, amely a településeket köti össze egymással.

97 1914. június 28-án Szarajevóban Ferenc Ferdinánd merénylet áldozata lett, aminek következtében az Osztrák-Magyar Monarchia olyan 30 napos ultimátumot intézett Szerbiához, amelynek elutasítása maga után vonja a hadüzenetet. Ez így is történt, és a monarchia 2014. július 28-án hivatalosan is hadat üzent Szerbiának.

lasokat. A felszabadító oroszok nyomására ezek március 31-én⁹⁸ Bükről Kőszegre, illetve az Írottkő irányába menekültek.

1945. április 9-én a debreceni országgyűlés a forradalomban résztvetteket rehabilitálta.⁹⁹

1949-ben *tíz családdal indult a Lenin nevét viselő TSZ, melynek alapító tagja Pfeiffer Istvánné, Lőrinc János és Horváth János voltak.*¹⁰⁰ Ez a termelőszövetkezet 1959. október 24-én ünnepelte fennállásának 10-ik évfordulóját, amikor is a jubileumi ünnepség résztvevőit a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága nevében Nagy László köszöntötte. A szövetkezet irodái a felsőbüki kastélyban voltak, az előtte lévő istállóikban pedig állatjaikat hizlalták.

Alsóbükön megalakult *Kossuth Termelőszövetkezet pártszervezetének titkára Szabó Jenő*, 14 kat. holdas középparaszt volt, aki fiával együtt dolgozott a közösen négy éven át, amikor is az év végi elszámolásokon ugyancsak szép részesevé váltak az emberek. A Répce partján 16 holdas kertészetükből évente 60–70 ezer forintot vettek ki, cukorrépából pedig 217 mázsás átlagtermést takarítottak be a TSZ-ben. Két évi „próbaidő” után azonban 1956-ban felbomlott a Kossuth TSZ és hajdani tagjai ismét egyénileg kezdtek gazdálkodni, de 1959 januárjában már tapasztalták, hogy egyéni jövedelmüknél többet hoz a közös gazdálkodás. Ezért elhatározták, hogy egyelőre 117 holdon kezdik meg a gazdálkodást a közösen. Később a kertészetet is üzembe helyezik, és megteremtik a közös állattálmány számára a férőhelyet. Szabó Jenő kezdeményezője volt a közösség megalakításának, és életét a Kossuth Termelőszövetkezet és a falu felvirágoztatására szentelte. Az ellenforradalom után a pártba kérte felvételét, és mint az MSZMP tagja még nagyobb lelkesedéssel dolgozott faluja szocialista átalakításáért. Tagja volt a szombathelyi járási és büki községi tanácsnak. 57 éves korában rövid szenvedés után hunyt el, 1959. április 9-én helyezték örök nyugalomra a büki temetőben. Rábeszélésére a lakosság sokat áldozott, hogy az állami támogatást kiegészítve 1959. augusztus 23-án *felavathassa új művelődési otthonát*, mely a szombathelyi járás és Vas megye egyik büszkesége.

98 A községet és Kőszéget is 1945. március 29-én szabadították fel, illetve foglalták el a szovjet csapatok. A németek és a nyilasok már ezt megelőzően a Német Birodalomba távoztak.

99 A forradalom alatt a Magyar Tanácsköztársaság értendő.

100 A büki Lenin MTSZ alapításában a felsorolt három személynél többen vettek részt.

A *büki gépállomás*¹⁰¹ nagy segítségére volt a körzetéhez tartozó szövetkezeteknek 1960 őszén, amikor az esőzések miatt Górbán és Bóben vontatottan haladt a vetés, de Szabó László igazgatóhelyettes és Szele Ferenc – a gépállomás párttitkára – igyekezett megértetni velük, hogy vetéstervük teljesítése érdekében ne várjanak 1–2 hetet sem, amit a sajtoskáliaiak igen hamar teljesítettek. A gépállomás kiszistái¹⁰² 1960. július 29-én gyűlésükre meghívták a KISZ-en kívüli társaikat, akikkel együtt elhatározták, hogy versenyfelhívással fordulnak Vas megye fiataljaihoz, és felkérték őket, hogy csatlakozzanak a KISZ-kongresszus tiszteletére indított munkaversenyhez.

A gyógyfürdő felfedezésének idejét 1960. december közepére tehetjük, mert előzménye az volt, hogy a Kőolajipari Tröszt Dunántúli Kőolajfúró Üzeme 1957-ben a büki határban egy fúrótornyot állított fel, és amikor a fúrás mélysége átjutott az 1200 méteren is, a várva várt olaj maradt. A helyette feltörő meleg víz általában csalódást okozott, sőt egy kis ijedtséget is, amit akkor úgy fogalmaztak meg: *„ha nem vigyázunk, elmoossa a határt.”* A feltörő víz elvezetésére valóban nem volt lehetőség, ezért a vállalat nehéz fajsúlyú iszappal elzárta a „kutat”, és más vidékre költözött olajat keresni. A lefojtott meleg víz tudatában azonban *motozni kezdett a gyógyfürdő gondolata*. Bükön, Szombathelyen, sőt még a fővárosban is nyugtalanul törték a fejüket, hogy a birtokukban lévő „kincset” valamilyen módon közkinccsé tehessek.

A megyei tanács fúróvállalata felvonultatását s az ebből adódó kötelezettségeket vállalta, a Víz- és Csatornamű Vállalat az elvezető árkok kijelölését, a községek képviselői pedig a községfejlesztési alap¹⁰³ bizonyos hányadát és társadal-

101 Büki gépállomás: 1949-ben Tormáspusztáról (ma Tormásliget község) Bükre, az egykori cukorgyári műhelyekbe telepítették az Állami Gépállomást, amely 1966-ban szűnt meg. (SZABÓ JÓZSEF: BÜK KÖZSÉG MÁSFÉL ÉVSZÁZADA. I–II. KÖTET. KÉZIRAT, BÜKI VÁROSI KÖNYVTÁR, 1985, I. KÖTET: 326 P., II. KÖTET: 180 P.)

102 KISZ: a Kommunista Ifjúsági Szövetség rövidítése, amely a magyar kommunista állampárt, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) ifjúsági szervezete volt 1957 és 1989 között.

103 Községfejlesztési Alap (KÖFA): 1955–1969 között kivetett települési szintű adófajta, amelyet magánszemélyektől és közületektől egyaránt szedtek, településfejlesztési célra.

mi munkát ajánlottak fel.¹⁰⁴ Aztán megkezdték az elvezető csatorna ásását és az iszaptömeg elszállítását. Még javában dolgoztak, árkoltak az emberek, amikor *hatalmas erővel feltört a forrás*. 1960 decemberében Bük község lakói személyenként 2–3 nap társadalmi munkát végeztek a most feltört gyógyvíz elvezető csatornáinak a Répce felé vezető árok elkészítésekor.

1961-ben kezdték el a gyógyfürdő építését, s a konkrét munkába bekapcsolódott Károlyi Antal, a megye Ybl-díjas főépítésze. A büki gyógyfürdő építésére alakult társadalmi bizottságnak titkára, Polgár Ferenc 58 hektárnyi területet jelölt ki a fürdő rendelkezésére, s az általa bemutatott távlati tervrajzon medencék, öltözők, üdülők, szállodák, motelek, vendéglátó helyiségek, utak és parkok láthatók.

1962. augusztus 19-én megnyílt a büki gyógyfürdő, s két napon 5–6 ezer vendége volt, szeptember 5-től a büki vasútállomástól hétköznapi is rendszeresen közlekedik az autóbusz-ingajárat, sőt vasúti megállója is van¹⁰⁵ a Sárvár – Bük közötti vonalon, melyen Szombathelyről külön vonatok is jönnek a gyógyfürdőbe.

1965 tavaszán a Répcén levonuló árvíz Bük mélyebben fekvő részeit sújtotta, de az árvíz által megrongált vályogból épült házak helyett modern lakások épültek, így új házat kapott az evangélikus lelkész is.

1971/72. évben megkezdődött a büki gyógyfürdő téliesítése is.

Az utóbbi években igen barátságossá váltak a büki utcák. Az árokpartok, illetve a gyalogjárdák mentén a lósóska és a paréj helyett váltakozó sorrendben árvácska, tulipán, lilium, százszorszép, muskátli és még sok-sok szebbnél szebb virág nyílik. Reggelente gondos szerető kezek öntözik őket, hogy mindig szépek, frissek legyenek. Az utcai árkok kiásásakor sok jó kövér földet hánytak ki a járdaszélekre, és a büki nőtanács kezdeményezésére, valamint a tanács javaslatára minden büki asszony versengve ültette oda virágjait.

104 A büki fürdőt kezdetben körzeti fürdőként kívánták felépíteni és működtetni, a szomszédos települések bevonásával. A levezető árok ásásának társadalmi munkásai között így csepregiek is voltak.

105 Vasúti megálló: 1963. május 26-án a büki gyógyfürdő megnövekedett forgalmának kiszolgálására a Sárvár – Répcevasútvonalon a fürdőtől 400 m-re Bük-fürdőtelep néven megállóhely nyílt. A megállóhelyet az egész vasútvonal megszűnésével egy időben, azaz 1974. május 26-án számolták fel. (PAJOR GÉZA: A BÜKI GYÓGYFÜRDŐ 25 ÉVE. BÜKI GYÓGYFÜRDŐ VÁLLALAT, BÜKFÜRDŐ, 1987, 20 P.)

MÁSODIK RÉSZ

Művelődés

I. TÁRSADALMI VISZONYOK

A XIII. és XIV. század társadalmá lényegesen különbözik a megelőző korokétól. A XII. század véres pártvillongásai között királyaink – hogy megbízható híveket szerezzenek, s őket meg is tartsák – elosztogatták hatalmas birtokaikat, s ezzel magától felbomlott a királyi vármegye szervezete. Adományokban nemcsak főúri családok részesedtek, hanem a várjobbágyok is, amennyiben sajátjukból kapták az eddig csak haszonélvezetül bírt területeket. Ennek azután az lett a következménye, hogy az előbbi várjobbágyok szabad birtokos nemesek lettek. Hogy a bükiek mikor önállósultak, pontosan nem tudjuk, de mindenesetre az Árpád-kor végén.

A XIV. században már nagyon bomlik az előbb még szoros nemzetségi kötelék, s így a birtok egyrészt az egyes községek határain belül is mind több család kezére kerül, sőt a „*fiú örökös nélkül meghaló nemes*” birtokán az osztályos atyafiak osztozkodnak, ha bizonyítják, hogy ezt a birtokot a meghaltnak őseivel együtt az ő őseik is birtokolták valaha. Az ősi javakra vonatkozó okiratokat az egyes családok féltékenyen őrizék, s ha esetleg annak egyes kitételei alapján mások is be akartak jutni az ő kárukra, akkor inkább igyekeztek letagadni annak kezükben lételetét, de ilyen esetekben a törvény eskü alatt kötelezte őket, hogy a kérdéses irat nincsen náluk.

A Sopron megyei összeírásokból tudjuk, hogy 1543-ban Wyzlóbükön Büky Jánosnak 7, Egyházashükön Gosztonyi Istvánnak 4, Ivánczy Farkasnak 3, Mankóbükön Zaytay János özvegyének 12 portája volt, de *ugyanekkor Wyzlóbükön már 3 menekült nemes is volt 3 jobbágyával együtt.* A „porta” eredetileg (1342. évi 19. §)¹⁰⁶ valóságos kapu, amelyen szénával vagy gabonakévékkel rakott (4 ökrös) szekér bejár, megfelel kb. egy egész jobbágyteleknek. 1610-ben

106 Károly Róbert király (ur. 1308–1342) 1342. évi dekrétuma, illetve annak 19. §-a a kapuadóról.

már csak elméletileg létező kapu, amelyet gyakorlatilag egyenlőnek vettek 4 jobbágy- vagy 12 zsellérházzal, s ezt az elvet törvénybe foglalták 1609, 1613, 1618, 1622-ben. Utóbb még nagyobb lett ez az adóalap, s a portának megfelelt 4 olyan jobbágy, kiknek saját ekéjük van 4–6 igás állattal, vagy 8 jobbágy 2 igás állattal, vagy pedig 16 zsellér igás állat nélkül. (MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNETI SZEMLE 1905. ÉVF. 177. OLD.).

A német hadak beszállása folytán ez a portális adó növekedett, s Esterházy Pál nádor Őfelsége elé terjesztette „*ez hazánk keserves sorsát és elviselhetetlen, fölöttébb való terhes adózását e teherűl és adózástól felszabadítani kérte*” a következő eredménnyel:

„elsőben: az jövő májusban fizetendő porciók fele elengedtetik;

másodszor: ha mi excessusokat¹⁰⁷ tett volna az általjáró német vitézlő rend, azok liquidáltatván az comissáriusok¹⁰⁸ előtt épen megtéríttessenek;

harmadszor: hogy azon által járó hadak ennek utána pénzen éljenek, s minden személytől 2 garast s a ló porciójáért is viszont 2 garast fizessenek a vármegyében által menő vitézek.

Kelt, Bécs, 1689. márc. 1.

II. NEMESSÉG ÉS JOBBÁGYOK ARÁNYSZÁMA

A történeti részben előadottak szerint ezt csak megközelítő pontossággal állapíthatjuk meg. 1714-ben Büknek 915 lakója közül 44 olyan család volt, akik nemeseknek tartották ugyan magukat, de nemességüket hiteles adatokkal nem tudták igazolni. Később megindult hivatalos nemesi vizsgálatok során 1754/55. évben ezek közül sokakat kétségtelen nemeseknek nyilvánítottak az előkerült régi írásaik alapján, de voltak olyanok is (mint pl. a Hetyésy család) – akik elpusztult nemesi irataik hiányában – 70–90 éves élő tanúkkal bizonyították be azt, hogy családjuk „*emberemlékezet óta*” mindenkor nemesek voltak. A XVIII. században keletkezett nemesi levelek ugyanis megmaradtak, és a legrégebbi nemesekéi az idők viharában elpusztultak.

107 Excessus: *többlet*.

108 Comissarius: *felügyelő*.

Büknek 1804-ben 1192 lakosa közül 550 tartozott a nemességhez, de ezt megelőzőleg bizonyára csak egyharmada volt nemes a község lakóinak, kik közé Zalából, Somogyból menekült át a török előnyomulása folytán jobbágy, zsellér vagy nemes egymással keveredve.

A nemesi telkeken szabadmenetelű zselléreként éltek a paraszti rendű lakók, akiket az urak oda fogadtak. A község jellegadó rétege, a haladó természetű kisnemesség sok nemes gondolattal gazdagította a falut, mely a Bach-korszak után könyvtárral párosult Olvasókör létesítésével is emelte a művelődést. A legújabb kor ideálja pedig a szociális érzésű szabad ember.

III. VALLÁSI VISZONYOK

A pogányból kereszténnyé vált magyarság 500 éven át élvezte a vallás egységét, melyet 1517-ben megbontott Luther hitújítása. Környékünkön először Sopron német polgársága 1555 táján már az új hitelvet követi, s onnan terjed a század második felében a Répce mellékén Bükre is. 1588-ban Ebergényi Péter a négy Bük (Viszló, Egyházás, Thyván és Mankó) községek nevében tiltakozik az ellen, hogy a lócsiak legeltessenek az egyházásbüki eklézsia prédikátorának (pastorának) birtokán, vagy – ha akarják – úgy fizessenek érte bért neki (SOPRON M. I. KÖZGY. JKV. 321. OLD.). A század végén a község nagyobb része már az új hitet vallja, habár ekkor még nem alakult ki az egyházszervezet, de elősegítette az, hogy a XVI. század zűrzavaros viszonyai között a tényleges hatalom Magyarországon a nagybirtokosok kezén van. Az 1591. évi csepregi zsinaton Nádasdy kijelenti, hogy aki nem ért egyet az ágostai hitvallással, azt birtokain meg nem tűri. Ha az ilyen földesúr és prédikátor szavára nemcsak a közvetlen alattvalók hagyják el hitüket, hanem a jogilag szabad szomszédos kisnemesek is engedtek a nyomásnak – főleg pedig az új hitelveknek –, az ugyancsak természetes.

1552-ben Ujlaky Ferenc kancellár – akit Ferdinánd győri püspökké is megválasztott – két büki nemes panaszából értesült arról, hogy az Egyházásbükön Szent Kelemen tiszteletére épült eklézsianak földjeit Karré Imre nemes elfoglalta, ezért királya nevében megparancsolja, hogy azok az említett eklézsia részére – mint régi jogtulajdonosának – hiánytalanul visszaadassanak. Ujlaky azonban

rendeletét – más sok irányú elfoglaltsága folytán – nem bírta végrehajtani (OLT. GERSEI PETHŐ CS. LT. FASC. II. NR. 19. c.). Az új hit követői a XVII. század elején és pedig valószínűleg a többségi elv alapján, Bükön is elfoglalják a saját használatukra a templomot és paplakot a hozzátartozandó birtokkal. Erre vall a következő okmány:

„Én Füzy Péter a büki Ecclesiának lelkipásztora adom mindeneknek tudtára, főképpen itth az helben utánnam következő lölki Tanétoknak, hogy ez minemü földeket az pap Kután az nemes és tisztelendő Ebergényi Péter uram, ki az itt való Eccleziának fő patronus birel, melyek közül sokakban irtatott és ugy építette őket, volt azért énnékem és mind az én előttem valókkal illy végzése ő kegyelmének, hogy valamidőn akarta ő kegyelme bevetni, szabad volt vele, kikről adott aztán ő kegyelme 6 Fl.¹⁰⁹ Ezekben pedig senkinek nem volt szabad el-lennyi, mivel hogy ő kegyelme Irtatta és Árokéteté be őket. Mi magunkét pedig sem én, sem az én előttem valók nem ártottuk magunkat hozzá, hanem mindentül fogva az ő kegyelme szabadságában volt, de mi csak az föllyüli megnevezett 6 Fl. vártok meg eő kegyelmétül, amelyet nekünk bwth nélkül¹¹⁰ eő kegyelme megadott, amikor akartuk. Ezth akartam kgteknek jelenteni.

Actum Bwk 4 Junii Anno 1602.”

(OLT. GERSEI PETHŐ CS. LT. SOPRON MEGYE FASC. III. NR. 53.).

Így anyagilag is megerősödött az evangélikus hitközség már a bécsi béke megkötése előtt, és későbbi pártfogója, [a] mankóbüki Horváth család csakhamar fontos szerepet játszott a lutheránus egyházi életben. A XVII. században több nevezetes kerületi gyűlés színhelye Bük. Így 1640-ben Fisztrovics György csepregi rektor vezetésével az Isten mivoltáról (de Deo) vitatkoztak, és az elnöki tisztelet Kis Bertalan superintendens¹¹¹ látta el. 1646-tól 1652-ig Büki Mihály volt Bük lelkésze, aki egy ideig nehéz viszonyok között a csepregi alsó templomban is szolgált. 1649, 1659, 1661-ben ismételtén Bükön volt a kerületi gyűlés, ahol

109 Fl(orenum): forint.

110 Bwth: valószínűleg *böjt nélkül* azaz hiánytalanul.

111 Superintendens: a protestáns egyházkerületek választott vezetői, ami a római katolikus egyház rendszerében a püspököknek felel meg.

az utolsó 1669. június 27–28-án volt, melyen a dunántúli prédikátorok nevesebb patrónusaik (Mesterházy Péter stb.) kíséretében püspökválasztásra gyűltek egybe.

A 4 jelölt között szerepelt a büki prédikátor, Fábry Gergely is, aki a kőszegi Fekete István 89 szavazatával szemben csak 7 szavazatot kapott. Ezen a zsinaton felpanaszolták, hogy *„az evangélikusok magukat soha oly óvatosan nem viselhetik, hogy valamit reájuk ne fogjanak, és ha azok is elunván a sok nyomoruságot, katholikussá lesznek akarattjok ellen, ottan mingyárást minden vétkük megbocsáttatik, melyből kitetszik, hogy csak azért nyomorgattatnak, hogy katholikussá legyenek.”* (ORSZÁGOS SZÉCSÉNYI KT. FOL. LAT. 2077.). A protestantizmus Bükön ekkor élte fénykorát, míg a katolicizmus az ifjú Nádasdy Ferencnek 1643-ban ősi hitére való visszatérése következtében sem bírt megerősödni mindaddig, míg a lefejezett Wesselényi-összeesküvők kapcsán és ürügye alatt az ellenreformáció lángra nem gyúlt.

Az 1681. és 1687. évi országgyűlések gravamenjei¹¹² között – többek között – a protestáns rendek is felpanaszolják a büki egyházközség fentebb említett javainak visszavételét is. Ekkor már nemcsak reményeikben csalódtak, hanem 1687-ben megjelenik az a törvény is, melynek értelmében protestáns istentisztelet nyilvános helyeken nem tartható, hanem csak az úgynevezett artikuláris helyeken, és pedig Sopron megyében csupán Nemeskér és Vadosfa községekben. Más községekben – tehát így Bükön is – csak családban tartható magán-vallásgyakorlat (biblia-, könyvolvasás, imádkozás a családban), lelkészt és iskolamestert nem tarthatnak, míg a keresztelést, temetést stb. náluk is a katolikus plébános végzi a rendes stóla¹¹³ fejében. A rendelet megszegőit a pozsonyi rendkívüli törvényszék elé idézték, s akik ottan is ragaszkodtak hitelveikhez, gályarabságra stb. ítéltettek. Ilyen szomorú sors érte néhai büki Szabó Mihálynak vejét, Koczgy Györgyöt is, kinek neje, Szabó Anna 1684-ben olyan nagy szegénységbe jutott, hogy az éhségtől majdnem meghalt, de nagyanyja rokona, Gyeli Tamás nem hagyta el, hanem táplálta, ezért 1699-ben Egyházasbükön és Mankóbükön lévő birtokrészeit neki vallotta be a szombathelyi káptalan előtt. (1699. ÉVI PROTOC. NR. 108.).

112 Gravamen: *sérelem, panasz.*

113 Stóla: adomány, amelyet kereszteléskor, esketéskor, temetéskor, bizonyos iratok kiállításakor adnak a pap számára.

A katolikus restaurációt pár évre megakasztotta ugyan Bükön II. Rákóczi Ferenc kora, de azt is tudjuk, hogy *1683. január 22-én Simonides Mihály – mint büki plébános – írta alá tanúként azt a vételt, amikor felsőbüki Nagy István és neje, Tompa Rebeka 440 Ft-ért megvették Bükön a kihalt Paxy vagyont. Viszont az is kétségtelen, hogy Büknek 1685-ben Szántó András volt a prédikátora, mikor Balogh Péter eladta Rábabogyoszlóban¹¹⁴ lévő házát. (OLT. OSTFFY LT. FASC. XXI. NR. 37.). Szántó prédikátor agilitásának tulajdoníthatjuk, hogy a lakosság háromnegyed része 1697-ben még lutheránus, jóllehet Kondrai Tamás plébános hihetőleg már 1673 táján elvette a templomot az evangélikusoktól, de a hozzátartozó birtok talán még a patrónusok kezén aprózódott el.*

Hogy a szabadságharc alatt a protestánsok újra visszavették-e a katolikus egyházi javakat, amikor a fejedelem a protestáns többségű községeknek szabad vallásgyakorlatot engedélyezett, lehetségesnek kell vélnünk, mert arányszámuk ekkor növekedett. 1714 után már nincsen evangélikus lelkész Bükön. Az egyházi ténykedéseket valószínűleg a plébános végzi II. József (1780–1790) koráig, aki Türelmi rendeletével (1781. okt. 15.) megszüntette ezt az állapotot, melynek alapján a büki evangélikusok főleg Nemescsóban, Nemeskéren az evangélikus papnál tartották az esküvőjüket, kereszteléshez és temetéshez onnan hoztak lelkészeket. Végül 1784-ben felépítették Alsóbükön a saját templomukat egy kert közepén, melybe az utcáról nem lehetett direkt bejárni. A megújult egyház történetével többen is foglalkoztak, így Zongor Endre (1885), legújabban a nemrég (1972) elhunyt Fülöp Dezső lelkész. A templom három oldalán körbefutó karzatot 3-3 faoszlop tartja három karral. A mennyezet fagerendás. Kívül is egyszerű a templom, melynek főhomlokzatán áll a lezáró hullámos orom. A főhomlokzat előtt áll az 1826-ban felépült torony.

A régi templom visszaadása után a katolikus egyházközség újraéledt, de a régi arányszámát nem tudta elérni a községben. Bár a plébánosok nagy igyekezetükben odáig mentek, hogy 1701-ben egy halódó (ante agonem) evangélikus fiatalt térítették át, legtöbbször pedig öreg özvegyeket betegségükben és haláltusájukban nyilvánítottak áttértnek. Hítelveik folytán a vegyes házasságból született gyermekeket vagy a szülés folytán meghalt evangélikus anyát csecse-

114 Rábabogyoszló: Sárvár mellett helyezkedik el. 1950-ig önálló település, akkor Alsópaty településsel egyesítették *Rábapaty* néven, és ehhez csatolták 1974-ben Felsőpatyot.

mőjével együtt vették fel katolikusnak. 1715-től 1724-ig nincsen bejegyzés az anyakönyvben, melynek okát nem tudjuk, habár a Bükön szolgált plébánosok névjegyzékét az anyakönyvben megtalálhatjuk.

A hittársaik között belső viszályok is felmerültek, mert 1754. június 27-én megérkezett Középbükre Győrszemeréből az a plébános, akit a győri egyházmegye rendelt az eddigi büki pap helyére, de felsőbüki Nagy Lajos uram azzal ijesztgeté, hogy 24 óra alatt a partikáját a plébánia házból kihordassa. Időközben az új plébános holmijait 3 szekérrel a büki ludimagisterek (tanítók), Sax Mihály és György, Haydan Jakab házába vitték, majd onnan ismét a parochiára. Nemsokára Tömördről 30 jobbágy érkezett Nagy Lajoshoz, akikkel kidobáltatta az új plébános ingóságait (SOPRON M. LT. T. II.). Rendkívül erőlyesen bánt el Böhle Farkas plébános az 1768. május 17-én általa eltemetett 74 éves lutheránus Hetyéssy Ferencsel, ugyanis családjára súlyos pénzbüntetést rótt ki azért, mert elhalálózása előtt nem gyóntatták meg, s ezt a temetési bejegyzésében külön kihangsúlyozza: „*non sine mulcta pecuniaria admissus est*”.¹¹⁵

Az evangélikusok kezdettől fogva inkább Alsóbükön laknak, a katolikusok viszont Felsőbükön. Számarányuk így alakult:

	1697	1714	1804	1831	1869	1910
Katolikus	230	270	618	702	1260	1879
Ágostai hitvallású evangélikus	487	678	525	650	800	992

115 „*Nem végezte el pénzbírság nélkül.*” (ti. a temetést)

IV. BŰK RÉGI TEMPLOMA

Bük régi temploma messzire túlnő jelentőségében a többi vidéki templomén. Hajója három széles szakaszból áll, melyeket cseh bolt¹¹⁶ főd, a középső szakaszt kettős, a szélsőket egyes heveder szegélyezi, ezek dús tagozású íon pillérekből indulnak felfelé. Az orgonakarzat alatti térnek szinte harmadát elfoglalja a kerek csigalépcső, a mennyezeten üres stukkókeretek. A köríves diadalíven látható latin szöveg szerint 1408-ban épült Szent Kelemen pápa és vértanú tiszteletére. A diadalívet tartó oszlopfő fodrozata egy 1250–1300 táján épült templom maradványa. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy 1408-ban ne épült volna újjá. A templom nyugati oldalán a tornyot barokk párkányok 3 emeletre bontják. A déli oldalon van az 1871-ben épült sekrestye és oratórium a Szapáry család címerével. 1857-ben a templomot patrónusa, a felsőbüki Nagy család restauráltatja.

1766-ban a templom alatt 3 kripta van, mégpedig a jobb oldali a Czompó családé, a bal a templomé, hová megfelelő díjért lehet temetkezni, a középső a Horváth családé. Ezeken kívül a templomot körülölelő temetőnek déli részén fekszik a Fodor és Szelestei családok közös kriptája, a főút legvégénél dél felől a vasajtóval lezárt Berzsényi kripta fekszik bokroktól és indáktól szerényen rejtetten. Közvetlen a templom épülete előtt szép csinos parktól övezve áll Felsőbüki Nagy Pál egyszerű, újjóitikus síremléke.

V. KISEBB MŰEMLÉKEK

A temetőpark egyik szögletében a hajdani Immaculata szobor kerubfővel, szőlőindával. Pár évtizeddel később, a XVIII. század első felében készült egy másik Immaculata szobor, széles talapzata sziklaszerű, rajta 2 női alak szegélyez egy kopott címert.

A Nepomuki Szent János tiszteletére épült kápolna 1842-ből való. (Az elsőnek említett szobrot Bangóné asszony 1711-ben emeltette, amint azt már a történeti részben említettük).

116 Cseh bolt vagy csehboltozat: egy félgömbből vagy félellipszoidból kialakított boltozat.

VI. ISKOLA

Az iskolázás Mária Terézia koráig kizárólag az egyház kezén volt. Minden kö-zépkori plébániának volt fiúiskolája, ahol a hittant képekről és versbe szedett énekekből tanulták a fiúk. A hittanon kívül az énekekre fektették a fő súlyt, hogy szertartásoknál, temetésnél éneklésükkel segédkezzenek. Minthogy pedig ezek a sok éneket „betéve” nem tudhatták, ezért kellett a fiúknak írást és olvasást tanulniuk, míg a lányokat akkoriban egyáltalán nem iskoláztatták. Eleinte a plé-bánia, később a tanító lakása szolgált iskolául. A reformáció térhódítása után ezt a példát követték a prédikátorok, majd a lutheránus iskolamesterek, de a XVII. század végén, 1697-ben már a katolikus Pesti Ferenc tanítja az ifjúságot.

A falusi iskolák tanítási menetében 3 fokozatot különböztettek meg. Az első fokozatban az ABC olvasást és írást, a másodikban a nyelvtant tanulták hittannal párosulva, a harmadik fokozatba az öreg diákok tartoztak, akiket főleg egyházi énekekre és hittani elvek magyarázatára tanítottak. Ezeknek kötelessége volt a ki-sebb gyermekek tanításánál segédkezni a rektornak, akit a katolikusoknál „Mes-ter”-nek /Magister Scholae/, némely helyen „Ludi Magister”-nek neveztek.

Ilyenek voltak Bükön:

1684. június 12-én Nagy István „Magister Scholae Bükien-sis”.

1702. május 16-tól Dugovics János kántor és orgonista Felsőbükön.

1728. Dankovics István Ludi Magister.

1739-ben Középbükön Ludi Rector: Csuklin János stb.

A tanítás főleg a téli hónapokban folyik: Mindenszentektől Szent Györgyig. Iskolamestereik tanítók, kántorok, harangozók, templomgondozók és jegyzők is egy személyben. 1841-ben Kempf János plébános sürgetésére új iskola épült, melyhez Jankovics földesúr 4600 téglát és 1000 Ft-ot adott. 1772-ben Osvald Imre Ludi Rector Bükien-sis. Alsóbüknek 1797-ben, majd 1810-ben Kovacsics Já-nos a tanítója, időközben, 1806–1810-ig Mathis Ádám a tanítója.

1966-ban 3000 kötetes mintakönyvtár létesült a községben.

VII. GAZDÁLKODÁS, ÁLLATTENYÉSZTÉS

Már a XI. században használatos volt a három részes frank eke, s divatosá lett a háromnyomásos (vetésforgós, ugarolós) gazdálkodás. A földművelés nem virágzott nagy mértékben, mert a határt rengeteg erdő borította, s a folyó hatalmas árterülete, mocsaras lapályai inkább az állattenyésztésnek kedveztek. Így a félnomád elődeink lassú hódítással, erdőirtásokkal, mocsárlecsapolásokkal törtek maguknak megélhetési lehetőséget. Aratás után gazdák, zsellérek csekély gabonájukat saját szérűjükön nyomtatták, de régente inkább csak ökrökkel tipratták ki. Mindezek folytán egyre szorosabbá vált a nép kapcsolata a földdel, s *a vele járó haszna kötötte a megtelepülése helyéhez, és a szálláshelyből otthon lett.* A rozstot azonban minden alkalommal csépelelték, mert a zsúpot sok mindenre felhasználták. A kicsépelelt vagy nyomtatott gabonát megrostálták, azután felszórták, azaz először lapátokon a levegőbe szórták.

1580-ban Oláh Császár Miklósnak özvegye, Szlunyi Anna azzal vádolta Büky Gothárdot, Pulyay Tamást és Strobl Bálintot, hogy Cillendorfnál¹¹⁷ titkos utakon – a vám megkerülésével – vitték át állataikat Ausztriába. A kihallgatott sok tanú azonban Büky Gothárd ártatlanságát bizonyította. (SZOMBATHELYI KPLT. 1580. PROT. NR. 86.).

A marha- és juhtenyésztés főleg nyugat felé irányult, Bük pedig híres volt gyapjújáról és sajtjáról.

Aranynak és tallérnak az értéke nagyon felszökött 1625-ben, a kalmárok összeszedték a jó pénzt és rosszat hoztak helyette. SOPRON MEGYE II. KÖZGYŰLÉSI JEGYZŐKÖNYVE (590. o.) három kereskedő vagy tőzsérről, Babos Balázs, Hagymási Pál és Oláh Andrásról azt jegyzi fel, hogy azok fejenként 50–50 dénárt fizetnek.

1686-ban Esterházy Pál nádor azt jelenti Lipót királynak, hogy *„a porció elviszi a lakosság élelmét, olyan nagy éhhalált okoz, hogy a nép feleségét, leányait eladja az idegen katonáknak. Nemest és jobbágyot egyformán szekerbe fog, zabot, gyümölcsfákat vág ki, házakat éget, nemes diákokat gyilkol.”*

117 Cillendorf: itt Hetyéssy feltehetően a Bécsújhely (Wiener Neustadt) melletti, alsó-ausztriai *Zillingdorf* községre utal, amely határos Burgenlanddal, ennek megfelelően 1921-ig Magyarországgal, illetve azon belül Sopron vármegyével.

A három Bük községben háromféle pásztor volt: egy ökörcsordás (bubulcus), egy tehénpásztor (armentarius) és sörtélles¹¹⁸ (disznó) pásztor. Az ökörcsordás és tehénpásztor mind a három községben más-más volt. (OLT. INQUISITIONES IURATORUM FASC. 17. NR. 1155.). 1715-ben Felsőbükön 28 jobbágyházhoz és 2 zsellérházhoz tartozott 434 mérő alá való föld, 65 kaszásrét. Középbükön 25 jobbágy- és 1 zsellérházhoz tartozott 536 mérő föld, 60 kaszásrét. Alsóbükön 44 jobbágy- és 1 zsellérházhoz 642 mérő föld tartozott. Földjei – mivel rónán fekszik és jól művelik – elég termékenyek. Az úgynevezett tüskés gypsége a felesleges birka és marha miatt kopár. Erdei kelet felé hajdan szépek voltak, de már igen pusztultak. A közbirtokosság ültetett a XIX. század elején kb. 50 holdból álló erdőcskét, de kevés sikerrel, délre azonban igen szép erdeje van házsorszerint a birtokosok között felosztva, mely gyertyán és tölgyfákból áll. Régen a Hobajon volt a Simonné szilvása, Mankóbükön pedig a Körtvélyes erdő, magában a faluban azonban csak néhány kertben van gyümölcs, ezért sok gyümölcslopás történik.

Felső- és Alsóbükön 1-1 háromkerekű malom is van a Répcén, mely jó ízű hallal és még jobb kiváló rákkal szolgál. Emberemlékezet óta volt Alsóbük határában egy közös fundus, egy Csonka fa nevű bokor, melyet nemesek és jobbágyok egyrészt közlegelőül használtak, másrészt tüskét és bokrot tetszésük szerint szabadon vághattak maguknak ottan. Legújában azonban 1754-ben az alsóbüki *Fodor János* és a *mankóbüki Horváth Mihály földesurak a maguk részére irtani kezdték, majd a köznép tiltakozása ellenére felszántották.* A jobbágyok állattenyésztéssel igyekeztek magukon segíteni. Télen kihizlalt ökreiket, birkáikat a soproni híres állatvásárookra hajtották, ahol dúsgazdag tőzsérek vásárolták meg Bécs és München számára. Volt azután minden jobbágynek egy kis kenderföldje, melyből minden helybeli lakos házilag állíthatta elő vászonszükségletét, ponyvákat, zsákokat, fűhordó nagykendőket stb. Kendertilalás, fonóház élénkítették akkor az őszi és téli estéket. Ezen termelés következtében ebben az időben a

118 Sörtélles: régebben a disznót egyik sajátos testi vonásával *sertés* > *sörtés* > *sörtélles* elnevezéssel is illették.

takácmesterség nagy virágzásnak indult. Takácsai hajdan külön céhet alkottak, és 1761-ből való céhlevelüket a budapesti egyetemi könyvtár őrzi.¹¹⁹

A felszabadulás után gyökeres változás történt Bük gazdasági életében. Felszámolva az évszázados elmaradottságot, örökre felszámolta a kizsákmányoló osztályokat, és megalakította a kiválóan gépesített Lenin Termelőszövetkezetet, amelynek állattenyésztése és kertészete gazdaggá tette a szövetkezet tagjait. A tisztán tartott istállóiban jól gondozott, jó tejlő tehének is vannak. Az évi fejési átlag már 1958 decemberében 3900 liter. 1959-ben állattenyésztésből 700 ezer, a kertészetből 220 ezer forintot vettek be és 102 vagon cukorrépát adott át a cukorgyárnak. Később a Kossuth TSZ-szel való egyesülést követően egymás után szaporodtak a régi zsúptetős házak helyén az új cseréptetős, fürdőszobás, szép kertekkel díszített szebbnél szebb házak. A régi helyén szinte új község született, amelyben az államhatalom a nép érdekeit, a dolgozók alkotóerejének szabad kibontakozását és jólétét szolgálja.

VIII. A SZAPÁRY-KASTÉLY

A Répce mentén épült barokk kastélyok egyik legszebb példánya. Felsőbüköt regényesíti a kastély udvarán lévő szép kert, melyben különféle külföldi fák, csemeték és virágok díszlenek. A kertnek díszét nagyon emeli a rajta keresztül folyó Répce és kis mesterséggel készült halastó, melyet a XIX. század elején alakított Nagy Pál, kinek elődjei a XVII. század végén kezdték építeni a kastélyt.¹²⁰

E kastély hajdanában vízi erőd lehetett, melyet mintegy 50 méternyi távolságra négy toronyszerű erőd környezett, melyekből egy megmaradt részt 1926-ban

119 A büki takács céh 1712-ben III. Károly királytól kapta első privilégiumát. (DOMINKOVITS PÉTER: SOPRON VÁRMEGYE CÉHPRIVILÉGIUMOK FELÜLVIZSGÁLATÁRÓL KÉSZÍTETT JEGYZŐKÖNYVE (1761) IN: ARRABONA. MÚZEUMI KÖZLEMÉNYEK; 36/1-2., SZERK.: TÓTH LÁSZLÓ, GYŐR, 1998. 23., 33., 37.)

120 Hetyéssy itt hivatkozás nélkül és pontatlanul idézi Drinóczy György Szapáry-kastélyról a XIX. században írt feljegyzését, amely így szól: „Felső Büköt regényesíti egy csinos kastély angol izlésű kerttel melyet országszerte híres Nagy Pál alakított e század elején, mellyben különféle külföldi fák csemeték, és virágok virítanak. A kertnek díszét nagyon emeli a rajta keresztül folyó Répce és kis mesterséggel készült halas tó.”

már jégveremnek használtak. A kastély építkezését Nagy György már 1666-ban akarta kezdeni, de Czompó János ekkor a felesége, Ebergényi Judit nevében megtiltotta annak a nemesi kúriának építését és általában a Tompa javak használatát Felsőbükön. Nagy György akkor Sopron megye szolgabírája volt, s így az építkezést folytatni akarta, ezért 1668-ban Czompó János és felesége újból tiltakoztak, minthogy Tompa János és Ilonától örökáron már régebben megvették azok birtokrészét Felsőbükön. Mikor később Nagy István feleségül vette Tompa Rebekát,¹²¹ akkor rendeződtek a birtoklási viszonyok, ezért van a kastély kapuzatba bevésve az építtetés évszáma: 1696. Felette ez az írás: „*Spes innixa Deo nunquam confusa recessit Mgr. Stephanus Nagy de Felső bük Sacramae Caes. Mattis P.Pae Protrius I.C.S.V.C. sibi posterisque consultum esse voluit.*” („Az Istenbe vetett remény sohasem hátrált megzavarodva. Felsőbüki Nagy István, a legszentebb császári és királyi felség személyes jegyzője, nemes Sopron vármegye alispánja magának és utódainak akart lakásról gondoskodni.”)

A kastély műépítészeti leírását 1937-ben Csatkai Endre így látta és írja le. Értékes barokk épület, későbbi hozzátoldásokkal. Főhomlokzatából egy tengelyes középrizalit¹²² ugrik előre. Hatalmas félkörívvel záródó bejáratát kockákba feloldott pillérek szegélyezik, és a középen szétrobbantott ormot tartják, az orommezőben latin írástábla, jelige után az építtetőt nevezi meg összes címeivel. A kapuzatba van bevésve az építtetés évszáma is: 1696. Az ajtó felett kettős ablak, majd párkány és szétrobbantott, hajlékony ívű orom. A széleken magas félpillérek, fejezetükben csiga, virág és kerubfő, a három részből álló és a pilaszterek¹²³ felett előre szökellő párkány frízén levélindás, kagylóval és emberfejekkel vegyes fríz.¹²⁴ A záró orom egyenes vonalban indul, majd hullámos lesz, a mezőben két egyszerű félpilléren párkány nyugszik. A szélen és a középen egy-egy barokk,

121 Az Első rész XI. fejezetében Tompa Rebeka Nagy István édesapja, Nagy György feleségeként szerepel, valószínűleg hibásan. Tompa Rebeka Nagy István felesége volt, míg Nagy Györgyé Büki Pintér Kata.

122 Rizalit: az olasz *risalto*, illetve a német *Risalto* (jelentése: *kiugrás, kidomborodás, kiemelkedés*) szavakból. Az épület homlokzatsíkjából kiemelkedő rész, ami rendszerint a teljes épület magasságában végigfut. Azért alkalmazzák, hogy a hosszú homloksort függőlegesen tagolják, ezzel élénkítve az épület optikai hatását.

123 Pilaszter: a falból különböző vastagságban kiemelkedő, pillért utánozó épületelem.

124 Fríz: a párkánykoszorú alatt fekvő, domborművel díszített mező.

magasba vont allegorikus női alak kőszobra, a Szeretet két gyermekkel mutatkozik, a másik talán az Igazság, a harmadik jelentősége nem vehető ki. A homlokzat szárnyai egy-egy tengelyesek, az ablakok négyszögletesek, egyszerű párkánnyal, a földszinti ablakokon rács 1770 körülől.

Az oldalhomlokzatok közül csak az egyik maradt meg eredeti állapotában. Itt is előreugrik a középső rész két tengellyel, trapézes orma van. A másik oldalon ehhez újabb hozzátoldás, nagy tűzfalal nem éppen jó hatást kelt. Valószínűleg mindkét előreugró eredeti rész Mária Terézia korában épült, mikor is úgy a pilaszterek, mint a fríz szigorúan másolták az előbbieket. A hátsó front egyenletes, két pilaszter egyesével és kettő párosával tagolja. A földszinti helyiségek többnyire bolthajtásosak, míg az emelet közepén a díszterem foglal helyet. Hatalmas teknőboltozatát gyönyörű stukkó díszíti. Fonatok, levélsorok, puttók, sasok, kagylók adta keretekben grisalle-képek:¹²⁵ tájképek, a négy évszak allegorikus ábrázolása, középen pedig ovális mezőben Vénusz kíséretével, másik két kép mitologikus jelentéssel. Ez utóbbiakat alighanem durván restaurálták. Az oldalhomlokzat kiugró részében észak felé Mária Terézia korából származó stukkó díszíti a mennyezetet. Allegorikus női alak az éjjet ábrázolja, körülveszik az éjszaka jellegzetes állatai, denevér, béka stb. Keretelése sokkal könnyedébb, mint a nagy stukkóé.

125 Grisalle-kép: a francia *gris* (jelentése: *szürke*) szóból származik, és fekete-fehér színnel festett képet jelent.

IX. RÉGI PÉNZÉRMÉK

Régi pénzermék közül Bükön sok Rákóczi korabeli Máriás érmét találtak szántás közben, míg Hettyésy László soproni professzor a következő érméket kutatta fel szülőfalujában:

- I. Mátyás, tallér, 1612. év;
- II. Ferdinánd, tallér, 1631. év;
- Bethlen Gábor, tallér, 1621. év (4 db);
- II. Ferdinánd, tallér 1621. év (Karintia);
- Ferdinánd főherceg, tallér 1617. év (2 db, Stájerország);
- Ferdinánd főherceg, tallér, – (9 db, Tirol, év nélkül);
- Rudolf, tallér, 1607. év (1 db, Tirol);
- Miksa főherceg, 1615. év (2 db, Tirol);
- Miksa főherceg, 1618. év (1 db, Tirol);
- Lipót főherceg, 1620. év (2 db, Tirol);
- Lipót főherceg, 1630. év (1 db, Tirol);
- Lipót főherceg, 1632. év (8 db, Tirol);
- Rudolf, 1581. év (1 db, Csehország);
- II. Ferdinánd, 1623. év (1 db, Csehország);
- Ferdinánd főherceg, – (2 db, Elzász);
- Lipót, 1624. év (1 db, Elzász);
- Salzburg Paris, kippertallér,¹²⁶ 1621. év (1 db);
- Szász (Albertino-ig) II. Christian, tallér, 1605. év (1 db testvértallér¹²⁷);
- Magdeburg érsek Joachim Friedrich, –(1 db testvértallér);
- IV. Fülöp, tallér, 1622. év (Németalföld, Burg-Brab., 1 db testvértallér);

126 Kippertallér: a harmincéves háború (1618–1648) alatt a pénzromlás jelentős volt, amelyet sokszor az uralkodók is elősegítettek, például a szándékos pénzrontással. Ennek egyik formája az volt, amikor az eredetihez hasonló formájú, de annál silányabb anyagból készült pénzeket bocsátottak ki. A kippertallér vékony ezüstlemezekből készült, szemben a valódi tallérral, ami tömör ezüstből.

127 Testvértallér: a testvértallér értelmezése lehet egyházi és világi. Egyházi esetén: a szerzetesnek (papnak) járó pénz, alamizsna, világi környezetben a vagyonsztályban a testvért illető rész. Ebben az esetben valószínűleg a világi értelmezése a helytálló.

Geldern, tallér, 1621. év (1 db testvértallér);

Geldern, tallér, 1623. év (1 db testvértallér);

III. Zsigmond, tallér, 1628. év (Lengyelország, 1db testvértallér);

Összesen 46 db régi érmét adott át Hetyéssy (ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR NUMIZMATIKAI OSZTÁLY, ÉRTESÍTÉSI SZÁMA 58/1944.).

X. ÚJABB RÓMAI KORI LELETEK

Csöglei Ernő büki lakos, a sárvári fiúiskola tanára 1961. július 22-én a Damjanich utca 30. sz. ház alapozása közben kertjében homokgödört ásva egy urnára, egy korsóra és egy cseréptálcára lett.

1962-ben Bouz Teréz¹²⁸ régész Bükön egy római szarkofágot tárt fel.

XI. A KÖZSÉG HÁZAI ÉS LAKOSSÁGÁNAK VALLÁS SZERINTI MEGOSZLÁSA 1828-BAN

Alsóbük (Unter Bix): 96 ház – 356 róm. kath., 338 evang., 8 zsidó = 702;

Felsőbük (Ober Bix): 46 ház – 168 róm. kath., 189 evang., 4 zsidó = 361;

Középbük (Mitter Bix): 45 ház – 168 róm. kath., 179 evang., 5 zsidó = 352;

(NAGY LAJOS: NOTITIAE GEOGR, STATISTICAE REGNI HUNGARIAE).¹²⁹

128 Dr. Buocz Terézia (1934–) a szombathelyi Savaria Múzeum ny. régésze.

129 A forrás pontos címe, illetve adatai: NAGY LAJOS: NOTITIAE POLITICO-GEOGRAPHICO-STATISTICAE INCLYTI REGNI HUNGARIAE PARTIUMQUE EIDEM ADNEXARUM....I–II., LANDERER, BUDAÉ, 1828–1829, 638, 304 p.

XII. A KÖZSÉG EGYÉB FONTOS ADATAI

Lakói 1960-ban 2700, 1970-ben 2663 fő.

1746-ban a győri püspök engedélyezte, hogy Czompó Sándor Középbükön kápolnát építhessen.

1751-ben ugyanez a Czompó Sándor cigányokat akart letelepíteni Felsőbük „közös fundusán”, de felsőbüki Nagy Lajos és érdekelt társai ettől eltiltották.

1751-ben összeírták a káposztás kerteket Középbükön.

A dunántúli evangélikus püspöknek, Gyurácz Ferencnek /1841–1925/ szülőházát Alsóbükön emléktábla jelöli.

A falu kedvelt tanítója 1795-ben Kovatsits János egyben a falu „hites jegyzője” is volt még 1838-ban.

Igen megbecsült körjegyzője volt Koppányi Lajos,¹³⁰ aki 1835-ben született és 1894. szeptember 14-én halt meg.

1949-ben a falu plébánosa, Radnóczy Ernő felekezeti különbség nélkül pártolta a falu lakóit.

130 Hetyéssy szövegében itt Koppányi körjegyző keresztnéve tévesen, Jánosként szerepel.

FORRÁSOK¹³¹

NYOMTATOTTAK

- NAGY IMRE: Sopron vármegye története. I. kötet. Oklevéltár.
WENCZEL: Árpád kori új okmánytár
Hazai okmánytár
HÓMAN – SZEKFI: Magyar történet
FARKAS SÁNDOR: Csepreg mezőváros története
PAYR SÁNDOR: A dunántúli evangélikus egyházkerület története
HERÉNYI ISTVÁN: Bulcsu nemzetség nyári szállása
CSATKAI ENDRE: Sopron vármegye műemlékei
KÁDÁR JÓZSEF: Szolnok–Doboka vármegye monographiája. IV. kötet
VÁRKONYI NÁNDOR: Magyar Dunántúl

KIADATLANOK

- A vasvár-szombathelyi káptalan hiteleshelyi protokollumai
A győri káptalan hiteleshelyi protokollumai
A csornai konvent hiteleshelyi protokollumai
Sopron vármegye közgyűlési protokollumai
CSÓKA J. LAJOS OSB.: Bük története
Soproni Szemle: Házi Jenő: A soproni ferences templom jötevője
Sopron megyei levéltár: Acta juridica. Tomus I.
Országos levéltár: Sopron megye dicalis összeírásai Bükrről
Bük római katolikus plébánia keresztelési stb. anyakönyvei
Bük ágostai hitvallású evangélikus egyházközség keresztelési stb.
anyakönyvei

131 A források felsorolása, a felhasznált irodalom felsorolása a szövegközi hivatkozásokhoz hasonlóan hiányos és/vagy pontatlan. A nyomtatásban megjelent művek felismerhetők, de mivel nem került feltüntetésre, hogy melyik kiadásról van szó, pontosan nem beazonosíthatók. A kiadatlan, kéziratban maradt vagy levéltári források megjelölése is felületes, így azok nagy része nehezen vagy egyáltalán nem visszakereshető.

Vas megyei levéltár: a szentgyörgyi Horváth családi levéltár

Vas megyei levéltár: Literae

Országos levéltár: A három Bük község urbáriumai Mária Terézia korában

Ol. Kamarai osztály, Nr. A fasc. 39. /Gregoróczy – Loránt akták/

Budapest, 1972. április 22.

Hetyéssy István dr.

MELLÉKLETEK

„A” melléklet

A nemességből töröltek összeírása 1701-ben

Felsőbük	Vonyós marha	Fejős tehén	Meddő tinó	2 éves tulok	Juh, sertés	Fokló süldő	Vetés (kőből)	Ugar (kőből)	Ugar (kőből)
Ebergényi Pál	3	2	0	2	0	0	9	2	5 1/2
Horváth Mihály	2	1	0	0	1	1	9	1	13
Büki György	2	1	0	0	2	0	16	2	7
Ebergényi Miklós	2	0	0	0	0	0	6	0	0
Marton Ferencné	2	2	1	0	0	0	8	1	0
Gyöke István	0	1	0	0	0	0	2	2	0
Soós Péter	4	1	0	0	0	1	12	2	0
Kovács Mihály	4	2	0	1	1	3	18	0	6 1/2
Thury István	3	0	0	0	1	1	8	2	0
Csajtay János	1	1	0	0	0	0	6	1	0
Goda Mihály	2	2	0	1	1	0	8	4	1 1/2

Középbük	Vonyós marha	Fejős tehén	Meddő tinó	2 éves tulok	Juh, sertés	Fokló süldő	Vetés (kőből)	Ugar (kőből)	Bor (akó)
Horváth János	4	2	2	2	3	0	12	0	16
id. Hencsey János	2	0	0	0	0	0	8	1	0
Simon István	4	3	0	3	1	0	18	3	11 1/2
Simon Ferenc	2	2	1	0	0	0	16	2	11
ifj. Hencsey János	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Hencsey Ádám	3	egyébként paraszt, de ezt a nevet használja							
Simon Pál	4	1	0	7	2	2	70	0	0
Szilay Ferenc	2	2	0	2	0	2	7	1	11
id. Tóth István	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ifj. Tóth István	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Holcz-Csontár Mihály	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nagy György	2	1	1	1	2	0	6	2	9

Alsóbük	Vonyós marha	Fejős tehén	Meddő tinó	2 éves tulok	Juh, sertés	Fokló süldő	Vetés (köből)	Ugar (köből)	Bor (akó)
Balogh István	4	2	0	2	1	0	20	4	8
Balogh Miklós	2	2	0	0	1	0	9	0	5
Balogh János	2	2	0	0	1	0	9	0	5
Balogh Istvánné	2	2	1	0	0	0	9	1	4 1/2
Szeles Boldizsár	2	0	0	0	0	0	2 1/2	0	1
Horváth István	4	2	2	3	1	0	20	2	8
Kovácsics György	3	1	2	0	1	0	10	2	6
Lukácsi János	2	0	1	1	1	0	5	0	5
Koffer Ádám	2	2	1	0	0	0	12	3	9
Szedenic István	2	1	0	0	0	0	0	0	9
Hetési János	2	1	0	1	1	0	0	0	9
Hetésy Pál	2	1	0	0	0	0	6	5	4

Alsóbük	Vonyós marha	Fejős tehén	Meddő tinó	2 éves tulok	Juh, sertés	Fokló süldő	Vetés (kőből)	Ugar (kőből)	Bor (akó)
Nagy István	3	2	0	0	0	0	6	0	0
Tarródi István	2	1	1	0	0	0	18	3	12
Kárevics- Szabó Mihály	2	2	0	0	0	0	2	0	4
Kárevics István	2	1	0	2	1	0	15	3	2
Kisfaludy István	2	1	0	0	0	0	6	0	5
Kisfaludy György	2	1	0	1	1	3	8	1	5
Fehér János	4	3	2	2	1	0	26	3	11
Nagy János	2	2	0	2	1	1	5	1	2
Szelestey Ferenc	0	0	0	0	0	0	16	0	3

SZÓ SZERINTI MÁSZOLAT SOPRON VM. II. SZ. KÖZGY. JKV. 1315-İK OLDALÁRÓL

„B” melléklet

Bük régi dűlőneveire vonatkozó okmányok I.¹³²

1592. január 12-én Kisszonyfalvai¹³³ Istvánffy Miklós előtt Pereznye¹³⁴ községben nemes Bwchay Gábornak özvegye, Bebessy Margit urnó férje adósságainak kifizetése végett elzálogosította alábbi birtokait mankóbüki Balogh Boldizsárnak és Gáspárnak: Az Egyházasbüki ekléziától a *Harasztffey nevü erdőig*¹³⁵ egymás mellett elterülő 11 hold szántóját, amelyeknek északról Gosztonyi János, délről pedig néhai Dömölky András Zsófia lányának férje, Mesterházy Benedek a szomszédja. Két holdját a **Marthonweruw** tagban, ahol észak felől Iwánczi Lukács, dél felől pedig Gregoróczy Vincének jobbágya szántója van.

A *Hosszudülő nevü tagban*¹³⁶ egy holdat, amelynek északról Kávássy Jakab, délről pedig Gosztonyi János a szomszédja. Mindezek a Sopron megyei Egyházasbük határain belül vannak és jelenleg is Balogh Gáspár és Boldizsár bérletében vannak. (ORSZ. LT. SIBRIK CSALÁD LT. 1592. ÉV).

1613-ban Felső- másként Wizló Bük határában lévő 9 holdját, melyek néhai Zeke János atya révén illetik Zeke Erzsébetet, általadja Ztaryakovih Istvánnak azért, mert tőle a férje, mankóbüki Horváth Ferenc részére egy kiváló belovagolt paripát vásárolt. Ezekből *5 hold a lócsi szekéru ton felül van*, nyugatról Ebergényi Péter, keletről pedig Gondár Gergely a szomszéd birtokosok. A hatodik *Pap Kutánál*¹³⁷ a Zakonyi utra dűlőben, a hetedik Beök község végénél Karácsony János szántói mellett, a nyolcadik Karácsonyénak harmadik szomszédja, a kilencedik a *Csorda járason alol a lócsi utig terjed*. (Mindezek felül még a *Hobajon a*

132 A dűlőnevek egy részét pontosítja Balogh Lajos és Szabó József a BALOGH LAJOS ET AL. (SZERK.): VAS MEGYE FÖLDRAJZI NEVEI. VAS MEGYEI MÚZEUMOK IGAZGATÓSÁGA, SZOMBATHELY, 1988, 839 p. című műben.

133 Kisszonyfalva (azaz Kisasszonyfalva): 1937-ig önálló község, akkor Nagyasszonyfalvával egyesült *Vasasszonyfa* néven.

134 Pereznye: azaz *Peresznye* község.

135 A büki Haraszt és Gondár nevű erdőket még a XIX. században is többször említik.

136 Hosszú dűlő: a mai Bükfürdőtől északnyugatra elhelyezkedő dűlő.

137 Pap Kuta (Papkuta): dűlő Lócs felé a Metőc patak partján. A néphagyomány szerint az itt elterült erdőben (ez az erdő ma már nincs meg) valamikor remetéek éltek.

Fundák réthe nevüt a Szelestei Ferenc rétje mellett). Mindezek Felsőbük határában vannak. (SZOMBATHELYI KPL. 1613. ÉVI PROTOC. NR. 472.).

„C” melléklet

Bük régi dűlőneveire vonatkozó okmányok II.

1649-ben Egyházásfalva prédikátorja, nemes Büky György /aliter/ Szabó nagynénjeivel egyetértésben *Mankóbükön levő birtokaikat* a következő jellegzetes meghatározási módon adták el örökáron Francsics Péternek és nejének, Ostffy Zsuzsannának.

Egy sessiójukat – amelyben most Tímár István lakik és alsó szomszédja a *csordásház, másként pásztorház* – Mankóbükön, minden haszonélvezetével, nevezetesen:

Fél hold a *Ponka utjanál*¹³⁸ (felső szomszédja Hencsey János);

fél hold az *Tilalmas ut mellett* (felső szomszédja Herény Miklós);

egy hold az *Chonkaharasztnál* (felső szomszédja Herény Miklós);

egy hold az *Kerekparragnál* (alsó szomszédja a vevők);

egy hold az *Hosszuban* (alsó szomszédja Geőrösi János);

fél hold az *Rövidben* (alsó szomszédja Hencsey János);

egy hold az *Második dűlőben* (alsó szomszédja Geőrösi János);

1½ hold az *Haraszton kívül* (alsó szomszédja Draskovics András).

Három rétjüket, amelyek közül *az egyik az Szélesnél az Árokközban, kettő pedig a Hobajon, amelyet másként közönségesen Simonné szilvásának neveznek*. Hasonlóképpen bizonyos *erdőrészüket az Mogioró mellett levő erdőben*. Mindezek a Sopron megyei Mankóbükön vannak.

(SZOMBATHELYI KPL. 1949. ÉVI PROTOC. NR. 31.).

138 Ponka: Felsőbük Csepreg felé eső része az ún. Hegyi dűlő, amely a határ legmagasabban fekvő része, bár nem emelkedik igazi hegyként a táj fölé. Ennek a dűlőnek a folytatása Lócs irányába a Ponka. Neve a *ponk* tájszóból ered, aminek jelentése halom, domb.

1672-ben Ebergényi János, Balogh Miklós és Kulcsár család tilalmazzák Alsó-, másként mankóbüki határban levő *Panka, Haraszt és Körtvéles erdőket* az egyházas- és alsóbüki nemeseket és polgároknak. (SOPRON M. LT. ACTA JUR. FASC. 44. NR. 1998. M.).

1731-ben nemes Király Erzsébet és Anna eladják egy nemesi sessiójukat Mankóbükön, 6 holdnyi szántóföldjükkel, melyek közül 4 Alsóbük, 2 pedig Középbükön fekszik, *az Szünösben (?)* pedig rétecskéküket.

Egy hold a *Rövidben* a középbüki mezőn a Csorda-hajtón felül;
egy hold a *Vadalmaszerben* /felső szomszédja Szilay Ferenc/;
egy hold a *Vigyázó Fa utra (?) dülőben* /felső szomszédja Koffer Ádám/;
egy hold az *Ivanczi részen belül* /felső szomszédja Jászy Pál zsellérje/;
egy hold *az Belső általutra dülőben* /felső szomszédja Horváth János/;
egy hold *az Rétre dülőben a falu végén* /felső szomszédja certa via Herbosa/.

„D” melléklet

Hetyéssy György levele Lórántffy Zsuzsannához

„Celsissimae Dominae Dnae Susanae Lórántffi
Illustrissimi Domini Dni Georgii Rákóczi,
Quondam Principis Transylvaniae, Partium
Regni Hungariae Relictae, Dominae Dnae mihi
Semper Clementissimae.¹³⁹

Alázatos hűséges szolgálatomat ajánlom Nagyságodnak, mint Kegyelmes Asszonyomnak kívánok az Ur Istentől minden lelki és testi jóval megadatni Istentül!

Kegyelmes Asszoniom, az elmúlt napokban Nagyságod kegyelmességétől érkezett válaszával kérette, hogy az üdvözült Kegyelmes Urunk adományát hadiam

139 „Nagyságos Lórántffy Zsuzsanna asszony úrnőnek, fenséges néhai Rákóczi György, Magyarország megmaradt részei (ti. Partium) fejedelme feleségének, nekem mindig kegyelmes asszonyomnak.”

másoltatni, de nincs mostan arra való szabadságom oda felmenni, s nem tudhatom, hogy mikor érkezem magam érette menni. Kegyelmes Asszonyom az irás Szilvási Jánosnál vagyon és nyilván merem mondani, hogy másfél száz Forint inscriptio¹⁴⁰ vagyon azon az iráson. Könyörgök igen alázatosan Nagyságodnak, hogy megtekintvén az én idegen voltomat – holott semmim sincsen – adassa Nagyságod háromszáz forint isncruptioban. Egy kis szőlőt szerzettem, mintegy 20 csöbör termő kis szőlő, azzal együtt eximálni¹⁴¹ méltóztassék....Nagyságod kegyelmességébül, holott immár az erdőben levő házam is elpusztult.

Ha élek – meddig Isten megtart – eörökké való szolgálatom által szolgálhasam meg és gyermekem is igaz tökéltességgel szolgálhassák.

Ezek után az Úr Isten megtarcsa jó egészségben.

Datum in Curia Pocsay die 4 8 bris 1649. Nagyságod alázatos szolgáláia:

Hethiéssi Görgy /manu prpria/.

(MÁSOLAT A RÁKÓCZI LT. CAPS. 30. FASCICULUS 2. NR. 17. OKMÁNYRÓL).

(Ennek a H. Györgynek mesterházi Nagy Zsófia volt az édesanyja, akinek második férje Szentpáli Mihály volt 1637-ben. Ez a H. György építtette I. Rákóczi György alatt Pocsay várát, melyhez hét környező község tartozott és e várnak mindvégig ő volt a kapitánya, azonban II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjárata következtében a várban lévő román nemzetiségű jobbágyok fellázadtak, és agyon akarták verni Hetyéssyt, aki mindenét ott hagyva csak a puszta életét tudta megmenteni. Erdélyből hazatérve a büki prédikátor özvegyét, Bödey Margitot vette nőül).

140 Inscriptio: *felirat, bejegyzés.*

141 Eximál (latin *eximo* szóból.): *mentesít.*

Felelős kiadók:

DR. GYURÁ CZ FERENC (magyarnyugat@t-online.hu)

DR. NÉMETH SÁNDOR (buk@t-online.hu)

Tördelés és borítóterv:

RECZETÁR ÁGNES
grafikus

„Bük 750” logo terv:

KOCSIS CSABA
grafikus

Készült a Logomotív Kreatív Kft.

műhelyében, Szombathelyen.

Felelős vezető: Schütz Péter

A 'BÜK 750' sorozat előkészületben lévő kötete:

SZABÓ JÓZSEF: A büki evangélikus egyházközség története. [Bük, 1975.]

ISBN 978-615-5145-25-4